تڪبر جو علم سکڻ فرض آهي

(فتاويٰ رضويه ج 23 ص 624)

تڪبر

- تڪبر ڇا کي چوندا آهن؟ 8
- تڪبر تي اڀارڻ وارا 8 سبب ۽ انهن جو علاج 31
- تڪبر جا 6 نقصان 14
- عاجزي بابت 10 حڪايتون 14
- تڪبر جون 19 علامتون 19
- تڪبر جا ڪجهه وڌيڪ علاج 63

تڪبر جي تباهہ ڪارين، علامتن ۽ علاج جي باري ۾ معلومات

تَڪَبُّر

پيشڪش: مجلس المدينة العلميه

ترجمو پيشڪش

مجلسِ تراجم (دعوت اسلامي) هن ڪتاب جو آسان سنڌي زبان ۾ ترجمي ڪرڻ جي وس آهر ڪوشش ڪئي آهي. جيڪڏهن ترجمي يا ڪمپوزنگ ۾ ڪٿي ڪا ڪمي بيشي نظر اچي تہ **مجلس تراجم** کي آگاهہ ڪري ثواب جا حقدار بڻجندا.

رابطي جي لاءِ: مڪتب مجلس تراجم (دعوت اسلامي)
عالمي مدني مرڪز فيضان مدينہ محلہ سوداگران
پراڻي سبزي منڊي باب المدينہ ڪراچي
فون نمبر:91-90-021-34921389
E-mail: majlistarajim@dawateislami.net

اَلۡحَمۡدُ لِلّٰهِ رَبِّ الۡعٰلَمِيۡنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الۡمُرۡسَلِيۡنَ
اَمَّا بَعۡدُ فَاَعُوۡذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيۡطٰنِ الرَّجِيۡمِ ؕ بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ ؕ

”عاجزي جون برڪتون“ جي 14 اکرن جي نسبت سان ڪتاب پڙهڻ جون 14 نيّتون

فرمانِ مصطفيٰ صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيۡهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم : نِيَّةُ الۡمُؤۡمِنِ خَيۡرٌ مِّنۡ عَمَلِهٖ يعني ”مسلمان جي نيّت ان جي عمل کان بهتر آهي.“

(اَلمُعجَمُ الكَبِير لِلطَبَراني ج 6 ص 185 حديث 5942)

ٻه مدني گُل:

1 بغير سٺي نيّت جي ڪنهن بہ نيڪ عمل جو ثواب ناهي ملندو.

2 جيتريون سٺيون نيّتون وڌيڪ، اوترو ثواب بہ وڌيڪ.

﴿1﴾ هر ڀيري حمد و ﴿2﴾ صلوٰة ۽ ﴿3﴾ تعوّذ و ﴿4﴾ تَسمِيہ سان شروعات ڪندس. (هن ئي صفحي تي مٿي ڏنل ٻن عربي عبارتن کي پڙهڻ سان چئني نيّتن تي عمل ٿي ويندو) ﴿5﴾ وس آهر هن جو باوضو ۽ ﴿6﴾ قبلي ڏانهن منهن ڪري مطالعو ڪندس ﴿7﴾ قرآني آيتن ۽ ﴿8﴾ حديثن جي زيارت ڪندس ﴿9﴾ جتي جتي ”الله“ جو پاڪ نالو ايندو اتي عَزَّوَجَلَّ ۽ ﴿10﴾ جتي جتي ”سرڪار مدينہ“ جو اسم مبارڪ ايندو اتي صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيۡهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم پڙهندس ﴿11﴾ شرعي مسئلا سکندس ﴿12﴾ جيڪڏهن ڪو مسئلو سمجھ ۾ نہ آيو عالمن کان پڇا ڪندس ﴿13﴾ هن حديث پاڪ: تَهَادَوۡا تَحَابُّوۡا يعني هڪ ٻئي کي تحفو ڏيو پاڻ ۾ محبت وڌندي.“ (مُوطا اِمَام مَالِک، ج 2 ص 407 رقم 1731) تي عمل جي نيّت سان (هڪ يا توفيق آهر) هي ڪتاب خريد ڪري ٻين کي تحفي طور ڏيندس ﴿14﴾ ڪتابت وغيره ۾ شرعي غلطي ملي تہ ناشرين (شايع ڪندڙن)کي تحريري طور تي آگاھ ڪندس. (ناشرين و مُصَنّف وغيره کي ڪتابن جون غلطيون صرف زباني ٻڌائڻ خاص فائديمند ناهي هوندو)

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ
اَمَّا بَعْدُ فَاَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّیْطٰنِ الرَّجِیْمِ ؕ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ؕ

المدينةُ العِلمِيّة

از: شيخ طريقت، امير اهلسنت، بانيِ دعوتِ اسلامي، حضرت علامہ مولانا

ابو بلال محمد الياس عطار قادري رضوي ضيائي دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه

اَلْحَمْدُ لِلّٰه عَلٰی اِحْسَانِهٖ وَ بِفَضْلِ رَسُوْلِهٖ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم **تبليغ** قرآن و سنّت جي عالمگير غير سياسي تحريڪ "**دعوت اسلامي**" نيڪي جي دعوت، اِحياءِ سنّت ۽ اِشاعتِ علمِ شريعت کي دنيا ڀر ۾ عام ڪرڻ جو پڪو عزم رکي ٿي، انهن تمام ڪمن کي سھڻي نموني سرانجام ڏيڻ جي لاءِ متعدد مجالس جو قِيام عمل ۾ آندو ويو آهي جن مان هڪ مجلس "**المدينة العلمية**" بہ آهي جيڪا **دعوتِ اسلامي** جي علماء ۽ مفتيانِ ڪرام ڪَثَّرَهُمَ اللّٰه تعالٰی تي مشتمل آهي جنهن خالص علمي، تحقيقي ۽ اِشاعتي ڪم جي ذميداري ڪنئي آهي، ان جا هيٺ ڏنل ڇھ شعبا آهن:

(1) **شعبہ ڪُتُبِ اعلیٰ حضرت** رحمة اللّٰه تعالٰی عليه (2) **شعبہ درسي ڪُتُب**

(3) **شعبہ اِصلاحي ڪُتُب** (4) **شعبہ تراجمِ ڪُتُب**

(5) **شعبہ تفتيشِ ڪُتُب** (6) **شعبہ تَخرِيج**

”المدينة العلمية“ جي پهرين ترجيح سرڪارِ اعليٰ حضرت عظيم البرڪت، عظيم المرتبت، پروانہء شمع رسالت، مجدد دين و ملت، حامي سنّت، ماحي بدعت، عالم شريعت، پير طريقت، باعث خير و برڪت، حضرت علامہ مولانا الحاج الحافظ القاري الشّاه امام احمد رضا خان عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ الرَّحۡمٰن جي شاهڪار تصنيفن کي موجوده زماني جي تقاضن جي مطابق حتي الوسع آسان اُسلوب ۾ پيش ڪرڻ آهي، تمام اسلامي ڀائر ۽ اسلامي ڀينرون هن علمي تحقيقي ۽ اِشاعتي مدني ڪم ۾ هر ممڪن تعاون فرمائن ۽ مجلس جي طرفان شايع ٿيڻ وارن ڪتابن جو پاڻ بہ مطالعو فرمائن ۽ ٻين کي بہ انهن جي ترغيب ڏيارين .

الله عَزَّوَجَلَّ ”دعوتِ اسلامي“ جي سيني مجلسن بشمول ”المدينة العلمية“ کي ڏينهن ٻارهين ۽ رات ٻارهين ترقي عطا فرمائي ۽ اسان جي هر عملِ خير کي اخلاص جي زيور سان سينگاري ٻنهي جهانن جي ڀلائيءَ جو سبب بڻائي. اسان کي زير گنبدِ خضرا شهادت، جنّتُ البَقِيع ۾ مَدفن ۽ جنّت الفِردوس ۾ جڳهہ نصيب فرمائي.

اٰمين بجاهِ النّبيِّ الامين صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيۡهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم

صَلُّوۡا عَلَى الۡحَبِيۡب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

فهرست

عنوان	صفحو
نِفاق ۽ نار کان ڇوٽڪارو	1
مان هِن کان بهتر آهيان	2
تڪبّر برباد ڪري ڇڏيو!	3
اوهان انهي ئي حالت تي رهجو	3
سَيِّدُنا جبرائيل جي آه و زاري	4
هي عبرت جي جاءِ آهي	4
تڪبر جو علم سکڻ فرض آهي	5
تڪبر کان بچڻ جي فضيلت	6
هِن رسالي ۾ ڇا آهي؟	6
تڪبر ڇا کي چوندا آهن؟	8
تڪبر جا 3 قِسم	8
(1) اللّٰه عَزَّوَجَلَّ جي مقابلي ۾ تڪبر	8
فرعون ٻُڏي مئو	8
نمرود جي مڇر جي ذريعي هلاڪت	9
(2) اللّٰه عَزَّوَجَلَّ جي رسولن جي مقابلي ۾ تڪبر	9
(3) ٻانهن جي مقابلي ۾ تڪبر	10
تڪبر ڪرڻ واري جو مثال	10
انسان جي ڪهڙي حيثيت آهي؟	11
عاشقانِ رسول جي مٽي پول جون برڪتون	12
تڪبر جا 6 نقصان	14
﴿1﴾ اللّٰه تعاليٰ جو ناپسنديده ٻانهو	14
﴿2﴾ مدني آقا جو مغرور جي لاءِ نفرت جو اظهار	15
﴿3﴾ بد ترين شخص	15
﴿4﴾ قيامت ۾ رُسوائي	16
﴿5﴾ پيڏين کان هيٺ پاجامو لٽڪائڻ	16
﴿6﴾ جنت ۾ داخل نه ٿي سگهندو	17
اِن تڪبر جو ڪهڙو فائدو!	17
تڪبر جون 19 علامتون	19
پنهنجو ٺڪاڻو جهنم بڻائي وٺي	19
عجمين وانگر نه بيهندا ڪريو	20
بيان ڪيل حديث جي تشريح	20
پنهنجي سردار وٽ اُٿي وڃو	21
صحابهِ ڪرام بيهي ڪري تعظيم ڪندا هئا	21
دوري ۾ اضافو ٿيندو رهندو آهي	22
جڏهن حجام پاسي ۾ اچي ويٺو	23
ڳوٺاڻن کي هيٺ نه ويهڻ ڏنو	24
نِرالي نِڇ	26
نِڇ جون برڪتون	27
تڪبر جا مختلف انداز	28
تڪبر جي نتيجي ۾ پيدا ٿيڻ واريون برايون	29
تڪبر کان جان ڇڏايو	29
تَڪَبُّر تي اُڀارڻ وارا 8 سبب ۽ انهن جو علاج	31
(1) علم	31
علم سان پيدا ٿيڻ واري تڪبّر جو علاج	32
علم وارن جو تڪبر ۾ مبتلا ٿيڻ جو سبب	33
عالم جو پاڻ کي ”عالم“ سمجهڻ	33
پاڻ کي عالم چوڻ وارو جاهل آهي!	34
سڀ کان وڌيڪ عذاب	35
پاڻ کي حقير سمجهڻ جو طريقو	35
ڪافر کي ڪافر چوڻ ضروري آهي	38
هي مون کان بهتر آهي	38
غير نافع علم کان خدا جي پناه	39
قيامت جا چار سوال	39
عاجزي بابت 10 حڪايتون	40
(1) ڪاش آئون پکي هجان ها	40
(2) ڪاش! آئون ميويدار وڻ هجان ها	40
(3) مون انهن جي عاجزي ڏسڻ چاهي ٿي	40
(4) انهيءَ ڪري تہ اُهي ”مالڪ“ آهن	41
(5) امام فخر الاسلام جا لُڙڪ	41
(6) قيدين سان گڏ ماني	42
(7) ڪتي جي لاءِ رستو ڇڏي ڏنائون	43
(8) پنهنجي دل جي نگراني ڪندا رهو	43
(9) جڏهن دِجلہ دريا استقبال جي لاءِ وڌيو	44
(10) هاڻي وڌيڪ جي گنجائش ڪونهي	45
(2) عبادت ۽ رياضت	45
عبادت سان پيدا ٿيڻ واري تڪبّر جو علاج	46
اسرائيلي عبادت گذار ۽ گنهگار	46
بدنصيب عابد	47
منهنجي سبب فُلان برباد ٿي ويو!	47
ماڻهن جي تڪليفن جو سبب مان آهيان!	49
توهان کي تعجب نه ٿيڻ گهرجي	49
ٻيو امام تلاش ڪري وٺو	49

فهرست

عنوان	صفحو
مال ۽ دولت سان پيدا ٿيڻ واري تڪبر جو علاج	50
(3) مال ۽ دولت	50
بغير حساب جهنم ۾ داخل ٿيندا	51
عاجزي ڪرڻ واري دولتمند جي لاءِ خوشخبري	51
مغرور مالدار ڪي نِرالي نصيحت	51
(4) حسب ۽ نسب	52
حسب نسب سبب ٿيڻ واري تڪبر جو علاج	52
ابن ڏاڏن تي فخر نہ ڪريو	53
9 پيڙهيون دوزخ ۾ وينديون	53
(5) حُسن ۽ جمال	54
حسن ۽ جمال جي سبب سان پيدا ٿيڻ واري تڪبر	54
حضرت سيدنا لقمان حڪيم جي نصيحت	55
حضرتِ ابو ذر ۽ حضرتِ بلال جو قِصّو	55
حُسن وارو ڇو تڪارو ماٽيندو ... پر ڪڏهن؟	56
(6) ڪاميابيون	56
ڪاميابين جي ڪري پيدا ٿيڻ واري تڪبر	56
(7) طاقت ۽ قوت	57
طاقت ۽ قوت جي ڪري پيدا ٿيڻ واري تڪبر	57
(8) عهدو ۽ مرتبو	58
عهدي ۽ مرتبي جي ڪري پيدا ٿيڻ واري تڪبر	58
عاجزي جي نسبت سان 5 حڪايتون	59
(1)پنهنجي اوقات ياد رکندو آهيان	59
(2) سڄي سلطنت جي قيمت هڪ گلاس پاڻي	60
(3) لشڪر جي سردار ڪي نصيحت	61
(4) بلندي چاهڻ واري جي رسوائي	61
(5) منهنجي مرتبي ۾ ڪا گهٽتائي تہ نہ ٿي!	62
تڪبر جا ڪجهہ وڏيڪ علاج	63
(1)بارگاهِ الٰهي ۾ حاضري ڪي ياد رکو	63
(2) دعا ڪريو	63
(3) پنهنجي عيبن تي نظر رکو	64
(4) نقصان نظرن جي سامهون رکو	64
(5) عاجزي اختيار ڪري وٺو	64
خنزير ڪان بدتر	65
هر هڪ جي مٽي ۾ لغام	65
ڇا هي بہ مون ڪان بهتر ٿي سگهي ٿو !	66
عاجزي جو هڪ پهلو	66
عاجزي ڪهڙي حد تائين ڪئي وڃي؟	67
(6) سلام ۾ اڳرائي ڪريو	67
سلام ۾ اڳرائي ڪرڻ وارو تڪبر ڪان بري	68
قُربِ الٰهي جو حقدار	68
عاشقِ اعليٰ حضرت، امير اهلسنت جي عادت	69
(7) پنهنجو سامان پاڻ کڻو	69
(8) هِنن عملن ڪي اختيار ڪريو	69
ٻڪري جي گل تي ويهڻ جي برڪت	69
(9) صدقو ڏيو	70
(10) حق ڳالهہ تسليم ڪري وٺو	70
(11) پنهنجي غلطي مڃي وٺو	71
غلطي جو اعتراف	71
امير اهلسنت جو مدني انداز	71
(12) نمايان حيثيت جا طلبگار نہ بڻجو	72
(13) گهر جا ڪم ڪريو	73
گهر جا ڪم ڪار ڪرڻ سنت آهي	73
مالڪ کڻڻ جو وڌيڪ حقدار آهي	73
ڪاٺين جي ڀري	74
ڪمال ۾ ڪا گهٽتائي ناهي ايندي	74
عيالدار ڪي پنهنجو سامان پاڻ کڻڻ مناسب آهي	75
گهر جو ڪم پاڻ ڪندا هئا	75
(14) پاڻ ملاقات جي لاءِ وڃو	75
(15) غريبن جي دعوت بہ قبول ڪريو	76
اهڙي دعوت روز قبول ڪريان	76
غريبن تي خصوصي شفقت	78
(16) ڪپڙن ۾ سادگي اختيار ڪريو	79
ڪاش! اهي ڪپڙا نرم نہ هجن ها	80
امير اهلسنت جي سادگي	80
(17) مدني ماحول اپنائي وٺو	81
ايمان جي بهار فيضانِ مدينہ ۾	82
ڇا اوهان نيڪ بڻجڻ چاهيو ٿا ؟	84
آقا جن خواب ۾ خوشخبري ڏني	85
(18) ست فائديمند وِردَ	85
علاج جي باوجود آرام نہ ٿئي تہ؟	86
5 مختلف مدني گل	87
ماخذ و مراجع	

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ
اَمَّا بَعْدُ فَاَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ ؕ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ؕ

تَڪَبُّر

شيطان اوهان کي گهڻو روڪيندو پر هي رسالو پڙهي وٺو، اِن شاءَالله عَزَّوَجَلَّ اوهان کي اندازو ٿي ويندو تہ شيطان اوهان کي پڙهڻ کان ڇو پئي روڪيو.

نِفاق ۽ نار کان ڇوٽڪارو

شيخِ طريقت امير اهلسنّت بانيءِ دعوتِ اسلامي حضرت علامہ مولانا ابو بلال محمد الياس عطار قادري رضوي ضيائي دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه جي بيان جي تحريري گلدستي ”مان سُڌرڻ چاهيان ٿو“ ۾ منقول آهي تہ حضرت سيدنا امام سخاوي رَحْمَةُ اللهِ تَعَالٰى عَلَيْه نقل فرمائن ٿا: رحمتِ عالم صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن ارشاد فرمايو: ”جنهن مون تي هڪ ڀيرو درود پاڪ پڙهيو، الله عَزَّوَجَلَّ اُن تي ڏهہ رحمتون نازل فرمائيندو آهي ۽ جيڪو مون تي ڏهہ ڀيرا درود پاڪ پڙهي، الله عَزَّوَجَلَّ اُن تي سؤ رحمتون نازل فرمائيندو آهي ۽ جيڪو مون تي سؤ ڀيرا درود پاڪ پڙهي، الله عَزَّوَجَلَّ ان جي ٻنهي اکين جي وچ ۾ لکي ڇڏيندو آهي تہ هي ٻانهو نِفاق ۽ جهنّم جي باهہ کان آزاد آهي ۽ قيامت جي ڏينهن ان کي شهيدن سان گڏ رکندو.“ (القول البديع ص 233)

ہے سب دعاؤں سے بڑھ کر دعا دُرود و سلام
کہ دَفع کرتا ہے ہر اِک بلا دُرُود و سلام

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

مان هِن کان بهتر آهيان

الله عَزَّوَجَلَّ **حضرت سيّدنا آدم صَفِيُّ الله** عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَام **جي تخليق** (يعني پيدائش) **کان پوءِ سڀني ملائڪن ۽ ابليس** (شيطان) **کي حڪم ڏنو تہ انهن کي سجدو ڪن تہ سڀني ملائڪن خدا جي حڪم جي پيروي ڪندي سجدو ڪيو.** (پ 1 البقرة 34) **ملائڪن مان سڀ کان پهرين سجدو ڪرڻ وارا حضرت سيدنا جبرائيل پوءِ حضرت سيدنا ميڪائيل، حضرت سيدنا اسرافيل پوءِ حضرت سيدنا عزرائيل پوءِ بيا مُقَرَّب ملائڪ** (عَلَيْهِمُ السَّلَام) **هئا.** (روح البيان، البقرة، تحت الآية 34 ج 1 ص 104) **اهو سجدو جُمعي جي ڏينهن زوال جي وقت کان عصر تائين ڪيو ويو.** (تفسير خزائن العرفان، البقرة، تحت الآية 34، ص 1094) **پر ابليس انڪار ڪيو ۽ تڪبُّر ڪري ڪافرن مان ٿي ويو.** (پ 1، البقرة :34) **جڏهن ربّ** عَزَّوَجَلَّ **ابليس کان اُن جي انڪار جو سبب پڇيو تہ آڪڙجي چوڻ لڳو:**

اَنَا خَیْرٌ مِّنْهُ ۚ خَلَقْتَنِیْ مِنْ نَّارٍ وَّ خَلَقْتَهٗ مِنْ طِیْنٍ ﴿۷۶﴾

ترجموڪنزالايمان: چيائين مان ان کان پلو آهيان تو مون کي باهہ مان پيدا ڪيو ۽ هن کي مٽي مان پيدا ڪيئي. (پ 23 سُوْرَةُ صٓ 76)

ان مان ابليس جي فاسد مراد اها هئي تہ جيڪڏهن حضرت سيدنا آدم صَفِيُّ الله عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَام **باهہ مان پيدا ڪيا وڃن ها ۽ منهنجي برابر بہ هجن ها تڏهن بہ آئون انهن کي سجدو نہ ڪريان ها، تہ پوءِ انهن کان بهتر ٿي انهن کي سجدو ڪيئن ڪريان** (مَعَاذَالله)**. ابليس جي ان بغاوت، نافرماني ۽ تڪبّر جي ڪري اُن جي سهڻي صورت ختم ٿي ويئي ۽ هو بد شڪل ڪاري چهري وارو ٿي ويو، اُن جي نورانيّت ڪسجي وئي.** (تفسير خزائن العرفان ،ص 824 ملخصاً) **الله ربّ العزّت** جَلَّ جَلَالُهٗ **ابليس کي پنهنجي بارگاهہ مان ڌِڪاريندي ارشاد فرمايو:**

فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٧٧﴾ وَّإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِيٓ إِلٰى يَوْمِ الدِّيْنِ ﴿٧٨﴾

(پ 23 سُوْرَةُ صٓ(77-78)

ترجموڪنزالايمان: پوءِ جنت مان نڪري وڃ پوءِ بيشڪ تون تڙيل آهين ۽ بيشڪ توتي منهنجي لعنت آهي قيامت تائين.

تڪبُّر برباد ڪري ڇڏيو!

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! اوهان ملاحظ فرمايو تہ ڪهڙي طرح تڪبُّر جي سبب ابليس (يعني شيطان) پنهنجي ايمان کي برباد ڪيو! شيطان جنهن جو نالو پهرين عِزازِيل هو. (الجامع لاحكام القرآن، البقرة، تحت الآية 34 ج 1 ص 246) شروع کان ئي باغي ۽ نافرمان نہ هو، بلڪ اُن هزارين سال عبادت ڪئي، جنت جو خزانچي رهيو. (الجامع لاحكام القرآن، البقرة، تحت الآية 34 ج 1 ص 247) اهو جِنّ هو. (پ 15 الكهف، 50) پر پنهنجي عبادت، رياضت ۽ علميّت جي ڪري مُعَلِّمُ الْمَلَكُوت يعني ملائڪن جو استاد بڻجي ويو ۽ ايتري قدر مُقَرَّب هو جو بارگاهِ خداوندي ۾ ملائڪن سان گڏ حاضر ٿيندو هو، پر ڪجهہ گهڙين جي تڪبُّر اُن کي برباد ڪري ڇڏيو! حڪمِ الٰهي عَزَّوَجَلَّ جي نافرماني جي ڪري اُن جون ورهين جون عبادتون بيڪار ۽ هزارن سالن جون رياضتون برباد ٿي ويون. ذلت ۽ رُسوائي اُن جو مقدر بڻجي وئي، هميشہ جي لاءِ لعنت جو طوق اُن جي ڳچي ۾ پئجي ويو ۽ هو جهنم جي دائمي عذاب جو حقدار ٿيو. (اَلاَمان و الحَفِيظ)

اوهان انهي ئي حالت تي رهجو

منقول آهي تہ جڏهن ابليس جي مردود ٿيڻ جو واقعو ٿيو تہ حضرت سيدنا جبرائيل ۽ حضرت سيدنا ميڪائيل عَلٰى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِمَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَام روئڻ لڳا تہ ربّ تعاليٰ پڇا فرمائي (حالانڪ اهو سڀ ڪجهہ ڄاڻي ٿو) تہ

”توهين ڇو تا روئو؟“ انهن عرض ڪيو: ”اي ربّ عَزَّوَجَلَّ! اسين تنهنجي خُفيہ تدبير کان بي خوف ناهيون.“ ربُّ الۡعِباد عَزَّوَجَلَّ ارشاد فرمايو: ”اوهان اِنهي ئي حالت تي رهجو.“ (الرسالة القشيرية، ص 166)

سَيِّدُنا جبرائيل عَلَيْهِ السَّلَام جي آه و زاري

نبي اڪرم صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن حضرت سيدنا جبرائيل عَلَيْهِ السَّلَام کي ڏٺو تہ ابليس خسيس جي بُري انجام کان عبرت وٺي ڪعبي شريف جي پردي سان چنبڙي انتهائي آهہ و زاري سان الله عَزَّوَجَلَّ جي بارگاهہ ۾ اها دعا ڪري رهيا آهن: اِلٰهِي وَسَيِّدِيْ لَا تُغَيِّرْ اِسْمِيْ وَلَا تُبَدِّلْ جِسْمِيْ يعني اي منهنجا الله! اي منهنجا مالڪ عَزَّوَجَلَّ! ڪِٿي منهنجو نالو نيڪن جي فهرست مان نہ ڪڍي ڇڏجان ۽ ڪِٿي منهنجو جسم عطا وارن جي گروهہ مان ڪڍي غضب وارن جي گروهہ ۾ شامل نہ فرمائي ڇڏجان.“ (منهاج العابدين ص 158)

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

هي عبرت جي جاءِ آهي

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! ٿورو سوچيو تہ غرور ڪيتري قدر خطرناڪ باطني مرض آهي جنهن جي وجهہ سان ”مُعَلِّمُ الۡمَلَكُوت“ يعني ملائڪن جي استاد جو رتبو حاصل ڪرڻ واري ابليس (شيطان) خداءِ رحمٰن عَزَّوَجَلَّ جي نافرماني ڪئي ۽ پنهنجي مقام ۽ مرتبي کان محروم ٿي ڪري جهنمي ٿي پيو. ابليس جو اهو انجام ڏسي جڏهن حضرت سيدنا جبرائيل ۽ ميڪائيل عَلَيْهِمَا السَّلَام جهڙا مقرّب ۽ معصوم ملائڪ خوفِ خدا عَزَّوَجَلَّ کان روئڻهارڪا ٿي وڃن ۽ بارگاهِ الٰهي عَزَّوَجَلَّ ۾ عافيت ۽ سلامتي جون دعائون ڪرڻ لڳن تہ اسان جهڙن گنهگارن

ڪي تہ **الله** عَزَّوَجَلَّ جي خفيہ تدبير کان وڏيڪ ڊڄڻ گهرجي!

ترے خوف سے تیرے ڈر سے ہمیشہ
میں تھرتھر رہوں کانپتا یا الٰہی

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

تڪبر جو علم سکڻ فرض آهي

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! هِن جديد سائنسي دؤر ۾ ميڊيا (ذرائع ابلاغ) جي ڦهلاءُ هر ڪنهن ماڻهو کي معلومات جو حريص بڻائي ڇڏيو آهي، اڄ اسان پنهنجي آسي پاسي، اوڙي پاڙي، محلي ۽ ڳوٺ، شهر ۽ ملڪ، خطي بلڪ سڄي دنيا جي معلومات حاصل ڪرڻ جو شوق تہ رکون ٿا تہ فُلان ملڪ ۾ اليڪشن تي تہ ڪهڙي سياسي پارٽي ڪي اڪثريت حاصل ٿي! فُلان ميچ ڪهڙي ٽيم کٽيو! فُلان جڳهہ زلزلو يا طوفان آيو تہ ڪيترا ماڻهو هلاڪ ٿيا! فُلان ملڪ جو صدر، يا فُلان صوبي جو گورنر ڪير آهي! وغيره وغيره پر افسوس! اِن پيٽ ۾ اسان جي ديني معلومات عام طور تي سرسري هوندي آهي، وري انهن مان صحيح ڪيتري هوندي آهي؟ ڪو علم وارو اسان جو امتحان وٺي تہ خبر پوي. ياد رکو! دنياوي معلومات جي ڪثرت تي اسان کي آخرت ۾ نہ ڪا جزا ملندي نہ گهٽ هجڻ تي ڪا سزا! البت ضرورت جي مطابق ديني معلومات نہ هجڻ آخرت جي نقصان جو سبب آهي، ڇاڪاڻ تہ هِن فاني جهان (يعني دنيا) ۾ ڪيون ويندڙ نيڪيون، آخرت جي جهان جي آبادڪاري، جڏهن تہ گناهہ بربادي جو سبب آهن. نيڪين ۽ گناهن جي سڃاڻپ جي لاءِ

علمِ دين جو هجڻ تمام ضروري آهي. دوزخ ۾ وٺي وڃڻ وارن گناهن مان هڪ تڪبر بہ آهي جنهن جو علم سکڻ فرض آهي، جيئن اعليٰ حضرت، امام اهلسنّت، مجددِ دين ۽ ملت، پروانۂ شمع رسالت مولٰينا شاهہ امام احمد رضا خان عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ الرَّحۡمٰن فتاويٰ رضويہ جلد 23 صفحو 624 تي لکن ٿا: ”مُحَرِّمَاتِ بَاطِنِيّہ (باطني ممنوعات مثلاً) تَڪَبُّر، رِيا، عُجَب (يعني غرور) ۽ حَسَد وغيرہ ۽ اُن جي مُعَالَجَات (يعني انهن علاج) جو علم بہ هر مسلمان تي اهم فرضن مان آهي.“

(فتاويٰ رضويہ ج 23 ص 624)

انهيءَ ڪري هر اسلامي ڀاءُ ۽ اسلامي ڀيڻ کي گهرجي تہ پهرين تڪبر جي وصف، تباهہ ڪاريون، قِسم، سبب، نشانيون ۽ علاج وغيره جي باري ۾ مڪمل معلومات حاصل ڪري، ديانتداري سان گڏ پنهنجو محاسبو ڪري پوءِ جيڪڏهن اِن باطني گناهہ ۾ گرفتار هجڻ جو احساس ٿئي تہ هتو هت اللهعَزَّوَجَلَّ جي بارگاهہ ۾ توبهہ ڪري، علاج جي لاءِ ڀرپور ڪوششون شروع ڪري ڇڏي.

تڪبر کان بچڻ جي فضيلت

مَخزنِ جود و سخاوت، پيڪرِ عظمت و شرافت صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيۡهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن جو فرمانِ عاليشان آهي: ”جيڪو شخص تڪبُّر، خيانت ۽ دَين (يعني قرض وغيره) کان بري ٿي مرندو اُهو جنت ۾ داخل ٿيندو.“

(جامع الترمذي، الحديث 1578 ج 3 ص 208)

هِن رسالي ۾ ڇا آهي؟

هِن رسالي ۾ تڪبُّر جي معلومات کي ڏورو آسان انداز ۾

عنوانن جي تحت حوالن سان گڏ پيش ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آهي ته جيئن گهٽ علم وارا به ان مان فائدو حاصل ڪري سگهن، پوءِ به علم ڏاڍي مشڪل شيء آهي اهو ممڪن ناهي ته علمي دشواريون بلڪل ختم ٿي وڃن، جيڪا ڳالهه سمجهه ۾ نه اچي، سمجهڻ جي لاءِ عالمن سڳورن دامت فيوضهم سان رجوع ڪريو. تڪبُّر کان ڇوٽڪاري جو جذبو حاصل ڪرڻ جي لاءِ شيخ طريقت امير اهلسنّت حضرت علامہ مولانا محمد الياس عطار قادري دامت برکاتهم العاليه جا بيان "مغرور بادشاھ" "تکبر کسے کہتے ہیں؟"، "تکبر کی علامات"، "تکبر کے اسباب" ۽ مبلغ دعوتِ اسلامي، رُڪنِ شوريٰ ۽ نگرانِ پاڪستان انتظامي ڪابينہ حاجي محمد شاهد عطاري سلّمه الباري جو بيان "باطني امراض کا علاج" ٻڌڻ به بيحد فائديمند آهي.

هِن اهم رسالي کي نه صرف پاڻ پڙهو بلڪ ٻين اسلامي ڀائرن کي به پڙهڻ جو شوق ڏياري نيڪي جي دعوت کي عام ڪرڻ جو ثواب ڪمايو. الله تعاليٰ کان دعا آهي ته اسان کي "پنهنجي ۽ سڄي دنيا جي ماڻهن جي اصلاح جي ڪوشش" ڪرڻ جي لاءِ مدني انعامات تي عمل ۽ "مدني قافلن" ۾ سفر ڪندي رهڻ جي توفيق عطا فرماءِ.

اٰمين بِجَاہِ النَّبِیِّ الْاَمِین صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم

شعبو اصلاحي ڪتاب (مجلس المدينة العلمية)

6 ذو القعده الحرام 1430ھ 26 آڪٽوبر مطابق 2009 ع

ترجمو پيشڪش: مجلس تراجم

تڪبُّر ڇاکي چوندا آهن؟

پاڻ کي اعليٰ، ٻين کي حقير سمجهڻ جو نالو تَڪَبُّر (يعني غرور) آهي. رسولِ اڪرم، نورِ مُجسَّم صَلَّی اللهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن ارشاد فرمايو: ”اَلْكِبْرُ بَطَرُ الْحَقِّ وَغَمْطُ النَّاسِ يعني حق جي مخالفت ۽ ماڻهن کي حقير سمجهڻ جو نالو تڪبُّر آهي.“ (صحيح مسلم، الحديث: 91، ص 61)

امام راغب اِصفهاني عَلَیْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْغَنِی لکن ٿا: ذٰلِکَ اَنْ یَّرَی الْاِنْسَانُ نَفْسَهٗ اَکْبَرَ مِنْ غَیْرِهٖ يعني تڪبر اهو آهي ته انسان پنهنجو پاڻ کي ٻين کان اعليٰ سمجهي. (المفردات للرّاغب ص 697)

مدينه: جنهن جي دل ۾ تڪبُّر هجي اُن کي ”مُتَڪَبِّر“ چوندا آهن.

”مَڪّي“ جي ٽن اکرن جي نسبت سان تڪبر جا 3 قِسم

(1) اللّٰه عَزَّوَجَلَّ جي مقابلي ۾ تڪبُّر

تڪبُّر جو اهو قِسم ڪفر آهي. (مِرقاة المفاتيح ج 8 ص 828) جيئن فرعون جو تڪبر جو اُن چيو هو:

اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى ﴿٢٤﴾ فَاَخَذَهُ اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُوْلٰى ﴿٢٥﴾ (پ 30 سُوْرَةُ النّٰزِعٰتِ 24-25)

ترجموڪنزالايمان: مان توهان سڀ کان اوچو رب آهيان پوءِ **اللّٰه** ان کي دنيا ۽ آخرت ٻنهي جي عذاب ۾ پڪڙيو.

فرعون ٻُڏي مئو

فرعون جي هدايت جي لاءِ **اللّٰه** عَزَّوَجَلَّ حضرت سيدنا موسيٰ ڪليم **اللّٰه** ۽ حضرت سيدنا هارون عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِمَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَام کي موڪليو پر فرعون انهن ٻنهي جو انڪار ڪيو ته ربّ عَزَّوَجَلَّ اُن کي ۽ اُن جي قوم کي نيل دريا ۾ غرق ڪري ڇڏيو. (الحديقة الندية ج 1 ص 549)

دعوتِ اسلامي جي اشاعتي اداري مڪتبة المدينه جي شايع

ٿيل 853 صفحن تي مشتمل ڪتاب ”جهنم ميں لے جانے والے اعمال“ صفحي 132 تي آهي: مفسر سڳورا رَحِمَهُمُ اللهُ تعالٰي فرمائن ٿا: ”**الله** عَزَّوَجَلَّ فرعون کي مُئل ڏيکي وانگر دريا جي ڪناري تي اُڇلائي ڇڏيو ته جيئن هُو باقي بچي ويل اسرائيلين ۽ ٻين ماڻهن جي لاءِ عبرت جو سبب بڻجي ۽ انهن تي اها ڳالهه واضح ٿئي ته جيڪو شخص ظالم آهي ۽ **الله** عَزَّوَجَلَّ جي بارگاهه ۾ تڪبّر ڪندو آهي اُن جي پڪڙ اهڙي طرح ٿيندي آهي جو اُن کي ذلت ۽ رسوائي جي ڪُنڊ ۾ اُڇلايو ويندو آهي.“ (الزواجر عن اقتراف الكبائر ج 1 ص 71)

نَمرود جي مڇر جي ذريعي هلاڪت

نمرود به تڪبُّر جي انهي ئي قِسم جو شڪار ٿيو، اِن خدائي جي دعويٰ ڪئي ته **الله** عَزَّوَجَلَّ **حضرت سيّدنا ابراهيم** عَلٰی نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَام کي نمرود ڏانهن موڪليو ته اُن پاڻ عَلَيْهِ السَّلَام جو انڪار ڪيو ايستائين جو **الله** عَزَّوَجَلَّ تي تڪبُّر ڪندي چوڻ لڳو: ”آئون آسمان جي ربّ کي قتل ڪري ڇڏيندس (مَعَاذَالله عَزَّوَجَلَّ) ۽ اِن ارادي سان آسمان ڏانهن تير وسايا، جڏهن تير خون سان ڀرجي واپس زمين تي اچي ڪِريا ته هُن پنهنجي جهالت، بُغض و عداوت ۽ ڪفر جي شامت جي ڪري گمان ڪيو ته **مَعَاذَالله** عَزَّوَجَلَّ اُن آسمان جي ربّ کي قتل ڪري ڇڏيو.“ پوءِ **الله** عَزَّوَجَلَّ نمرود ڏانهن هڪ مڇر موڪليو جيڪو نڪ مان اُن جي دماغ ۾ گهڙي ويو ۽ **الله** عَزَّوَجَلَّ اُن مغرور کي هڪ معمولي مڇر جي ذريعي هلاڪ فرمائي ڇڏيو. (الحديقة الندية ج 1 ص 549)

(2) الله عَزَّوَجَلَّ جي رسولن جي مقابلي ۾ تڪبر

ان جي صورت اها آهي ته تڪبُّر، جهالت، بُغض ۽ عداوت

جي ڪري رسول جي پيروي نہ ڪرڻ يعني پاڻ کي عزت وارو ۽ اعليٰ سمجهي ائين تصور ڪرڻ تہ عام ماڻهن جهڙي هڪ انسان جو حڪم ڪيئن مڃيو وڃي، جيئن ڪجهہ ڪافرن حضور نبي ڪريم، رؤف رَّحيم صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن جي باري ۾ حقارت سان چيو هو:

اَهٰذَا الَّذِیْ بَعَثَ اللّٰهُ رَسُوْلًا ﴿۴۱﴾ (پ 19 سُوْرَةُ الْفُرْقَانِ 41)

ترجموڪنزالايمان: ڇا هي اهو آهي جنهن کي **الله** رسول بنائي موڪليو؟

۽ اهو بہ چيو هو:

لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْیَتَیْنِ عَظِیْمٍ ﴿۳۱﴾ (پ 25 سُوْرَةُ الزُّخْرُفِ 31)

ترجموڪنزالايمان: ڇو نہ لاٿو ويو هي قرآن انهن ٻن شهرن جي ڪنهن وڏي ماڻهو تي.

(الحديقة النديه ج 1 ص 550)

نبي جي مقابلي ۾ بہ تڪبُّر ڪفر آهي.“ (مراٰة المناجيح ج 6 ص 655)

(3) ٻانهن جي مقابلي ۾ تڪبر

يعني **الله** عَزَّوَجَلَّ ۽ رسول صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم کان علاوه مخلوق مان ڪنهن تي تڪبُّر ڪرڻ، اهو ان طرح جو پاڻ کي بهتر ۽ ٻئي کي حقير سمجهي اُن تي وڏائي چاهڻ ۽ مُساوات (يعني پاڻ ۾ برابري) کي نا پسند ڪرڻ، اها صورت باوجود ان جي جو پهرين ٻن صورتن کان ڪمتر آهي پر اِن جو گناهہ بہ تمام وڏو آهي ڇاڪاڻ تہ ڪِبريائي (وڏائي) ۽ عظمت بادشاهِ حقيقي **الله** عَزَّوَجَلَّ ئي جي لائق آهي، عاجز ۽ ڪمزور ٻانهي جي لاءِ نہ آهي. (احياءِ العلوم ج 3 ص 425 ملخصاً)

تڪبر ڪرڻ واري جو مثال

تڪبر ڪرڻ واري جو مثال ائين آهي جو ڪو غلام بغير اجازت جي بادشاهہ جو تاج پائي، ان جي شاهي تخت تي ويهي رهي،

تہ جهڙي طرح اهو غلام بادشاھ جي طرفان سخت سزا ماڻيندو بلڪل انهي ئي طرح ”صفتِ ڪِبر“ ۾ شرڪت جي بُري ڪوشش ڪرڻ وارو شخص الله ربّ العزت جي طرفان سزا جو حقدار ٿيندو. نبي اڪرم، نورِ مُجَسَّم صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن فرمايو تہ الله تعاليٰ ارشاد فرمائي ٿو: ”ڪِبريائي منهنجي چادر آهي، تنهن ڪري جيڪو منهنجي چادر جي معاملي ۾ مون سان وڙهندو، مان اُن ڪي پُرزا پُرزا ڪري ڇڏيندس.“ (المستدرڪ للحاڪم الحديث: 210 ج 1 ص 235)

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! ربّ تعاليٰ جو ڪبريائي کي پنهنجي چادر فرمائڻ، اسان کي سمجهائڻ جي لاءِ آهي تہ جيئن هڪڙي چادر کي ٻہ نٿا اوڍي سگهن، ائين ئي عظمت ۽ ڪبريائي سِواءِ منهنجي ٻي جي لاءِ نٿي ٿي سگهي. (ماخوذ از مرأة المناجيح ج 6 ص 659)

انسان جي ڪهڙي حيثيت آهي؟

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! انسان جي پيدائش بدبودار نطفي (يعني گندي قطري) مان ٿي، انجام سڙيل مڙدو آهي ۽ ايترو تہ بي وس آهي جو پنهنجي بُک، اُڃ ، ننڊ، خوشي، ڏک، يادداشت، بيماري يا موت تي ان کي ڪو اختيار ناهي، انهيءَ ڪري ان کي گهرجي تہ پنهنجي اصليت، حيثيت ۽ اوقات کي ڪڏهن نہ وِساري، هو هن دنيا ۾ ترقين جون منزلون طئي ڪندي ڪيتري ئي وڏي مقام ۽ مرتبي تي ڇو نہ پهچي وڃي، خالقِ ڪون و مڪان عَزَّوَجَلَّ جي سامهون ان جي حيثيت ڪجھ بہ ناهي. عقل وارو انسان عاجزي ۽ انڪساري جي عادت اختيار ڪندو آهي ۽ اِها عادت اُن کي دنيا ۾ بلندي عطا ڪندي آهي، نہ تہ هِن دنيا ۾ جڏهن بہ ڪنهن انسان فرعونيت، قارونيت ۽ نمروديت واري راھ ورتي آهي الله تعاليٰ ان کي اڪثر

دنيا ئي ۾ اهڙو ذليل ۽ خوار ڪيو آهي جو اُن جو نالو تعريف طور نہ، بُرائي جي طور تي ورتو ويندو آهي. تنهن ڪري عقل ۽ شعور جو تقاضو اهو آهي تہ هِن دنيا ۾ اُوچي اُڏام جي لاءِ انسان سچي زندگي نوڙت ڪري، عاجزي ۽ انڪساري کي پنهنجو شعار بڻائي پوءِ ڏسو تہ الله ربُّ العزت اُن کي ڪهڙي طرح عزت ۽ عظمت سان نوازي ٿو ۽ اُن کي دنيا ۾ محبوبيت ۽ مقبوليت جو اُهو اعليٰ مقام عطا ڪندو آهي جيڪو ربّ عَزَّوَجَلَّ جي فضل ۽ ڪرم کان سواءِ ملي وڃڻ ممڪن ئي ناهي.

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

عاشقانِ رسول جي مٺي ٻول جون برڪتون

دعوتِ اسلامي جي اشاعتي اداري مڪتبة المدينہ جي شايع ٿيل "فيضانِ سنّت" جلد 2 جي 496 صفحن تي مشتمل باب "غيبت جون تباهڪاريون" صفحي 206 تي شيخِ طريقت امير اهلسنّت، باني دعوتِ اسلامي، حضرت علامہ مولانا ابو بلال محمد الياس عطار قادري دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه لکن ٿا: قصور (پنجاب، پاڪستان) جي هڪ نوجوان اسلامي ڀاءُ جي تحرير ڪجھ تبديلي سان گڏ پيش ڪريان ٿو: "آئون اُنهن ڏينهن ۾ ميٽرڪ جو شاگرد هئس، بُري صحبت جي سبب زندگي گناهن ۾ گذري رهي هئي، مزاج ۾ بيحد ڪاوڙ هئي ۽ بدتميزي جي بري عادت ان حد تائين پهچي چڪي هئي جو والد صاحب، ڏاڏا ۽ ڏاڏيءَ جي سامهون قينچي وانگر زبان هلائيندو هئس. هڪ ڏينهن تبليغِ قرآن ۽ سنت جي عالمگير غير سياسي تحريڪ دعوتِ اسلامي جو هڪ مدني قافلو اسان جي پاڙي جي مسجد ۾ آيو. اتفاق سان آئون عاشقانِ رسول سان ملاقات جي لاءِ

پهچي ويس. هڪ اسلامي ڀاءُ انفرادي ڪوشش ڪندي مون کي درس ۾ شرڪت جي دعوت پيش ڪئي، اُنهن جي مٺي ٻول مون تي اهڙو تہ اثر ڪيو، جو آئون انهن سان گڏ ويهي رهيس، انهن درس کان پوءِ انتهائي مٺي انداز ۾ مون کي ٻڌايو تہ ڪجھ ئي ڏينهن کان پوءِ ”صحراءِ مدينہ“ مدينة الاولياء ملتان شريف ۾ دعوتِ اسلامي جو ٽن ڏينهن جو بين الاقوامي سنتن ڀريو اجتماع ٿي رهيو آهي اوهان بہ شرڪت ڪريو. انهن جي درس مون تي تمام سٺو اثر ڪيو هو تنهنڪري آئون انڪار نہ ڪري سگهيس. ايسيتائين جو آئون سنتن ڀريي اجتماع (صحراءِ مدينہ، ملتان) ۾ حاضر ٿيس، اُتي جون رونقون ۽ برڪتون ڏسي آئون حيران ٿي ويس، اجتماع ۾ ٿيڻ واري آخري بيان ”گانے باجے کی ہولناکیں“ ٻڌي آئون ڏڪي پيس ۽ اکين مان لڙڪ جاري ٿي ويا. اَلْحَمْدُلله عَزَّوَجَلَّ مون گناهن کان توبھ ڪئي ۽ دعوتِ اسلامي جي مدني ماحول سان وابستہ ٿي ويس، منهنجي مدني ماحول سان وابستہ ٿيڻ سان اسان جي گهر وارن سک جو ساهہ کنيو، دعوتِ اسلامي جي مدني ماحول جي برڪت سان مون جهڙي بِگڙيل بداخلاق ۽ بدحال نوجوان ۾ مدني انقلاب کان متاثر ٿي منهنجي وڏي ڀاءُ بہ ڏاڙهي مبارڪ رکڻ سان گڏوگڏ عمامي شريف جو تاج بہ سجائي ورتو. منهنجي هڪڙي ئي ڀيڻ آهي، اَلْحَمْدُلله عَزَّوَجَلَّ منهنجي ڀيڻ بہ مدني برقعو پائڻ شروع ڪيو، اَلْحَمْدُلله عَزَّوَجَلَّ گهر جو هر ڀاتي سلسلہءِ عاليہ قادريہ رضويہ ۾ داخل ٿي، سرڪارِ غوثِ اعظم عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ اللهِ الۡاَكۡرَم جو مريد ٿي ويو آهي ۽ ان انفرادي ڪوشش ڪرڻ واري منهنجي محسن اسلامي ڀاءُ جي مٺي ٻول جي برڪت سان، مون تي الله عَزَّوَجَلَّ اهڙو ڪرم فرمايو جو مون

قرآن پاڪ حِفظ ڪرڻ جي سعادت حاصل ڪري ورتي ۽ درسِ نظامي (عالِم ڪورس) ۾ داخلا ورتم ۽ هي سٽون لکڻ وقت درجه ثالثه يعني ٽئين ڪلاس ۾ پهچي چڪو آهيان. اَلْحَمْدُلِلّٰه عَزَّوَجَلَّ دعوتِ اسلامي جي مدني ڪمن جي حوالي سان علاقائي قافله ذميدار آهيان، منهنجي نيت آهي ته اِنْ شَآءَالله عَزَّوَجَلَّ شعبانُ المُعَظَّم 1427ھ کان يڪمشت 12 مهينن جي لاءِ مدني قافلن ۾ سفر ڪندس.

دل پہ گر زنگ ہو، گھر کا گھر تنگ ہو، ہو گا سب کا بھلا، قافِلے میں چلو
ایسا فیضان ہو، حِفظ قراٰن ہو، کر کے ہمّت ذرا، قافِلے میں چلو

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

”رب بچاءِ“ جي ڇها ڪرڻ جي نسبت سان تڪبر جا 6 نقصان

انهي باطني گناهه جا ڪيترائي دنياوي ۽ اُخروي نقصان آهن جن مان 6 هي آهن:

﴿1﴾ الله تعاليٰ جو ناپسنديده ٿيڻ

ربِّ ڪائنات عَزَّوَجَلَّ تڪبر ڪرڻ وارن کي پسند نٿو فرمائي جيئن ته سورة النحل ۾ ارشاد ٿئي ٿو:

اِنَّهٗ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِيْنَ ﴿۲۳﴾

ترجموڪنزالايمان: بيشڪ اهو وڏائي ڪندڙن کي پسند نه ٿو ڪري.

(پ 14 سُوْرَةُ النَّحْلِ 23)

شهنشاهِ خوش خِصال، پيڪرِ حُسن و جمال صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن جو فرمانِ عبرت نشان آهي: ”الله عَزَّوَجَلَّ مُتڪبرن (يعني مغرورن) ۽ اَڪڙجي هلڻ وارن کي ناپسند فرمائي ٿو.“

(ڪنزالعمال، الحديث 7727 ج 3 ص 210)

﴿2﴾ مدني آقا جو مغرور جي لاءِ نفرت جو اظهار

سرڪارِ مدينہ، راحتِ قلب و سينہ صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلَیۡہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جن فرمايو: ”بيشڪ قيامت جي ڏينهن توهان مان منهنجي سڀ کان وڌيڪ ويجهو ۽ پسنديده شخص اهو هوندو جيڪو توهان مان اخلاق ۾ سيني کان وڌيڪ سنو هوندو ۽ قيامت جي ڏينهن منهنجي نزديڪ نفرت جي قابل ۽ منهنجي مجلس کان پري اُهي ماڻهو هوندا جيڪي واهيات بڪڻ وارا، ماڻهن جو مذاق اُڏائڻ وارا ۽ مُتَفَيۡہِق آهن.“ صحابہءِ ڪرام عَلَیۡہِمُ الرِّضۡوَان عرض ڪيو: يارسول **الله** صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلَیۡہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم! بيهوده بڪواس ڪرڻ وارن ۽ ماڻهن جو مذاق اُڏائڻ وارن کي تہ اسان سمجهي ورتو پر اهي مُتَفَيۡہِق ڪير آهن؟ تہ پاڻ صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلَیۡہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جن ارشاد فرمايو: ”ان مان مراد هر تڪبُّر ڪرڻ وارو شخص آهي.“

(جامع الترمذي، الحديث: 2025 ج 3 ص 410)

نہ اُٹھ سکے گا قیامت تلک خدا کی قسم
کہ جس کو تُو نے نظر سے گرا کے چھوڑ دیا

﴿3﴾ بد ترين شخص

تڪبر ڪرڻ واري شخص کي بدترين شخص قرار ڏنو ويو آهي، حضرت سيدنا حذيفہ رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنۡہُ ارشاد فرمائن ٿا تہ اسان دافعِ رنج و ملال، صاحبِ جود و نوال صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلَیۡہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جن سان گڏ هڪ جنازي ۾ شريڪ هئاسين تہ پاڻ ڪريمن صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلَیۡہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جن ارشاد فرمايو: ”ڇا آئون توهان کي **الله** عَزَّوَجَلَّ جي بد ترين ٻانهي جي باري ۾ نہ ٻڌايان؟ اُهو بد اخلاق ۽ متڪبّر آهي، ڇا آئون توهان کي **الله** عَزَّوَجَلَّ جي سڀ کان بهترين ٻانهي جي باري ۾ نہ ٻڌايان؟ اُهو ڪمزور ۽ ضعيف سمجهيو وڃڻ وارو ڦاٽل پراڻو لباس پائڻ وارو شخص آهي

پر جيڪڏهن اُهو ڪنهن ڳالهه تي الله عَزَّوَجَلَّ جو قسم کڻي وٺي ته الله عَزَّوَجَلَّ اُن جو قسم ضرور پورو فرمائي.“

(المسند للامام احمد بن حنبل، الحديث: 23517، ج 9، ص 120)

﴿4﴾ قيامت ۾ رُسوائي

تڪبُّر ڪرڻ وارن کي قيامت جي ڏينهن ذلت ۽ رسوائي ٿيندي، جيئن ته ٻنهي جهانن جي تاجور، سلطانِ بحر و بر صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن جو فرمانِ عاليشان آهي: ”قيامت جي ڏينهن مغرورن کي انساني شڪلين ۾ ماڪوڙين وانگر اُٿاريو ويندو، هر پاسي کان انهن تي ذلت طاري هوندي، انهن کي جهنم جي ”بُولس“ نالي قيد خاني ڏانهن ڌِڪيو ويندو ۽ تمام وڏي باهه انهن کي پنهنجي وَڪَڙ ۾ وٺي انهن تي غالب اچي ويندي، انهن کي ”طِيْنَةُ الْخَبَّال“ يعني دوزخين جي پونء پياري ويندي. (جامع الترمذي الحديث: 2500 ج 4 ص 221)

﴿5﴾ پيرڏين کان هيٺ پاجامو لٽڪائڻ

رحمتِ الٰهي کان محروم ٿيڻ وارن ۾ مُتَڪَبِّر به شامل هوندا، الله جي محبوب، داناءِ غُيُوب، مُنَزَّهٌ عَنِ الْعُيُوب صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن ارشاد فرمايو: ”جيڪو تڪبُّر جي ڪري پنهنجو تهبند لڙڪائيندو الله عَزَّوَجَلَّ قيامت جي ڏينهن ان تي نظرِ رحمت نه فرمائيندو.“

(صحيح البخاري، الحديث 5788 ج 4 ص 46)

مدني گل: اعليٰ حضرت، امام اهلسنّت شاهه امام احمد رضا خان عَلَيْهِ رَحْمَةُ الرَّحْمٰن فرمائن ٿا: ”پائينچن جو ڪعبين (يعني ٻنهي پيرڏين) کان هيٺ هجڻ جنهن کي عربي ۾ ”اِسْبَال“ چوندا آهن جيڪڏهن خود پسندي ۽ تڪبُّر جي ڪري آهي ته قطعاً ممنوع ۽ حرام آهي ۽ اُن تي شديد وعيد آيل آهي ۽ جيڪڏهن تڪبر جي ڪري ناهي ته حديثن جي

ظاهري حڪم سان مردن ڪي بہ جائز آهي، پر عالم سڳورا تڪبر نہ هئڻ جي صورت ۾ ڪراهت تنزيهي جو حڪم ڏين ٿا. بالجمله (يعني خلاصو هي تہ) اِسبال جيڪڏهن خود پسندي ۽ تڪبُّر جي وجهہ سان آهي تہ حرام آهي، نہ تہ مڪروھ ۽ خلافِ اَوليٰ آهي.

(ملخصاً از فتاويٰ رضويہ ، ج 22 ،ص 164، 167)

﴿6﴾ جنت ۾ داخل نہ ٿي سگهندو

حضرت سيدنا عبدالله بن مسعود رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنۡہُ روايت ڪن ٿا تہ تاجدارِ رسالت، شهنشاهِ نبوت، مصطفيٰ جانِ رحمت، شمعِ بزمِ هدايت صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلَیۡہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جن فرمايو: ”جنهن جي دل ۾ رائي جي داڻي جيترو (يعني ٿورڙو) بہ تڪبُّر هوندو اهو جنّت ۾ داخل نہ ٿيندو.“

(صحيح مسلم، الحديث: 147 ص 60)

حضرت علّامہ مُلّا علي قاري عَلَیۡہِ رَحۡمَۃُ اللہِ الۡبَارِی لکن ٿا: جنّت ۾ داخل نہ ٿيڻ مان مراد هي آهي تہ تڪبر سان گڏ ڪو جنت ۾ داخل نہ ٿيندو بلڪ تڪبر ۽ هر بُري خصلت ڪان عذاب ڀوڳڻ جي ذريعي يا الله تعاليٰ جي عفو و ڪرم سان پاڪ ۽ صاف ٿي جنت ۾ داخل ٿيندو. (مرقاۃالمفاتيح ج 8 ص 828، 829)

صَلُّوۡا عَلَی الۡحَبِیۡب! صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلٰی مُحَمَّد

اِن تڪبر جو ڪهڙو فائدو!

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! ٿورو سوچو تہ اِن تڪبر جو ڪهڙو فائدو! فقط نفس جي لذت، اُها بہ ڪجهہ لمحن جي لاءِ! جڏهن تہ ان جي نتيجي ۾ الله عَزَّوَجَلَّ ۽ رسول صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلَیۡہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جي ناراضپي، مخلوق جي بيزاري، محشر جي ميدان ۾ ذلّت ۽ رسوائي، ربّ عَزَّوَجَلَّ جي رحمت ۽ جنّت جي انعامن ڪان محرومي ۽ دوزخ جو رهائشي

ٻڌجڻ جهڙن وڏن نقصانن کي منهن ڏيڻو پوندو! هاڻي فيصلو اسان جي هٿ ۾ آهي تہ ڪجهہ لمحن جي لذت کپي يا هميشہ جي لاءِ جنت! محشر جي ميدان ۾ عزت گهرجي يا ذلت! يقيناً اسان خساري (يعني نقصان) ۾ رهڻ نہ چاهينداسين تہ اسان کي گهرجي پنهنجي اندر ان مرض تڪبر جي موجودگي جو پتو لڳايون ۽ ان جي علاج جي لاءِ ڪوشش ڪريون. هر باطني مرض جون ڪجهہ نہ ڪجهہ علامتون هونديون آهن، اچو! سڀ کان پهرين تڪبر جي علامتن جي باري ۾ ڄاڻون ٿا پوءِ سنجيدگي سان پنهنجو محاسبو ڪرڻ جي ڪوشش ڪريون ٿا. ياد رهي! تڪبر جي معلومات حاصل ڪرڻ جو مقصد پنهنجي اصلاح هجي نہ ڪي ٻين مسلمانن جا عيب ڳولڻ جي جستجو، خبردار! پنهنجي ٿوري معلومات جي بنياد تي ڪنهن بہ مسلمان تي هرويرو مغرور هجڻ جو حڪم نہ لڳايو، اعليٰ حضرت امام احمد رضا خان عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ الرَّحۡمٰن فرمائن ٿا: لڪين مسئلا ۽ حڪم نيّت جي فرق سان تبديل ٿي وڃن ٿا. (فتاويٰ رضويہ، ج 8، ص 98)

اها ڳالهہ بہ ذهن ۾ رهي تہ انهن علامتن کي فقط هڪ دفعي پڙهڻ، بنا غور ۽ فڪر جي جلدي جلدي پنهنجو جائزو وٺڻ ئي ڪافي ناهي ڇاڪاڻ تہ نفس ۽ شيطان ڪڏهن بہ نہ چاهيندا تہ اسان انهن علامتن کي پنهنجي اندر تلاش ڪري تڪبر جو علاج ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي وڃون. تنهنڪري! تڪبر جي علامتن کي بار بار پڙهي خوب چڱي طرح ذهن نشين ڪري وٺو پوءِ پنهنجو لاڳيتو محاسبو جاري رکو تہ اِنۡ شَآءَ الله عَزَّوَجَلَّ ڪاميابي جي راهہ بلڪل آسان ٿي ويندي.

صَلُّوۡا عَلَی الۡحَبِیۡب! صَلَّی اللهُ تَعَالٰی عَلٰی مُحَمَّد

”تڪبر جهنم ۾ ئي وٺي ويندو“ جي 19 اکرن جي نسبت سان تڪبر جون 19 علامتون

پهرين علامت: اِن ڳالهہ کي پسند ڪرڻ تہ ماڻهو مون کي ڏسي تعظيم مان اُٿي بيهن تہ جيئن ٻين تي منهنجي شان ۽ شوڪت جو اظهار ٿئي. (الحديقة الندية ج 1 ص 583)

محاسبو: ڪِٿي اسان بہ تہ اهڙا ناهيون؟

مدني گل: جيڪڏهن ڪير ماڻهن جي اُٿي بيهڻ کي ان لاءِ پسند ڪري ٿو جو جاهل ماڻهن کي اُن جي حيثيت جو علم ٿئي ۽ اُهي دين جي معاملي ۾ اُن جي نصيحت کي قبول ڪن، تڪبُّر جو نالو ۽ نشان بہ دل ۾ نہ هجي تہ اهڙو شخص متڪبِّر ناهي، ڇاڪاڻ تہ عملن جو دارومدار نيتن تي آهي، هر ماڻهو جي لاءِ اهو ئي آهي جنهن جي اُن نيت ڪئي ۽ نيتن جو حال **الله** عَزَّوَجَلَّ ڄاڻي ٿو، پر اهو تمام مشڪل ڪم آهي. تنهن ڪري! اهڙي شخص کي پنهنجي دل تي هڪ سؤ ڀارهن ڀيرا غور ڪرڻ گهرجي ائين نہ ٿئي جو نفس ۽ شيطان اُن کي ڌوکي ۾ مبتلا ڪري هلاڪ ۽ برباد ڪري ڇڏين.
(الحديقة الندية ج 1 ص 583)

ٻي علامت: اهو چاهڻ تہ اسلامي ڀاءُ منهنجي تعظيم جي خاطر منهنجي سامهون ادب سان بينا رهن تہ جيئن ماڻهن ۾ منهنجو مقام ۽ مرتبو ظاهر ٿئي. (ايضاً)

محاسبو: ڪِٿي اسان بہ تہ اهڙا ناهيون؟

پنهنجو ٺڪاڻو جهنم بڻائي وٺي

سيِّدُ الۡمُرسَلِين، خاتمُ النبيِن، جنابِ رحمةٌ لِّلعٰلمين صَلَّى اللهُ تَعَالٰی عَلَیۡهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جو فرمانِ عبرت نشان آهي: ”جنهن جي اها خوشي هجي تہ

ماڻهو منهنجي تعظيم جي لاءِ بيٺا رهن، اُهو جهنم کي پنهنجو نڪاڻو بڻائي وٺي.“ (الجامع الترمذي، الحديث: 2764 ،ج 4 ، ص 347)

عجمين وانگر نہ بيهندا ڪريو

حضرت سيدنا ابو اُمامہ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ کان روايت آهي تہ صاحبِ قرآنِ مُبين، محبوبِ ربّ العٰلمين، جنابِ صادق و اَمين صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم عصا تي ٽيڪ لڳائي ٻاهر تشريف فرما ٿيا، اسان پاڻ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جي لاءِ اُٿي بيهاسين. ارشاد فرمايائون: ”اهڙي طرح نہ بيهندا ڪريو جيئن عجمي بيهندا آهن جو انهن مان ڪي ڪِن جي تعظيم ڪندا آهن.“ (سنن ابي داؤد الحديث 5230 ج 4 ص 458)

بيان ڪيل حديث جي تشريح

دعوتِ اسلامي جي اشاعتي اداري مڪتبة المدينہ جي شايع ٿيل 312 صفحن تي مشتمل ڪتاب ”بهارِ شريعت“ حصو 16 صفحو 113 تي صدرُ الشَّريعه، بدرُالطَّريقه حضرت علامہ مولانا مفتي محمد امجد علي اعظمي عَلَيْہِ رَحْمَۃُ اللّٰہِ الْقَوِی هِن حديث جي تحت لکن ٿا: يعني عجمين جو اُٿي بيهڻ ۾ جيڪو طريقو آهي اُهو مذمت جوڳو بُرو آهي، اهڙي طرح بيهڻ بابت منع ٿيل آهي، اُهو هن طرح جو دولتمند ويٺا هوندا آهن ۽ ڪجھ ماڻهو تعظيم جي ڪري انهن جي ويجهو بيٺا رهندا آهن. جائز نہ هئڻ جي ٻي صورت اها آهي جو اهو پاڻ پسند ڪندو هجي تہ منهنجي لاءِ بيهندا ڪن ۽ ڪير بيٺل نہ هجي تہ ناراض ٿئي جيئن تہ هندوستان ۾ اڃا بہ گهڻي جڳهين تي رواج آهي تہ اميرن، رئيسن، زميندارن جي لاءِ انهن جي رعايا بيهندي آهي نہ ويهي تہ مارڪُٽ بہ ڪئي ويندي آهي، اهڙن ئي متڪبرن ۽

متجبرن (تڪبّر ۽ ظلم ڪرڻ وارن) جي باري ۾ حديث ۾ وعيد آئي آهي ۽ جيڪڏهن انهن جي طرفان اهو نہ هجي بلڪ اهو بيهڻ وارو ان ڪي تعظيم جو حقدار سمجهي ثواب جي لاءِ بيهي ٿو يا تواضع جي طور تي ڪنهن جي لاءِ بيهي ٿو تہ اهو ناجائز ناهي بلڪ مستحب آهي. (بهارِ شريعت حصو 16 ص 113)

پنهنجي سردار وٽ اُٿي وڃو

حضرت سيدنا ابو سعيد خُدري رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنۡہُ کان مروي آهي تہ جڏهن بني قُريظہ پنهنجي قلعي تان حضرت سيدنا سعد بن معاذ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنۡہُ جي حڪم تي لٿا، حضورِ انور صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيۡهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن حضرت سيدنا سعد رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنۡہُ وٽ ماڻهو موڪليو ۽ اهي اُتان ڪان ويجهو ئي هئا، جڏهن مسجد جي ويجهو اچي ويا، پاڻ ڪريم صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيۡهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن انصار کي فرمايو: ”پنهنجي سردار وٽ اُٿي وڃو.“

(صحيح البخاري، الحديث 3043 ج 2 ص 322)

صحابہِ ڪرام عَلَيۡهِمُ الرِّضۡوَان بيهي ڪري تعظيم ڪندا هئا

حضرت سيدنا ابو هريره رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنۡہُ فرمائن ٿا تہ منا منا آقا، مڪي مدني مصطفيٰ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيۡهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم مسجد ۾ ويهي اسان سان ڳالهيون ڪندا هئا، جڏهن پاڻ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيۡهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم اُٿندا هئا تہ اسان بہ اُٿي بيهندا هئاسين ۽ اوتري دير تائين بيٺا رهندا هئاسين جيستائين جو حضور صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيۡهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم ڪجهہ ازواج مطهرات رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنۡهُنَّ جي گهر ۾ تشريف وٺي وڃن. (شعب الايمان الحديث 8930 ج 6 ص 467)

ٽين علامت: ڪِٿي اچڻ وڃڻ وقت اها خواهش رکڻ تہ منهنجو ڪو شاگرد يا مريد يا عقيدت مند يا ڪو ساٿي گڏ يا پنيان پنيان هلي تہ جيئن ماڻهو مون کي معزّز سمجهن. (الحديقة الندية ج 1 ص 584)

محاسبو: ڪِٿي اسان بہ تہ اهڙا ناهيون؟

دوري ۾ اضافو ٿيندو رهندو آهي

حضرت سيدنا ابو درداء رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ فرمائن ٿا: ”جيسيتائين ڪنهن ماڻهو جي پنيان هلڻ وارا هجن، **اللّٰه** تعاليٰ کان ان جي دوري ۾ اضافو ٿيندو رهندو آهي.“ (احياء علوم الدين ج 3 ص 434)

مدني گل: ڪڏهن انسان جي عادت ۾ اهو شامل هوندو آهي تہ هلڻ ۾ ان سان گڏ ڪو نہ ڪو هجي، ان لاءِ جو اڪيلي وڃڻ ۾ ان کي وحشت ٿيندي آهي يا اڪيلي وڃڻ ۾ دشمن جو خوف آهي جو هو اذيت ۽ نقصان پهچائيندو تہ اهڙي صورت ۾ ڪنهن کي گڏ وٺي وڃڻ تڪبر ۾ داخل ناهي. (الحديقة الندية ج 1 ص 584)

چوٿين علامت: ڪنهن سان ملاقات جي لاءِ پاڻ هلي وڃڻ کي ذلت سمجهڻ، ان ڳالهہ کي پسند ڪرڻ تہ ٻيو مون سان ملڻ اچي. (ايضاً)

محاسبو: ڪِٿي اسان بہ تہ اهڙا ناهيون؟

مدني گل: جيڪڏهن ڪو پنهنجي ديني يا دنياوي مصروفيتن جي سبب ماڻهن سان ملاقات جي لاءِ نٿو وڃي يا ان لاءِ نٿو ملي تہ غيبت وغيره گناهن ۾ مبتلا ٿيڻ جو خطرو آهي يا سامهون واري تي ان جي ملاقات ناپسند گذرندي تہ ائين ڪرڻ تڪبُّر ناهي ۽ انهن سببن جي بنياد تي ملاقات نہ ڪرڻ مذموم (يعني مذمت جوڳي) بہ ناهي. (ايضاً)

پنجين علامت: ظاهري طور تي ڪنهن ڪمتر اسلامي ڀاءُ جو پاسي ۾ اچي ويهڻ ان لاءِ ناپسند لڳڻ جو آئون ان کان برتر آهيان، اهو بہ تڪبُّر ۾ شامل آهي. (الحديقة الندية ج 1 ص 585)

محاسبو: ڪِٿي اسان بہ تہ اهڙا ناهيون؟

جڏهن حجام پاسي ۾ اچي ويٺو........

خليفۂ اعليٰ حضرت، حضرت مولانا سيد ايوب علي عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ اللّٰهِ الۡقَوِی جو بيان آهي هڪ صاحب جنهن جو نالو مون کي ياد ناهي، اعليٰ حضرت، امامِ اهلسنت، مجدد دين و ملت، حضرتِ علامہ مولانا شاهہ امام احمد رضا خان عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ الرَّحۡمٰن جي خدمت ۾ حاضر ٿيندا هئا ۽ اعليٰ حضرت عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ رَبِّ العِزّت بہ ڪڏهن ڪڏهن انهن وٽ تشريف وٺي ويندا هئا. هڪ ڀيري حضور (اعليٰ حضرت) انهن وٽ تشريف فرما هئا تہ انهن جي پاڙي جو ويچارو هڪ غريب مسلمان اچي ٽٽل پراڻي کٽ تي جيڪا اڱڻ جي هڪ پاسي تي رکيل هئي ڊجندي وينو ئي هو جو ان صاحب گهوري اُن ڏانهن ڏسڻ شروع ڪيو ايستائين جو هو شرم مان ڪنڌ جهڪائي اُٿي هليو ويو. اعليٰ حضرت عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ رَبِّ العِزّت کي گهر جي مالڪ جي ان مغرورانہ طور طريقي تي سخت تڪليف پهتي پر ڪجهہ فرمايائون نہ، ڪجهہ ڏينهن ڪانپوءِ اُهي پاڻ (اعليٰ حضرت) وٽ آيا، اعليٰ حضرت عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ رَبِّ العِزّت جن پنهنجي کٽ تي جڳهہ ڏني، اُهي وينا ئي هئا تہ ايتري ۾ ڪريم بخش حجام حضور (اعليٰ حضرت) جي حجامت جي لاءِ آيا، اُهي ان فڪر ۾ هئا تہ ڪِٿي ويهان؟ اعليٰ حضرت عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ رَبِّ العِزّت جن فرمايو: "ياءُ ڪريم بخش! ڇو بيٺا آهيو؟ مسلمان پاڻ ۾ ياءُ ياءُ آهن" ۽ اُن صاحب جي برابر ۾ ويهڻ جو اشارو فرمايو، اُهي ويهي رهيا، پوءِ اُن صاحب جي غُصي جي اها ڪيفيت هئي جو جيئن نانگ شوڪارا هڻندو آهي، اُهي هڪدم اُٿي هليو ويو، وري ڪڏهن نہ آيو، معمول جي خلاف جڏهن ڪجهہ عرصو گذريو تہ اعليٰ حضرت عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ رَبُّ العِزّت جن فرمايو: هاڻي فُلان ماڻهو تشريف نٿا آڻين! پوءِ پاڻ ئي فرمايائون: آئون بہ اهڙي شخص

سان ملڻ نٿو چاهيان. (حيات اعليٰ حضرت حصو1 ص 108)

ٻوناٽن کي هيٺ نه ويهڻ ڏنو

مُحَدِّثِ اعظم پاڪستان حضرت علامہ مولانا محمد سردار احمد قادري عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْقَوِی جي خدمت ۾ ٻہ ٻوناٽا هڪ مسئلو پڇڻ جي لاءِ حاضر ٿيا، پاڻ رَحْمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيْه اُن وقت کٽ تي وينا هئا، ٻوناٽن سندن علمي مرتبي جو لحاظ ڪندي زمين تي ويهڻ چاهيو پر پاڻ رَحْمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيْه جن عاجزي ڪندي انهن ٻوناٽن کي زور ڀري نہ صرف انهن کي کٽ تي ويهاريو بلڪ پنهنجي کٽ جي سيراندي ڏانهن ويهاريو. حڪم جي تعميل جي لاءِ انهن کي پاڻ رَحْمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيْه جن سان گڏ ويهڻو پيو ۽ پاڻ رَحْمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيْه جن انهن جي مسئلي جو جواب عنايت فرمايو.
(حياتِ محدث اعظم، ص 193)

الله عَزَّوَجَلَّ جي انهن تي رحمت هجي ۽ انهن جي صدقي اسان جي بي حساب بخشش ٿئي. اٰمِين بِجَاهِ النَّبِيِّ الْاَمِين صَلَّى اللهُ تَعَالٰی عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

ڇهين علامت: مريضن، معذورن ۽ غريبن کي حقير سمجهندي انهن وٽ ويهڻ کان پرهيز ڪرڻ. (الحديقة الندية ج 1 ص 585)

محاسبو: ڪِٿي اسان بہ تہ اهڙا ناهيون؟

ستين علامت: ڪنهن کي حقير سمجهندي سلام ۾ اڳرائي نہ ڪرڻ بلڪ ٻئي اسلامي ڀاءُ کان اميد رکڻ تہ هو مون کي سلام ڪري.
(احياء علوم الدين ج 3 ص 427 ملخصاً)

محاسبو: ڪِٿي اسان بہ تہ اهڙا ناهيون؟

اٺين علامت: پنهنجي تابع يا ڪنهن ٻئي اسلامي ڀاءُ کي حقير سمجهي اُن سان هٿ ملائڻ کي ناپسند ڪرڻ، جيڪڏهن هٿ ملائڻو

ئي پئجي وڃي تہ طبعيت تي ناگوار گذرڻ.
محاسبو: ڪِٿي اسان بہ تہ اهڙا ناهيون؟
نائين علامت: ڪنهن ديني بزرگ جي تعظيم جي لاءِ اُٿي بيهڻ کي گوارا نہ ڪرڻ.
محاسبو: ڪِٿي اسان بہ تہ اهڙا ناهيون؟
ڏهين علامت: پنهنجن ڪپڙن، اُٿڻ ويهڻ ۽ ڳالهائڻ ۾ امتياز رکڻ تہ جيئن ٻين کي ڪمتر ڏيکاري سگهي.
محاسبو: ڪِٿي اسان بہ تہ اهڙا ناهيون؟
يارهين علامت: پنهنجو ڏوهہ هوندي بہ غلطي تسليم نہ ڪرڻ ۽ معافي گهرڻ جي لاءِ تيار نہ ٿيڻ. (الحديقة الندية ج 1 ص 588 ملخصاً)
محاسبو: ڪِٿي اسان بہ تہ اهڙا ناهيون؟
ٻارهين علامت: ڪنهن جي نصيحت يا مشورو قبول ڪرڻ ۾ ذلت محسوس ڪرڻ. (احياء علوم الدين ج 3 ص 422)
محاسبو: ڪِٿي اسان بہ تہ اهڙا ناهيون؟
تيرهين علامت: جيڪڏهن ڪنهن کي نصيحت ڪئي يا ڪو مشورو ڏنو ۽ اُن ڪنهن مناسب وجهہ کان قبول نہ ڪيو تہ آپي کان ٻاهر ٿي وڃڻ. (احياء علوم الدين ج 3 ص 422)
محاسبو: ڪِٿي اسان بہ تہ اهڙا ناهيون؟
چوڏهين علامت: هر هڪ سان بحث ڪري ڪامياب ٿيڻ جي ڪوشش ڪرڻ، ٻين جي صحيح ڳالهہ کي غلط ۽ پنهنجي غلط ڳالهہ کي بہ سيني کان بهتر تصور ڪرڻ. (الحديقة الندية ج 1 ص 588)
محاسبو: ڪِٿي اسان بہ تہ اهڙا ناهيون؟
پندرهين علامت: ڪنهن کي حقير ڄاڻي ان جا حق ادا نہ ڪرڻ ۽

جيڪڏهن ان ڪان حق جي ادائگي جو مطالبو ڪيو وڃي ته ان کي تسليم نه ڪرڻ. (جامع العلوم و الحکم ص 417 ملخصاً)

محاسبو: ڪِٿي اسان به ته اهڙا ناهيون؟

سورهين علامت: هر وقت ٻين جي پيٺ ۾ پنهنجي برتري ڳوليندو رهڻ. (احياء علوم الدين ج 3 ص 430 ملخصاً)

محاسبو: ڪِٿي اسان به ته اهڙا ناهيون؟

سترهين علامت: پنهنجي گهر جي ڪم ڪار ڪرڻ، بازار مان سيڌو سامان ڪٺي اچڻ کي پنهنجي عزت نه سمجهڻ. (الحديقة الندية ج 1 ص 586)

محاسبو: ڪِٿي اسان به ته اهڙا ناهيون؟

مدني گل: جيڪڏهن مرض، تڪليف، سستي يا پوڙهائپ جي ڪري گهر جي ڪم ڪار ۾ هٿ نٿو ونڊائي ته اهڙي شخص تي ڪو حرج ناهي. (الحديقة الندية ج 1 ص 586)

ارڙهين علامت: گهٽ قيمت وارا ڪپڙا پائڻ ۾ شرم محسوس ڪرڻ ته ماڻهو ڇا چوندا. (ايضاً)

محاسبو: ڪِٿي اسان به ته اهڙا ناهيون؟

اوڻهين علامت: اميرن جي دعوت ۾ پوري تياري سان شريڪ ٿيڻ ۽ غريبن جي دعوت کي بلڪل قبول ئي نه ڪرڻ. (ايضاً)

محاسبو: ڪِٿي اسان به ته اهڙا ناهيون؟

صَلُّوا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

نِرالي نِچ

دعوتِ اسلامي جي اشاعتي اداري مڪتبة المدينه جي شايع ٿيل "فيضانِ سنت" جلد 2 جي 496 صفحن تي مشتمل باب "غيبت جون تباه ڪاريون" صفحو 314 تي آهي: نمازن ۽ سنتن جي عادت

ٻڌائڻ جي لاءِ دعوتِ اسلامي جي مدني ماحول سان هر دم وابستہ رهو، سنتن جي تربيت جي لاءِ مدني قافلن ۾ عاشقانِ رسول سان گڏ سنتن ڀريو سفر ڪريو، اوهان جي شوق ۽ ترغيب جي لاءِ هڪ مدني بهار خدمت ۾ پيش آهي: هڪ اسلامي ڀاءُ جو ڪجھ ان طرح بيان آهي تہ منهنجي ڪِرنگهي واري هڏي جو هڪ مُهرو پنهنجي جڳھ تان هٽي ويو هو ڏاڍو علاج ڪرايو پر تڪليف ۾ ڪمي نہ ٿي، هڪ اسلامي ڀاءُ جي ترغيب ڏيارڻ تي عاشقانِ رسول سان گڏ دعوتِ اسلامي جي سنتن جي تربيت جي مدني قافلي ۾ سفر ڪيو، رات جي ماني جي وقت اوچتو مون کي زوردار نڇ آئي جنهن سان منهنجو سڄو جسم ڏڪي ويو. اَلۡحَمۡدُلِلّٰه عَزَّوَجَلَّ ان نرالي نڇ جي برڪت سان منهنجي ڪِرنگهي واري هڏي جو مُهرو پنهنجي جڳھ تي صحيح ٿي ويو.

ریڑھ کی ہڈّیوں، کی بھی بیماریوں، سے ملیگی شِفا، قافِلے میں چلو
تاجدارِ حرم کا، جو ہو گا کرم، پائیگا دل جِلا، قافِلے میں چلو

صَلُّوۡا عَلَی الۡحَبِیۡب! صَلَّی اللهُ تَعَالٰی عَلٰی مُحَمَّد

نڇ جون برڪتون

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! ڏٺو اوهان! مدني قافلي جون بہ خوب بهارون آهن! جو ان جي برڪت سان زوردار نڇ آئي ۽ ڪِرنگهي واري هڏي جو مهرو درست ٿي ويو! نڇ الله عَزَّوَجَلَّ کي پسند آهي ۽ ان جون بہ ڇا خوب برڪتون آهن! دعوتِ اسلامي جي اشاعتي اداري مڪتبة المدينه جي شايع ٿيل 32 صفحن تي مشتمل رسالي ”101 مدني گل“ صفحو 13 کان 14 تي آهي: (1) جيڪو نڇ اچڻ تي اَلۡحَمۡدُ لِلّٰهِ عَلٰی کُلِّ حَال چوي ۽ پنهنجي زبان سيني ڏندن تي ڦيري وني تہ

اِن شآءَاللہ عَزَّوَجَلَّ ڏندن جي بيمارين کان محفوظ رهندو.

(مراٰة المناجيح ج 6 ص 396)

(2) حضرتِ مولاءِ ڪائنات، عليُّ المرتضٰي كَرَّمَ اللهُ تَعَالٰي وَجْهَهُ الْكَرِيْم فرمائن ٿا: جيڪو ڇِڪ اچڻ تي اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى كُلِّ حَال چوي ته ڏاڙھ ۽ ڪَن جي سُور ۾ ڪڏھن مبتلا نه ٿيندو. (مرقاة المفاتيح ج 8 ص 499 تحت الحديث 4739)

(3) ڇِڪ اچڻ تي اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ چوڻ گهرجي بهتر هي آهي ته اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْن يا اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى كُلِّ حَال چوي.

(4) ٻڌڻ واري تي واجب آهي ته هڪدم "يَرْحَمُكَ اللّٰه" (يعني الله عَزَّوَجَلَّ توتي رحم فرمائي) چوي ۽ ايتري آواز سان چوي جو ڇِڪ ڏيڻ وارو خود ٻڌي وٺي. (بهارِ شريعت حصو 16 ص 119)

(5) جواب ٻڌي ڇِڪ ڏيڻ وارو چوي: "يَغْفِرُاللّٰهُ لَنَا وَلَكُمْ" (يعني الله عَزَّوَجَلَّ اسان جي ۽ اوهان جي مغفرت فرمائي) يا هي چوي: "يَهْدِيْكُمُ اللّٰهُ وَيُصْلِحُ بَالَكُمْ" يعني الله عَزَّوَجَلَّ توکي هدايت ڏي ۽ تنهنجو حال درست ڪري.

(عالمگيري ج 5 ص 326، غيبت جون تباهه ڪاريون، ص 315)

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

تڪبر جا مختلف انداز

تڪبُّر جو اظهار ڪڏهن ته انسان جي عادتن ۽ طور طريقن سان ٿيندو آهي جيئن ناراض ٿيڻ، بيزار ٿيڻ، نرڙ ۾ گهنج وجهڻ، گهورڻ، مٿي کي هڪ طرف جهڪائڻ، ٽنگ تي ٽنگ رکي ويهڻ، ٽيڪ لڳائي ڪائڻ، اڪڙجي هلڻ وغيره ۽ ڪڏهن ڳالهائڻ سان مثلاً هي چوڻ: "خسيس ماڻهو! تون منهنجي سامهون زبان ٿو هلائين، تنهنجي اها همّت جو مون کي جواب ٿو ڏئين" وغيره وغيره. مطلب ته مختلف حالن، ڳالهين ۽ ڪمن جي ذريعي تڪبّر جو اظهار تي

سگهي ٿو. وري ڪِن مغرورن ۾ اظهار جا سڀ انداز ڏٺا ويندا آهن ۽ ڪِن مُتَڪَبِّرن ۾ ڪجهہ. پر ياد رهي تہ اهي سڀ ڳالهيون اُن وقت تڪبر جي دائري ۾ اينديون، جڏهن تہ دل ۾ تڪبر موجود هجي، فقط انهن شين ڪي تڪبر نٿو چئي سگهجي. (احياءالعلوم ج 3 ص 434)

تڪبر جي نتيجي ۾ پيدا ٿيڻ واريون برايون

تڪبر اهڙو موتمار مرض آهي جيڪو پاڻ سان گڏ ٻين ڪيترين ئي براين کي آڻي ٿو ۽ ڪيترين ئي چڱائين کان ماڻهو کي محروم ڪري ٿو. حُجَّة الاسلام حضرت سيدنا امام محمد بن محمد غزالي عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْوَالِي لکن ٿا: مغرور شخص جيڪي ڪجهہ پنهنجي لاءِ پسند ڪري ٿو اهو پنهنجي مسلمان ڀاءُ جي لاءِ پسند نٿو ڪري سگهي، اهڙو شخص عاجزي تي بہ قادر ناهي هوندو، جيڪا تقويٰ ۽ پرهيزگاري جي جڙ آهي، ڪينو بہ نٿو ڇڏي سگهي، پنهنجي عزت بچائڻ جي لاءِ ڪوڙ ڳالهائيندو آهي، ان ڪوڙي عزت جي ڪري غصو نٿو ڇڏي سگهي، حسد کان نٿو بچي سگهي، ڪنهن جي خير خواهي نٿو ڪري سگهي، ٻين جي نصيحت قبول ڪرڻ کان محروم رهي ٿو، ماڻهن جي غيبت ۾ مبتلا ٿي ويندو آهي مطلب تہ متڪبر ماڻهو پنهنجو ڀرم رکڻ جي لاءِ هر برائي ڪرڻ تي مجبور ۽ هر سٺي ڪم ڪرڻ کان لاچار ٿي ويندو آهي.“

(احياءالعلوم ج 3 ص 423 ملخصاً)

تڪبر کان جان ڇڏايو

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! ان گناھ جي وصف، تباھ ڪاريون، ڪجهہ علامتون ڄاڻڻ ۽ لڳاتار غور ۽ فڪر ڪانپوءِ پنهنجي اندر تڪبر جي موجودگي جي ظاهر ٿيڻ جي صورت ۾ فوري طور تي

علاج جون ڪوششون ڪرڻ اسان تي لازم آهن، يقيناً نفس ۽ شيطان پنهنجو پورو زور لڳائيندا ته ”اسان سُڌري نه سگهون“ پر سوچو ته صحيح آخر اسان ڪيستائين نفس ۽ شيطان جي سامهون هارائيندا رهنداسين! ڪيستائين اسان غفلت جي گهري ننڊ جا مزا ماڻيندا رهنداسين! قبر ۾ مٺي ننڊ سمهڻ جي لاءِ اسان کي اڄ ئي سجاڳ ٿيڻو پوندو. اعليٰ حضرت عَلَيْهِ رَحْمَةُ رَبِّ العزّت مڪي مدني مصطفيٰ صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن جي بارگاهِ بيڪس پناه ۾ نفس ۽ شيطان جي خلاف هن طرح فرياد ڪن ٿا:

سرورِ دیں لیجئے اپنے ناتُوانوں کی خبر
نفس وشیطاں سیّدا کب تک دباتے جائیں گے

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! گناهن جي علاج ۾ اسان جي معمولي غفلت به وڏي پريشاني جو سبب بڻجي سگهي ٿي ڇاڪاڻ ته خبر ناهي ڪڏهن موت اسان کي دنيا جي رونقن مان ڪڍي ويران قبر جي اڪيلائين ۾ پهچائي ڇڏي، جتي نه صرف سخت اونداهي بلڪ وحشت جو نڪاڻو به هوندو، اتي نه ڪو ساٿي نه ڪو همدرد! جيڪڏهن تڪبر ۽ ٻين گناهن جي سبب اسان کي قبر جي عذاب ۾ مبتلا ڪيو ويو، باهه ڀڙڪائي وئي، نانگ ۽ وِڇون اسان سان چنبڙي ويا، اسان کي ماريو ڪُٽيو ويو ته ڇا ڪنداسين! ڪنهن کي فرياد ڪنداسين! ڪير اسان کي ڇڏائڻ ايندو! اڄ موقعو آهي جو تڪبر سميت پنهنجي سمورن گناهن کان سچي توبهه ڪري پنهنجي ربّ عَزَّوَجَلَّ کي راضي ڪري وٺون:

کرلے توبہ رب کی رحمت ہے بڑی
قبر میں ورنہ سزا ہوگی کڑی

”علاجِ تڪبر“ جي اٺن اڪرن جي نسبت سان تَڪَبُّر تي اُڀارڻ وارا 8 سبب ۽ انهن جو علاج

هر مرض جي علاج جي لاءِ اُن جي سببن جو ڄاڻڻ تمام ضروري آهي. بنيادي طور تي دل ۾ تڪبر انهي وقت پيدا ٿئي ٿو، جڏهن ماڻهو پاڻ کي اعليٰ سمجهي ۽ پنهنجو پاڻ کي اهو ئي اعليٰ سمجهندو آهي، جيڪو پنهنجي اندر ڪنهن ڪمال جي خوشبو محسوس ڪندو آهي، پوءِ اهو ڪمال يا ته ديني هوندو آهي، جيئن علم ۽ عمل وغيره يا ته دنياوي مثلاً مال، دولت، طاقت ۽ عهدو وغيره اهڙي طرح تڪبر جا گهٽ ۾ گهٽ 8 سبب آهن: (1) علم (2) عبادت (3) مال ۽ دولت (4) خانداني سلسلو (5) عهدو ۽ مرتبو (6) ڪاميابيون (7) حسن ۽ جمال (8) طاقت ۽ قوت.

(احياء علوم الدين ج 3 ص 426 ڪان 433 ملخصاً)

(1) علم

ديني علم سکڻ سيکارڻ تمام وڏي سعادت آهي ۽ پنهنجي ضرورت جي مطابق ان جو حاصل ڪرڻ فرض به آهي پر ڪڏهن ڪڏهن انسان علم جي ڪثرت جي ڪري به تڪبر جي آفت ۾ مبتلا ٿي ويندو آهي ۽ گهٽ علم وارن اسلامي ڀائرن کي حقير سمجهڻ لڳندو آهي، ٿوري گهڻي ڳالهه تي انهن کي ڇڙٻ ڏيڻ، ۽ ڪو سوال پڇي ته انهن کي علم جي گهٽتائي جو احساس ڏياري ذليل ڪرڻ، انهن کي ”جاهل“ ۽ ”اڻ پڙهيل“ جهڙن بُرن لفظن سان ياد ڪرڻ ان جي عادت بڻجي ويندي آهي، اهڙو شخص اميد رکندو آهي ته ماڻهو ان کي سلام ڪرڻ ۾ اڳرائي ڪن ۽ جيڪڏهن هي ڪنهن اڻ پڙهيل کي سلام ۾ اڳرائي ڪري يا به گهڙيون انهن سان ملاقات ڪري يا

انهن جي دعوت قبول ڪري تہ انهن تي پنهنجو احسان سمجهندو آهي، عام طور تي ماڻهو ان جي خيرخواهي ڪندا آهن پر هي انهن سان حسنِ سلوڪ ناهي ڪندو، ماڻهو ان سان ملاقات جي لاءِ ايندا آهن پر هي پاڻ هلي انهن سان ملاقات جي لاءِ ناهي ويندو، ماڻهو ان جي عيادت ڪندا آهن پر هي انهن جي عيادت ناهي ڪندو، ڪو ان جي خدمت ۾ ڪوتاهي ڪري تہ ان کي بُرو سمجهندو آهي، هو پاڻ کي **الله** تعاليٰ وٽ ٻين ماڻهن کان افضل ۽ اعليٰ سمجهندو آهي، ٻين جي گناهن کي بُرو سمجهندو آهي، پنهنجي خطائن کي وساري ڇڏيندو آهي. مطلب تہ اهڙو شخص نُنهن کان چوٽي تائين علم جي آفت يعني تڪبر ۾ گرفتار ٿي ويندو آهي، جيئن تہ مروي آهي تہ: اٰفَةُ الْعِلْمِ الْخُيَلَاءُ يعني علم جي آفت تڪبُّر آهي.

(فيض القدير، تحت الحديث: 9654 ج 6 ص 478)

علم سان پيدا ٿيڻ واري تڪبّر جو علاج

(1) اهڙن اسلامي ڀائرن کي "مُعَلِّمُ الْمَلَڪُوت" جي رتبي تي پهچڻ واري (يعني شيطان) جو انجام ياد رکڻ گهرجي، جنهن پنهنجو پاڻ کي حضرت سيدنا آدم صَفِيُّ **الله** عَلٰی نَبِيِّنَا وَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَام کان افضل قرار ڏنو هو پر ان کي ان جي تڪبر جي نتيجي ۾ ڇا مليو! ڊڄڻ گهرجي تہ ڪِٿي اهو تڪبر اسان کي بہ جهنم جي عذاب جو حقدار نہ بڻائي ڇڏي.

گر تُو ناراض ہوا میری ہلاکت ہوگی
ہائے میں نارِ جہنّم میں جلوں گا یارب

(2) هِن روايت کي غور سان پڙهو ۽ پنهنجو جائزو وٺو تہ اوهان ڪِٿي بيٺا آهيو!

علم وارن جو تڪبر ۾ مبتلا ٿيڻ جو سبب

حضرتِ سيدنا وهب بن مُنَبِّه رَحۡمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه ارشاد فرمائن ٿا: ”علم جو مثال تہ بارش جي ان پاڻي وانگر آهي جيڪو آسمان تان صاف، شفاف ۽ منو نازل ٿئي ٿو ۽ وڻ ان کي پنهنجي شاخن جي ذريعي جذب ڪري وٺندا آهن هاڻي جيڪڏهن وڻ ڪڙو هوندو آهي تہ بارش جو پاڻي ان جي ڪڙواهٽ ۾ واڌارو ڪندو آهي ۽ جيڪڏهن اهو وڻ منو هوندو آهي تہ ان جي مناس ۾ واڌارو ڪندو آهي بس ائين ئي علم بذات خود تہ فائدي جو سبب آهي پر جڏهن نفس جي خواهشن ۾ گرفتار انسان ان کي حاصل ڪندو آهي تہ اهو علم ان جي تڪبر ۾ مبتلا ٿيڻ جو سبب بڻجي ويندو آهي ۽ جڏهن شريف النفس انسان کي اها دولت حاصل ٿيندي آهي تہ هي ان جي شرافت، عبادت، خوف ۽ پرهيزگاري ۾ واڌارو ڪندو آهي.

(الحديقة الندية ج 1 ص 557)

عالم جو پاڻ کي ”عالم“ سمجهڻ

(3) پاڻ کي ”عالم“ بلڪ ”علامہ“ چوڻ بلڪ دل ۾ سمجهڻ وارن جي لاءِ بہ سوچڻ جو مقام آهي تہ اعليٰ حضرت شاهہ امام احمد رضا عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ الرَّحۡمٰن جن کي 55 کان وڌيڪ علوم و فنون تي وڏي مهارت حاصل هئي، پاڻ رَحۡمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه جي علمي وجاهت، فقهي مهارت ۽ تحقيقي آگاهي جا جلوہ ڏسڻا هجن تہ فتاوٰي رضويہ ڏسو جنهن جا 30 جِلد (تخريج شده) آهن. هڪ ئي مفتي جي قلم کان نڪتل اهو غالباً اُردو زبان ۾ فتوائن جو دنيا جو وڏو مجموعو آهي جيڪو تقريباً ٻاويهہ هزار (22000) صفحن، ڇهہ هزار اٺ سؤ سنيتاليهہ (6847) سوالن جي جوابن ۽ ٻہ سؤ ڇهن (206) رسالن تي مشتمل آهي. جڏهن

تہ هزارين مسئلا اشارةً زيرِ بحث آيا آهن. اهڙو عظيم الشان عالمِ دين پنهنجي باري ۾ عاجزي ڪندي فرمائي رهيو آهي تہ ”فقير تہ هڪ ڪوتو، ڪوتاهيون ڪرڻ وارو، ادنيٰ شاگرد آهي، ڪڏهن خواب ۾ بہ پنهنجي لاءِ ڪو علمي مرتبو قائم نہ ڪيو ۽ بحمدہٖ تعاليٰ هڪ ظاهري سبب اهو آهي جو رحمتِ الٰهي منهنجي دستگيري فرمائيندي آهي، آئون پنهنجي مفلسي ڄاڻان ٿو، ان لاءِ سنيالي قدم کڻندو آهيان، مصطفيٰ ڪريم صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم پنهنجي ڪرم سان منهنجي مدد فرمائيندا آهن ۽ مون تي علمِ حق جو فيض پهچائيندا آهن ۽ انهن جي ربِّ ڪريم جي لاءِ حمد آهي، ۽ انهن تي ابدي صلٰوة ۽ سلام. (فتاويٰ رضويہ ج 29 ص 594) هڪ ٻي جڳهہ تي فرمائن ٿا: ڪڏهن منهنجي دل ۾ اهو خيال نہ گذريو تہ آئون ”عالم“ آهيان.“

(فتاويٰ رضويہ ج 1 ص 93)

سوچڻ جو مقام آهي تہ جڏهن ايترا وڏا مفتي، محدّث، مفسّر ۽ فقيہ پاڻ کي ”عالم“ نٿا سمجهن تہ اسان ۽ توهان ڪهڙي شمار ۾ آهيون!

پاڻ کي عالم چوڻ وارو جاهل آهي!

حديث پاڪ ۾ تہ ايستائين آيو آهي: مَنْ قَالَ اَنَا عَالِمٌ فَهُوَ جَاهِلٌ يعني جنهن شخص اهو چيو تہ آئون عالم آهيان، تہ اهڙو شخص جاهل آهي.“ (المعجم الاوسط الحديث 6846 ج 5 ص 139)

هِن حديث مبارڪ جي شرح بيان ڪندي شارحين، پنهنجو پاڻ کي ”عالم“ چوڻ واري کي جاهل سان تعبير ڪرڻ جو سبب هي بيان ڪيو آهي تہ جيڪو واقعي عالم هوندو آهي اهو ان علم جي ذريعي پنهنجي نفس جي سڃاڻپ رکندو آهي، ان ڪي پنهنجو نفس

انتهائي حقير ۽ عاجز نظر ايندو آهي، ان ڪري پنهنجي لاءِ ”علم جي دعويٰ“ ناهي ڪندو ۽ هو اهو سمجهندو آهي تہ حقيقي علم تہ **اللّٰه** عَزَّوَجَلَّ ئي وٽ آهي جيئن ارشادِ باري تعاليٰ آهي:

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿۲۱۶﴾ (پ 2 سُوْرَةُ الْبَقَرَة 216)

ترجموڪنزالايمان: ۽ الله ڄاڻي ٿو ۽ اوهان نہ ٿا ڄاڻو.

۽ جيڪو عالم هجڻ جو دعويٰ ڪري تہ ڄڻ ان اجا علم کي سمجهيو ئي ناهي تنهنڪري ان کي جاهل چيو ويو. (الحديقة الندية ج 1 ص 567 ملخصاً)

مدني گل: عالم جيڪڏهن پنهنجو ”عالم“ هجڻ ماڻهن تي ظاهر ڪري تہ ان ۾ حرج ناهي، پر اهو ضروري آهي تہ فخر طور اهو اظهار نہ هجي جو فخر جتائڻ حرام آهي بلڪ صرف تحديثِ نعمت الٰهي جي لاءِ اهو ظاهر ڪيو ۽ اهو مقصد هجي تہ جڏهن ماڻهن کي اهو معلوم ٿيندو تہ فائدو وٺندا ڪو دين جي ڳالهہ پڇندو ۽ ڪو پڙهندو. (بهارِ شريعت ، حصو 16، ص 270)

(4) اهڙيون روايتون مدِّنظر رکي، جن ۾ عالمن کي عذاب ڏني وڃڻ جو تذڪرو آهي ۽ پاڻ کي **اللّٰه** عَزَّوَجَلَّ جي بي نيازي کان ڊيڄاري مثلاً:

سڀ کان وڌيڪ عذاب

اللّٰه عَزَّوَجَلَّ جي محبوب، داناءِ غُيُوب، مُنَزَّهٌ عَنِ الْعُيُوب صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن ارشاد فرمايو: ”قيامت جي ڏينهن سڀ کان وڌيڪ عذاب ان عالم کي ٿيندو، جنهن جي علم ان کي نفعو نہ ڏنو هوندو.“

(شعب الايمان، الحديث: 1778 ج 2، ص 285)

پاڻ کي حقير سمجهڻ جو طريقو

(5) علم جي زيور سان آراستہ اسلامي ڀاءُ ٻين کي حقير ۽ پاڻ کي اعليٰ سمجهڻ جي شيطاني حملي کان بچڻ جي لاءِ اها مدني

سوچ اپنائي تہ جيڪڏهن پاڻ کان گهٽ عمر واري کي ڏسي تہ ان کي اهو خيال ڪري پاڻ کان افضل سمجهي تہ ان جي عمر ٿوري آهي ان جا گناهہ بہ مون کان گهٽ هوندا، انهيءَ لاءِ مون کان بهتر آهي ۽ جيڪڏهن پاڻ کان ڪنهن وڏي کي ڏسي تہ ان کي بہ پاڻ کان بهتر سمجهي ۽ اهو سمجهي تہ ان جي عمر مون کان وڌيڪ آهي، ان نيڪيون بہ مون کان وڌيڪ ڪيون هونديون، ۽ جيڪڏهن هم عمر کي ڏسي تہ ان جي باري ۾ حُسنِ ظن رکي تہ هي اطاعت، عبادت ۽ نيڪي ۾ مون کان بهتر آهي، جيڪڏهن پاڻ کان گهٽ علم واري يا جاهل کي ڏسي تہ ان کي بہ پاڻ کان بهتر سمجهي تہ هي پنهنجي جهالت ۽ گهٽ علم جي ڪري گناهہ ڪري ٿو ۽ آئون علم رکڻ جي باوجود گناهہ ۾ گرفتار آهيان ان لاءِ هي جاهل تہ مون کان وڌيڪ عذر وارو آهي يعني هِن وٽ تہ علم جي نہ هجڻ جي ڪري جهالت جو عذر آهي پر آئون ڪهڙو عذر پيش ڪندس! ۽ جيڪڏهن ڪنهن پاڻ کان وڌيڪ علم واري کي ڏسي تہ ان کي بہ پاڻ کان بهتر سمجهي ۽ اهو سمجهي تہ ان جو علم وڌيڪ آهي تنهن ڪري تقويٰ ۽ علم جي ڪري عبادتون بہ وڌيڪ هونديون ان لاءِ جو ان کي خبر آهي تہ ڪهڙي ڪهڙي عبادت جو اجر ۽ ثواب وڌيڪ آهي! ڪهڙن ڪهڙن عملن جو درجو بلند آهي! ان نيڪيون بہ پنهنجي علم جي ڪري وڌيڪ جمع ڪري ورتيون هونديون ۽ علم جي فضيلت جي سبب جيڪا بخشش ۽ عطا هوندي اها ان جي نصيب ۾ هوندي، جيڪڏهن ڪنهن ڪافر کي ڏسي تہ باوجود ان جي جو ان کي حقير سمجهڻ ۾ شرعي طور تي ڪو حرج ناهي پر پنهنجي دل مان تڪبُّر جو صفايو ڪرڻ جي لاءِ ان کي بہ انسان جي

حيثيت سان پاڻ کان حقير ۽ ڪمتر نہ ڄاڻي، ڪافر کي ڏسي پاڻ پنهنجي اندر ان طرح عاجزي پيدا ڪري تہ هِن وقت هي ڪافر آهي ۽ آئون مؤمن، پر ڪهڙي خبر جو هي توبھ ڪري وني ۽ آخري وقت ۾ مسلمان ٿي وڃي ائين ان جو خاتمو ايمان تي ٿي وڃي ۽ هي بخشش ۽ ڇوٽڪاري جو حقدار ٿي وڃي جڏهن تہ آئون سڄي عمر ايمان تي گذاري ممڪن آهي پنهنجي موت کان پهريان ڪو اهڙو ڪم ڪري ويهان جو منهنجو ايمان ڪسجي وڃي ۽ منهنجو خاتمو ڪفر تي ٿئي! حديث پاڪ ۾ آهي: اِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيْمِ يعني عملن جو دارومدار خاتمي تي آهي." (صحيح البخاري الحديث 6607 ج 4 ص 274)

مفسّرِ شهير، حڪيم الامت حضرت مفتي احمد يار خان عَلَيْهِ رَحْمَةُ الْحَنَّان هن حديث پاڪ جي تحت فرمائن ٿا: "يعني مرندي وقت جهڙو ڪم هوندو اهڙو ئي انجام ٿيندو تنهنڪري گهرجي تہ ٻانهو هر وقت ئي نيڪ ڪم ڪري جو شايد اهو ئي ان جو آخري وقت هجي."

(مرأة المناجيح ج 1 ص 95)

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! **الله** عَزَّوَجَلَّ بي نياز آهي ان جي "خفيہ تدبير" کي ڪير نٿو ڄاڻي، ڪنهن کي بہ پنهنجي علم يا عبادت تي ناز نہ ڪرڻ گهرجي، ڪِٿي ائين نہ ٿئي جو تڪبّر جي نحوست جي ڪري مرڻ کان پهرين اسان جو ايمان ڪسجي وڃي ۽ **مَعاذالله** عَزَّوَجَلَّ اسان جو خاتمو ڪفر تي ٿئي، جيڪڏهن خدانخواستہ ائين ٿيو تہ علم جا خزانا ۽ عبادتن جا خزانا اسان جي ڪجھ ڪم نہ ايندا.

مسلماں ہے عطّار تیری عطا سے
ہو ایمان پر خاتمہ یا الٰہی

صَلُّوْا عَلَی الْحَبِیْب! صَلَّی اللهُ تَعَالٰی عَلٰی مُحَمَّد

ڪافر کي ڪافر چوڻ ضروري آهي

دعوتِ اسلامي جي اشاعتي اداري مڪتبة المدينہ جي شايع ٿيل 686 صفحن تي مشتمل ڪتاب ”ڪفريه ڪلمات ڪے بارے ميں سوال جواب“ جي صفحي 59 تي شيخِ طريقت امير اهلسنّت بانيءِ دعوتِ اسلامي حضرت علامہ مولانا ابو بلال محمد الياس عطار قادري دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه لکن ٿا: ڪافر کي ڪافر چوڻ نہ صرف جائز بلڪ ڪجھہ صورتن ۾ فرض آهي. صدرُالشَّريعہ بدرُالطَّريقہ حضرت علامہ مولانا مفتي محمد امجد علي اعظمي عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْقَوِی لکن ٿا: ”هڪڙي اها وبا بہ ڦهليل آهي چون ٿا اسان تہ ڪافر کي بہ ڪافر نہ چونداسين چوتہ اسان کي ڪهڙي خبر تہ ان جو خاتمو ڪفر تي ٿيندو“ اهو بہ غلط آهي قرآنِ عظيم ڪافر کي ڪافر چيو ۽ ڪافر چوڻ جو حڪم ڏنو. (ارشاد آهي:)

قُلْ يٰۤاَيُّهَا الْكٰفِرُوْنَ ۙ(۱) (پ 30 سُوْرَةُ الْكٰفِرُوْنَ 1) **ترجموڪنزالايمان:** تون فرماءِ اي ڪافرؤ!

۽ جيڪڏهن ائين آهي تہ پوءِ مسلمان کي بہ مسلمان نہ چئو توهان کي ڪهڙي خبر تہ اسلام تي مرندو، خاتمي جو حال تہ خدا ڄاڻي پر شريعت ڪافر ۽ مسلمان ۾ فرق رکيو آهي.(بهارِ شريعت ج 2 حصو 9 ص 455)

هي مون کان بهتر آهي

حضرت سيدنا بڪر بن عبدالله تابعي عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْقَوِی جڏهن ڪنهن پوڙهي ماڻهو کي ڏسندا هئا تہ فرمائيندا هئا: ”هي مون کان بهتر آهي ۽ مون کان پهرين الله تعالیٰ جي عبادت ڪرڻ جو شرف رکي ٿو.“ جڏهن ڪنهن نوجوان کي ڏسندا ها تہ فرمائيندا ها: ”هي مون کان بهتر آهي ڇاڪاڻ تہ منهنجا گناهہ ان کان ڪيترائي وڌيڪ

آهن.“(حلية الاولياء ج 2 ص 257 رقم 2143) **الله** عَزَّوَجَلَّ **جي انهن تي رحمت هجي ۽ انهن جي صدقي اسان جي بي حساب بخشش ٿئي.**

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

غير نافع علم کان خدا جي پناه

(6) نفعو نہ ڏيڻ واري علم کان **الله** تعاليٰ جي پناه گهرو. محبوبِ ربّ العزت، محسنِ انسانيت صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم دعا ڪندا هئا: ”اَللّٰھُمَّ اِنِّیْ اَعُوْذُ بِکَ مِنْ عِلْمٍ لَایَنْفَعُ وَمِنْ قَلْبٍ لَایَخْشَعُ“ يعني اي **الله** عَزَّوَجَلَّ آئون اهڙي علم کان تنهنجي پناه چاهيان ٿو جيڪو نفعو نہ ڏي، ۽ اهڙي دل کان (تنهنجي پناه چاهيان ٿو) جيڪو عاجزي ۽ انڪساري نہ ڪري.“ (صحيح مسلم حديث 2722 ص 1457 ملخصاً)

قيامت جا چار سوال

(7) پنهنجي علم تي عمل ڪريو. سرڪارِ والاتبار، اسان بيڪسن جي مددگار صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جو فرمانِ عاليشان آهي: ”قيامت جي ڏينهن ٻانهو اُن وقت تائين قدم نہ هٽائي سگهندو جيستائين ان کان هي چار سوال نہ ڪيا وڃن: (1) پنهنجي عمر ڪهڙن ڪمن ۾ گذاري (2) پنهنجي علم تي ڪيترو عمل ڪيو (3) مال ڪهڙي طرح ڪمايو ۽ ڪِٿي خرچ ڪيو ۽ (4) پنهنجي جسم کي ڪهڙن ڪمن ۾ ڳاريو.“ (جامع الترمذي، الحديث 2425 ج 4 ص 188)

(8) پنهنجي بزرگن عَلَيهِم رَحمَةُ اللهِ المُبِين جي زندگي مان رهنمائي حاصل ڪريو جيڪي علم ۽ عمل جا پهاڙ هئڻ جي باوجود ڪهڙي عاجزي ڪندا هئا!

www.dawateislami.net

”عاجزي جو نور“ جي 10 اکرن جي نسبت سان بزرگانِ دين جي عاجزي بابت 10 حڪايتون

(1) ڪاش آئون پکي هجان ها

اميرُالمؤمِنِين حضرت سيّدُنا ابو بڪر صِدّيق رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُ جن هڪ پکي کي وڻ تي ويٺل ڏٺو ته فرمايائون: اي پکي! تون وڏو خوش بخت آهين، وَاللهُ! ڪاش! آئون به تو وانگر هجان ها، وڻ تي ويهان ها، ميوا کان ها، پوءِ اُڏامي وڃان ها توتي ڪو حساب ۽ عذاب ناهي، خدا جو قسم! ڪاش! آئون ڪنهن رستي جي ڪناري تي ڪو وڻ هجان ها، اُتان ڪان ڪنهن اُٺ جو گذرڻ ٿئي ها، اهو مون کي وات ۾ وجهي چَباڙي پوءِ ڳڙڪائي ڇڏي ها، اي ڪاش! آئون انسان نہ هجان ها. (مصنف ابن ابي شيبة ج 8، ص 144) هڪ موقعي تي فرمايائون: ”ڪاش! آئون ڪنهن مسلمان جي پاسي جو وار هجان ها.“

(الزهد ، للامام احمد بن حنبل ص 138 رقم 560)

(2) ڪاش! آئون ميويدار وڻ هجان ها

حضرت سيدنا ابو ذر غفاري رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُ هڪ پيري خوف جي غلبي وقت فرمائڻ لڳا: ”خدا جو قسم! اللهعَزَّوَجَلَّ جنهن ڏينهن مون کي پيدا فرمايو هو ڪاش! اُن ڏينهن هو مون کي اهڙو وڻ بڻائي ڇڏي ها جنهن کي ڪَٽيو وڃي ها ۽ اُن جا ميوا کاڌا وڃن ها.“

(مصنف ابن ابي شيبه ج 8 ص 183)

(3) مون انهن جي عاجزي ڏسڻ چاهي ٿي

جليلُ القدر مُحَدِّث حضرت سيدنا سفيان ثوري عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْقَوِى رمله تشريف وني آيا ته حضرت سيدنا ابراهيم بن ادهم عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْاَكْرَم جن انهن کي پيغام موڪليو اسان وٽ تشريف آڻي ڪا حديث ٻڌايو.

حضرت سيدنا سفيان ثوري عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْقَوِی تشريف وني آيا تہ حضرت سيدنا ابراهيم بن ادهم عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْاَكْرَم کي عرض ڪيو ويو: اوهان اهڙن ماڻهن کي ائين گهرائيندا آهيو! فرمايائون: ”مون انهن جي تواضع (يعني عاجزي) ڏسڻ چاهي ٿي.“ (احياء العلوم ج 3 ص 435)

(4) انهيءَ ڪري تہ اُهي ”مالڪ“ آهن

حضرت سيدنا مالڪ بن دينار عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْغَفَّار فرمائن ٿا: ”جيڪڏهن ڪو اعلان ڪرڻ وارو مسجد جي دروازي تي بيهي اعلان ڪري تہ توهان مان جيڪو سيني کان بُرو آهي اُهو ٻاهر نڪري تہ الله عَزَّوَجَلَّ! جو قسم! مون کان پهرين ڪير ڪونہ نڪرندو، ها! جنهن ۾ ڊوڙڻ جي طاقت وڌيڪ هجي اهو مون کان پهرين نڪرندو“ راوي چون ٿا جڏهن حضرت سيدنا مالِڪ بن دينار عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللّٰهِ الْغَفَّار جي اِها ڳالهہ حضرتِ سيدنا عبدالله بن مبارڪ عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْخَالِق کي پهتي تہ انهن فرمايو: انهيءَ ڪري تہ اُهي ”مالِڪ“ آهن.
(احياء العلوم ج 3 ص 420)

(5) امام فخرالاسلام جا لُڙڪ

امام فخر الاسلام حضرت سيدنا علي بن محمد بَزدَوي عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْقَوِی جڏهن بغداد شريف جي مدرسہءِ نظاميہ ۾ صدرُ المُدَرِّسين مقرر ڪيا ويا تہ پهرئين ئي ڏينهن جڏهن اُهي درس جي مسند تي وينا تہ انهن کي خيال اچي ويو تہ هي اُها ئي مَسنَد (تخت) آهي جنهن تي ڪڏهن حضرت سيدنا ابو اسحٰق شيرازي عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْقَوِی ۽ حُجَّةُ الاسلام حضرت سيدنا امام محمد غزالي عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْوَالِی جهڙا بزرگانِ اُمّت ويهي ڪري درس ڏيئي چڪا آهن. اهو تصور ايندي ئي انهن جي دل تي هڪ عجيب ڪيفيت طاري ٿي ويئي ۽ اکين مان لُڙڪَن جو هڪ

سيلاب وهي آيو، ڪيتري ئي دير تائين عمامو پنهنجي اکين تي رکي روئيندا رهيا ۽ هي شعر پڙهيائون.

خَـلَـتِ الدِّيَارُ فَسُدُتُ غَيُرَ مَسُوُدٍ
وَمِـنَ الُـعِـنَـــاءِ تَـفَرُّدِی بِـالسُّوُدِ

يعني ملڪ باڪمال ماڻهن کان خالي ٿي ويو ۽ آئون جيڪو سرداري جي لائق نہ هئس سردار بڻجي ويس، مون جهڙي ماڻهو جو سردار بڻجي وڃڻ ڪيتري قدر تڪليف ده آهي! (روحاني حڪايات ص 90)

(6) قيدين سان گڏ ماني

حضرت سيدنا شيخ شهاب الدين سهروردي عَلَيۡهِ رَحۡمَۃُاللهِ الۡقَوِی فرمائن ٿا: هڪ دفعي مون کي پنهنجي پير و مرشد حضرت سيدنا ضياء الدين ابو نجيب سُهروردي عَلَيۡهِ رَحۡمَۃُ اللهِ الۡقَوِی سان گڏ ملڪ شام وڃڻ جو موقعو مليو، ڪنهن دولتمند شخص کاڌي جون ڪجھ شيون قيدين جي مٿن تي رکرائي شيخ جي خدمت ۾ موڪليون، انهن قيدين جا پير زنجيرن ۾ جڪڙيل هئا، جڏهن دسترخوان وڇايو ويو تہ پاڻ رَحۡمَۃُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه جن خادم کي حڪم ڏنو: ”انهن قيدين کي سڏ ڪر تہ جيئن اُهي بہ درويشن سان گڏ هڪڙي ئي دسترخوان تي ويهي ماني کائن.“ اهڙي طرح انهن سيني قيدين کي آندو ويو ۽ هڪ دستر خوان تي ويهاريو ويو، شيخ ضياء الدين ابو النجيب رَحۡمَۃُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه پنهنجي جڳھ تان اُٿيا ۽ انهن قيدين جي وچ ۾ وڃي اهڙي طرح ويهي رهيا جو جڻ پاڻ انهن مان هڪ آهن، انهن سيني پاڻ رَحۡمَۃُاللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه جن سان گڏ ويهي ماني کاڌي، اُن وقت سندن عاجزي ۽ انڪساري اسان جي سامهون ظاهر ٿي جو ايتري قدر علم و فضل ۽ مرتبي ۽

مقام جي باوجود پاڻ جن تڪبر کان پنهنجو پاڻ کي بچائي رکيو.
(الابريز ج 2 ص 146 ملخصاً)

(7) ڪتي جي لاءِ رستو ڇڏي ڏنائون

حضرت سيدنا شيخ ابو محمد عبدالله بن عبد الرّحمٰن عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ الرَّحۡمٰن جيّد عالمِ دين ۽ تمام وڏا فقيہ هئا، هڪ ڏينهن سخت برسات گپ گندگي جي موسم ۾ پنهنجي عقيدتمندن سان گڏ ڪِتي تشريف وٺي وڃي رهيا هئا تہ سامهون کان هڪ ڪتو ايندي نظر آيو، پاڻ رَحۡمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه پٽ سان گڏ لڳي ويا ۽ ڪتي جي گذرڻ لاءِ رستو ڇڏي ڏنائون، جڏهن ڪتو ويجهو آيو تہ پاڻ رَحۡمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه هيٺين پاسي گپ ۾ اچي ويا ۽ رستي جو مٿيون صاف حصو ڪتي جي گذرڻ لاءِ ڇڏي ڏنائون، جڏهن ڪتو گذري ويو تہ پاڻ رَحۡمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه جي ساٿين ڏٺو تہ سندن ڇهري تي افسوس جا آثار موجود آهن، انهن عرض ڪيو: ”حضرت! اڄ اسان هڪ حيران ڪندڙ ڳالهہ ڏٺي آهي جو اوهان ڪتي جي لاءِ صاف رستو ڇڏي ڏنو ۽ پاڻ گپ واري پاسي تي ويا!“ پاڻ رَحۡمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه جواب ڏنو: ”جڏهن آئون پهرين پٽ سان لڳس تہ مون کي خيال آيو تہ مون پنهنجو پاڻ کي بهتر سمجهندي پنهنجي لاءِ صاف جڳهہ منتخب ڪري ورتي، آئون ڊِنس تہ منهنجي اِن حرڪت جي سبب ڪِتي الله تعاليٰ مون کان ناراض نہ ٿي وڃي، تنهن ڪري آئون اُها جڳهہ ڇڏي گپ ۾ اچي ويس.“ (الابريز ج 2 ص 146)

(8) پنهنجي دل جي نگراني ڪندا رهو

حضرت سيدنا بايزيد بِسطامي قُدِّسَ سِرُّہُ السَّامي کي هڪ ڀيري اهو خيال گذريو تہ آئون تمام وڏو بزرگ ۽ وقت جو شيخ ٿي ويو آهيان، پر ان سان گڏ اهو خيال بہ آيو تہ منهنجو اهو سوچڻ فخر ۽ تڪبر

ڪي ظاهر ڪري ٿو.“ اهڙي طرح هڪدم خراسان جو رُخ ڪيائون ۽ هڪ منزل تي پهچي دعا گهريائون: ”اي الله عَزَّوَجَلَّ جيستائين اهڙي ڪامل ٻانهي کي نہ موڪليندين جيڪو مون کي منهنجي حقيقت کان واقف ڪرائي سگهي اُن وقت تائين هِتي ئي پيو هوندس.“ ٽي ڏينهن اهڙي ئي طرح گذري ويا تہ چوٿين ڏينهن هڪ بزرگ رَحۡمَةُاللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه اُٺ تي آيا ۽ پاڻ رَحۡمَةُاللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه کي ويجهي اچڻ جو اشارو ڪيائون پر اُن اشاري سان گڏ اُٺ جا پير زمين ۾ کُهجندا هليا ويا، انهن رُڪي لهجي ۾ چيو: ”ڇا تون اِهو چاهين ٿو تہ آئون پنهنجي ڪليل اکين کي بند ڪري ونان ۽ بند اک کولي ڇڏيان ۽ بايزيد سميت پوري بِسطام کي غرق ڪري ڇڏيان؟“ اهو ٻڌي پاڻ گهٻرائجي ويا ۽ پڇيائون: ”اوهان ڪير آهيو ۽ ڪِٿان کان آيا آهيو؟“ جواب ڏنائون تہ جنهن وقت توهان الله تعالیٰ سان عهد ڪيو هو اُن وقت آئون هِتان کان ٽي هزار ميل پري هئس ۽ هِن وقت آئون سِڌو اُتان کان ئي اچي رهيو آهيان، آئون توهان کي باخبر ڪريان ٿو تہ ”پنهنجي دل جي نگراني ڪندا رهو.“ اهو چئي اُهي بزرگ غائب ٿي ويا.

(تذڪرة الاولياء فارسي ، ص 134)

(9) جڏهن دِجلہ دريا استقبال جي لاءِ وڌيو......

حضرت سيدنا بايزيد بِسطامي قُدِّسَ سِرُّهُ السَّامي فرمائن ٿا تہ هڪ ڀيري آئون درياءِ دجلہ تي پهتس تہ پاڻي ڇوليون هڻندي منهنجي استقبال جي لاءِ وڌيو پر مون چيو: ”مون کي تنهنجي استقبال سان (اِن شآءَالله عَزَّوَجَلَّ) ذرو برابر بہ غرور نہ ٿيندو ڇاڪاڻ تہ آئون پنهنجي ٽيهن سالن جي رياضت کي تڪبر ڪري هرگز ضايع نٿو ڪري سگهان.“ (تذڪرة الاولياء (فارسي) ، ص 145)

(10) هاڻي وڏيڪ جي گنجائش ڪونهي

حضرت سيدنا ابو سليمان داراني قُدِّسَ سِرُّہُ النُّوْرَانِی ارشاد فرمائن ٿا: ”جيڪڏهن سڀي مخلوق به مونکي گهٽ مرتبو ڏيڻ ۽ ذليل ڪرڻ جي ڪوشش ڪري ته نه ڪري سگهندي ڇاڪاڻ ته مون پاڻ ئي پنهنجي نفس کي ايترو ذليل ۽ ڪمتر ڪري ڇڏيو آهي جنهن ۾ وڏيڪ گهٽتائي نٿي ٿي سگهي.“ (الحديقة الندية ج 1 ص 591) **الله** عَزَّوَجَلَّ **جي انهن تي رحمت هجي ۽ انهن جي صدقي اسان جي بي حساب بخشش ٿئي.**

اٰمِين بِجَاہِ النَّبِیِّ الْاَمِین صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

(2) عبادت ۽ رياضت

علم کان به وڌيڪ جيڪا شيء تڪبُّر جو سبب بڻجي سگهي ٿي اها عبادت جي ڪثرت آهي، مثلاً ڪنهن اسلامي ڀاءُ کي فرض عبادتن سان گڏوگڏ نفلن مثلاً تهجُّد، اِشراق و چاشت، اَوّابين جا نفل، روزانو تلاوتِ قرآن، نفلي روزا رکڻ، ذِڪر اذڪار ڪرڻ ۽ ٻيا وظيفا ڪرڻ جي سعادت ميسر هجي ته اهو ڪڏهن ڪڏهن ٻين اسلامي ڀائرن کي جيڪي نفلي عبادت نٿا ڪن، حقير سمجهڻ شروع ڪري ڇڏيندو آهي جنهن جو ڪڏهن ته زبان سان ۽ ڪڏهن اشارن ڪناين سان اظهار به ڪري ويهندو آهي. عبادت بذاتِ خود هڪ انتهائي اعليٰ شيء آهي پر ڪجهه اسلامي ڀاءُ عبادت گذار هجڻ جي غرور ۾ پاڻ کي ”وڏو پهتل“ سمجهڻ لڳندا آهن ۽ ٻين کي گنهگار قرار ڏئي هر وقت انهن جي عيبن جي تلاش ۾ مبتلا رهندا آهن، پاڻ کي نيڪ، پارسا ۽ نجات حاصل ڪرڻ وارو ۽ ٻين کي گنهگار و بدڪار ۽ تباهه و برباد ٿيڻ وارو سمجهڻ تڪبر جي

بدترين صورت آهي.

عبادت سان پيدا ٿيڻ واري تڪبّر جو علاج

اهڙي اسلامي ڀاءُ کي اها ڳالهه پنهنجي دل ۽ دماغ ۾ ويهاري ڇڏڻ گهرجي ته جيڪڏهن هو نفلي عبادتون ڪري به ٿو ته اُن ۾ اُن جو ڪهڙو ڪمال! اهو ته **الله** عَزَّوَجَلَّ جو ڪرم آهي جو ان کي عبادت جي توفيق عطا فرمائي آهي ٻيو عبادت اُها ئي فائدي واري آهي جنهن ۾ ادا جي شرطن سان گڏوگڏ قبوليت جا شرط مثلاً نيت جي دُرستگي وغيره به هجن ۽ اُها مفسدات (يعني فاسد ڪرڻ وارين شين) کان به محفوظ رهي، ڪهڙي خبر ته جِن عبادتن تي هو فخر ڪري رهيو آهي شرطن جي ڪمي جي ڪري بارگاهِ الٰهي عَزَّوَجَلَّ ۾ مقبول ئي نه هجن! وري تڪبر جي سبب انهن جو ثواب ئي ويندو رهي، بلڪ تڪبر جي ڪري ٿي سگهي ٿو هو جنت جي بدران **مَعَاذَالله** عَزَّوَجَلَّ دوزخ ۾ پهچي وڃي.

اسرائيلي عبادت گذار ۽ گنهگار

بني اسرائيل جو هڪ شخص جيڪو گهڻو گنهگار هو هڪ ڀيري تمام وڏي عابد (يعني عبادت گذار) وٽان گذريو جنهن جي مٿان ڪَڪَر ڇانوَ ڪندا هئا، اُن گنهگار شخص پنهنجي دل ۾ سوچيو: ”آئون بني اسرائيل جو انتهائي گنهگار شخص آهيان ۽ هي تمام وڏو عبادت گذار آهي، جيڪڏهن آئون انهن وٽ ويهان ته اميد آهي **الله** تعاليٰ مون تي به رحم فرمائي ڇڏيندو.“ اهو سوچي هو عابد وٽ ويهي رهيو، عابد کي اُن جو ويهڻ ڏاڍو بُرو لڳو، اُن دل ۾ چيو: ”ڪِٿي مون جهڙو عبادت گذار ۽ ڪِٿي هي بيحد گنهگار! هي مون وٽ ڪيئن ويهي سگهي ٿو!“ اهڙي طرح ان وڏي نفرت سان ان

شخص کي مخاطب ڪيو ۽ چيو: ”هِتان اُٿي وڃ!“ اِن تي الله تعالیٰ اُن زماني جي نبي عَلَيۡهِ السَّلَام تي وحي موڪلي تہ ”انهن ٻنهي کي فرمايو تہ اهي پنهنجا عمل نئين سِر شروع ڪن، مون ان گنهگار کي (ان جي حُسنِ ظن جي سبب) بخشي ڇڏيو ۽ عبادت گذار جا عمل (ان جي تڪبر جي سبب) ضايع ڪري ڇڏيا.“ (احياء علوم الدين ج 3 ص 429)

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! ڏٺو اوهان! جڏهن هڪ گنهگار شخص خوفِ خدا کي پنهنجي دل ۾ ويهاريو ۽ عاجزي کي اپنايو تہ ان جي بخشش ڪئي ويئي جڏهن تہ تڪبر ڪرڻ واري نيڪ پرهيزگار انسان جون نيڪيون برباد ٿي ويون.

مِرا ہر عمل بس تِرے واسِطے ہو
کر اِخلاص ایسا عطا یاالٰہی عَزَّوَجَلَّ

بدنصيب عابد

بني اسرائيل ۾ هڪ شخص هڪ عابد وٽ آيو، هو اُن وقت سجدي ۾ هو، اُن شخص عابد جي ڳچيءَ تي پير رکي ڇڏيو، عابد وڏي ڪاوڙ مان چيائين: پير ڪڍ! الله جو قسم! هو توکي ڪونہ بخشيندو. الله عَزَّوَجَلَّ ارشاد فرمايو: ”منهنجو ٻانهو مون تي قسم کائي ٿو تہ آئون پنهنجي ٻانهي کي ڪونہ بخشيندس، بيشڪ مون اُن کي بخشي ڇڏيو.“ (مجمع الزوائد، الحديث 17485 ج 10 ص 317)

منهنجي سبب فُلان برباد ٿي ويو!

ان روايت مان اُهي نادان اسلامي ڀاءُ عبرت حاصل ڪن جو جيڪڏهن انهن جي سامهون ڪو شخص ٻئي مسلمان کي اذيت پهچائي تہ انهن کي ڪا ناپسنديدگي محسوس نٿي ٿئي، نِرڙ تي ڪو گُهنج بہ نٿو اچي پر جڏهن اُهو ئي شخص خود انهن جي ”شان“

۾ گستاخي جي جُرئت ڪري ويهي ٿو تہ اِهو چوندا آهن تہ ڏسجو! جلد هن کي اللّٰہ تعاليٰ جي طرفان ڪهڙي سزا ملي ٿي! پوءِ جڏهن اُهو ئي شخص تقديرِ الٰهي عَزَّوَجَلَّ سان ڪنهن مصيبت ۾ گرفتار ٿي ويندو آهي تہ هي سمجهندا بلڪ چئي ڇڏيندا آهن: "ڏٺو! ان جو انجام!" ۽ پنهنجي لاءِ گمان ڪندا آهن تہ اللّٰہ تعاليٰ منهنجي ڪري بدلو ورتو آهي، باوجود ان جي جو ان شخص کي مصيبت پهچڻ اِن ڳالھ جو دليل ناهي تہ ان جو اهو حال "سائين جن" کي تڪليف پهچائڻ جي ڪري ٿيو آهي.

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! ڇا اوهان کي ناهي خبر تہ اللّٰہ تعاليٰ جي ڪيترن ئي انبياءِ ڪرام عَلَيْهِمُ السَّلَام (جيڪي بارگاهِ الٰهي عَزَّوَجَلَّ ۾ يقينًا ۽ قطعًا مقبول هئا) کي ڪافرن شهيد ڪيو، انهن کي قِسمين قِسمين جون اذيتون ڏنيون پر اللّٰہ تعاليٰ انهن ڪافرن کي مهلت ڏني ۽ ڪِن کي دنيا ۾ سزا نہ ڏني پوءِ انهن مان ڪجھ تہ اسلام جي دامن ۾ اچي ويا ۽ دنيا و آخرت جي سزا کان بچي ويا، تہ ڇا اوهان پاڻ کي اللّٰہ تعاليٰ جي ويجهو انبياء عَلَيْهِمُ السَّلَام کان بہ وڌيڪ عزت وارو سمجهي وينا آهيو جو ربُّ الانام عَزَّوَجَلَّ اوهان جو "بدلو" تہ وٺي ورتو پر انهن انبياءِ ڪرام عَلَيْهِمُ السَّلَام جو ڪو بدلو نہ ورتو! عين ممڪن آهي تہ اوهان خود اِن خود پسندي ۽ تڪبر جي ڪري غضبِ جبار عَزَّوَجَلَّ جا شڪار ٿي عذاب جا حقدار ٿي چڪا هجو ۽ اوهان کي ان جي خبر بہ نہ هجي.

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

تُوْبُوْا اِلَى الله اَسْتَغْفِرُ الله

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! حقيقي عبادت گذار ٻانهن جي مدني ڪردار جون ڪجهہ جهلڪيون ملاحظہ فرمايو ۽ پنهنجي اصلاح جو ذريعو بڻايو!

ماڻهن جي تڪليفن جو سبب مان آهيان!

جڏهن بہ طوفان ايندو يا بجلي ڪِرندي تہ حضرت سيدنا عطاء سُلَمي عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْقَوِی فرمائيندا هئا: ماڻهن کي جيڪا تڪليف پهچي ٿي ان جو سبب آئون آهيان، جيڪڏهن عطاء گذاري وڃي تہ ماڻهن جي جان ان مصيبت مان ڇُٽي پوندي. (احياء العلوم ج 3 ص 429)

توهان کي تعجب نہ ٿيڻ گهرجي

حضرت سيدنا بِشر بن منصور عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْغَفُور انهن ماڻهن مان هئا جن کي ڏسي الله تعاليٰ ۽ آخرت جو گهر ياد ايندو هو ڇاڪاڻ تہ اهي عبادت جي پابندي ڪندا هئا، اهڙي طرح پاڻ رَحْمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيْه جن هڪ ڏينهن ڊگهي نماز پڙهي، هڪ شخص پنيان بيٺو ڏسي رهيو هو، حضرت سيدنا بشر رَحْمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيْه کي خبر پئجي وئي پاڻ رَحْمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيْه جن نماز کان سلام ڦيريو ۽ عاجزي ڪندي ارشاد فرمايائون: ”جيڪو ڪجهہ تو مون کان ڏٺو آهي ان کان توکي تعجب نہ ٿيڻ گهرجي، ڇاڪاڻ تہ شيطان لعين فرشتن سان گڏ هڪ ڊگهي عرصي تائين عبادت ڪئي وري ان جو جيڪو انجام ٿيو اهو ظاهر آهي.“

(احياء علوم الدين ج 3 ص 453)

ٻيو امام تلاش ڪري وٺو

حضرت سيدنا حذيفہ رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ جن هڪ گروهہ کي نماز پڙهائي، جڏهن نماز کان سلام ڦيريو تہ فرمايائون: ”ڪو ٻيو امام تلاش ڪريو يا اڪيلي اڪيلي نماز پڙهو، ڇاڪاڻ تہ منهنجي دل ۾

اهو خيال پيدا ٿي ويو آهي ته مون کان افضل ڪو ناهي.“(احياء علوم الدين، ج 3 ص 428) **الله** عَزَّوَجَلَّ **جي انهن تي رحمت هجي ۽ انهن جي صدقي اسان جي بي حساب بخشش ٿئي.** اٰمِين بِجَاہِ النَّبِیِّ الْاَمِين صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَيْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم

صَلُّوْا عَلَی الْحَبِيْب! صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلٰی مُحَمَّد

(3) مال ۽ دولت

تڪبُّر جو هڪ سبب مال و دولت ۽ دنياوي نعمتن جي ڪثرت به آهي. جنهن وٽ ڪار، بنگلو، بينڪ بيلنس ۽ ڪم ڪار جي لاءِ نوڪر چاڪر هجن اهو ڪڏهن ڪڏهن تڪبر جي آفت ۾ مبتلا ٿي ويندو آهي پوءِ غريب ماڻهو زمين تي هلڻ وارن ڪِيڙن ماڪوڙن وانگر حقير ڏسڻ ۾ ايندا آهن (پر جنهن کي الله تعاليٰ بچائي). اڪثر ڪري انهن جي واتان هِن قِسم جا غرور ڀريا جملا ٻڌڻ ۾ ايندا آهن: ”تون منهنجي مُنهن لڳين ٿو! تو جهڙا ماڻهو ته منهنجون جُتيون صاف ڪندا آهن،“ ”آئون هڪڙي ڏينهن ۾ ايترو خرچ ڪندو آهيان جيترو تنهنجي سڄي سال جو خرچ آهي.“

مال ۽ دولت سان پيدا ٿيڻ واري تڪبر جو علاج

مال ۽ دولت جي ڪثرت جي سبب پيدا ٿيڻ واري تڪبر جو علاج ائين ٿي سگهي ٿو ته انسان انهي ڳالهه جو يقين رکي ته هڪ ڏينهن اهڙو ايندو جو اُن کي اهو سڀ ڪجهه اِتي ئي ڇڏي خالي هٿين دنيا مان وڃڻو پوندو، ڪفن ۾ نه ڪيسو هوندو آهي نه قبر ۾ تِجوڙي، ۽ قبر کي نيڪين جو نور روشن ڪندو، نه ڪي سون چاندي جي چمڪ ڌمڪ! مطلب ته اها دولت فاني آهي ۽ اچڻي وڃڻي ڇانوَ آهي جو اڄ هڪڙي وٽ آهي ته سڀاڻي ڪنهن ٻئي وٽ پرينهن

کنهن ٺئين وٽ! اڄ جو پئسي وارو سڀاڻي ڪنگال ۽ اڄ جو ڪنگال سڀاڻي مالامال ٿي سگهي ٿو، تہ اهڙي ناپائيدار شيءِ جي ڪري غرور ۾ مبتلا ٿي پنهنجي ربّ عَزَّوَجَلَّ کي ڇو ناراض ڪيو وڃي!

بغير حساب جهنم ۾ داخل ٿيندا

حُسنِ اخلاق جي پيڪر، نبين جي تاجوَر، محبوبِ ربِّ اڪبر صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَيْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جو فرمانِ عاليشان آهي: ”ڇهن قِسمن جا ماڻهو بغير حساب جي جهنم ۾ داخل ٿيندا: (1) دولتمند ظلم جي ڪري (2) عَرَب عَصَبِيت (يعني طرفداري) جي ڪري (3) رئيس ۽ سردار تڪبر جي ڪري (4) واپار ڪرڻ وارا ڪوڙ جي ڪري (5) علم وارا حسد جي ڪري (6) مالدار بُخل جي ڪري.“ (ڪنزالعمال، الحديث 44023 ج 16 ص 37)

مالدار اسلامي ڀائرن کي گهرجي تہ حديث پاڪ ۾ بيان ڪيل هِن فضيلت کي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪن:

عاجزي ڪرڻ واري دولتمند جي لاءِ خوشخبري

مخزنِ جود و سخاوت، پيڪرِ عظمت و شرافت صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَيْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جو فرمانِ عاليشان آهي: خوشخبري آهي اُن شخص لاءِ جيڪو تنگدستي نہ هوندي تواضع (يعني عاجزي) اختيار ڪري ۽ پنهنجو مال جائز ڪمن ۾ خرچ ڪري، محتاج ۽ مسڪين تي رحم ڪري ۽ علم و فقہ وارن سان ملڻ جُلڻ رکي.“ (المعجم الڪبير الحديث 4616 ج 5 ص 72)

مغرور مالدار کي نِرالي نصيحت

حضرت سيدنا حسن رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ جن هڪ مالدار کي مغرورانہ چال هلندي ڏٺو تہ ان کي فرمايائون تہ اي بيوقوف! گهمنڊ سان

آڪڙجي نڪ چاڙهي ڪيڏانهن ڏسي رهيو آهين؟ ڇا انهن نعمتن کي ڏسي رهيو آهين جن جو شڪر ادا نہ ڪيو ويو يا انهن نعمتن کي ڏسي رهيو آهين جن جو تذڪرو **الله** عَزَّوَجَلَّ جي احڪامن ۾ ناهي. جڏهن اُن اها ڳالهہ ٻُڌي تہ معافي جي لاءِ حاضر ٿيو تہ پاڻ رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنۡهُ جن ارشاد فرمايو: ”مون سان معذرت نہ ڪر بلڪ **الله** عَزَّوَجَلَّ جي بارگاھ ۾ توبهہ ڪر ڇا تو **الله** عَزَّوَجَلَّ جو هي فرمان ناهي ٻُڌو:

وَلَا تَمۡشِ فِی الۡاَرۡضِ مَرَحًا ۚ اِنَّكَ لَنۡ تَخۡرِقَ الۡاَرۡضَ وَلَنۡ تَبۡلُغَ الۡجِبَالَ طُوۡلًا ﴿۳۷﴾ (پ 15 سُوۡرَةُ بَنِیۤ اِسۡرَآءِیۡل 37)

ترجموڪنزالايمان: ۽ زمين ۾ آڪڙ ڪري نہ هل بيشڪ تون زمين کي هرگز چيري نہ سگهندين ۽ هرگز پهاڙن جي اوچائي کي نہ پهچندين.

(الزواجر عن اقتراف الڪبائر ج 1 ص 149)

(4) حسب ۽ نسب

تڪَبُّر جو هڪ سبب حسب ۽ نسب بہ بڻجي ٿو جو انسان پنهنجي ابن ڏاڏن جي زور تي آڪڙجندو ۽ ٻين کي حقير سمجهندو آهي.

حسب نسب جي ڪري پيدا ٿيڻ واري تڪبر جو علاج

ٻين جي ڪارنامن تي گهمنڊ ڪرڻ جهالت آهي، ڪنهن شاعر چيو آهي:

لَئِنۡ فَخَرۡتَ بِآبَاءٍ ذَوِی شَرَفٍ
لَقَدۡ صَدَقۡتَ وَلٰكِنۡ بِئۡسَ مَاوَلَدُوۡا

ترجمو: تنهنجو پنهنجي عزت ۽ شرف واري پيءُ ڏاڏي تي فخر ڪرڻ تہ صحيح آهي پر انهن تو جهڙي کي جڻي بُرو ڪيو. (يعني تنهنجي ابن ڏاڏن وڏا وڏا ڪارناما سرانجام ڏنا پر تو جهڙي

(جيڪو ٻين جي ڪارنامن تي فخر ڪري نالو ڪمائي ٿو) کي پيدا ڪري ڏاڍو بُرو ڪم ڪيو آهي)

ابن ڏاڏن تي فخر نہ ڪريو

تاجدارِ رسالت، شهنشاهِ نبوت صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جو فرمانِ عاليشان آهي: "پنهنجي فوت ٿي ويل ابن ڏاڏن تي فخر ڪرڻ وارين قومن کي باز اچڻ گهرجي، ڇاڪاڻ تہ اُهي ئي دوزخ جو ڪوئلو آهن، يا اُهي قومون **الله** عَزَّوَجَلَّ جي ويجهو گندگي جي انهن ڪيڙن کان بہ حقير ٿي وينديون جيڪي پنهنجي نڪ سان گندگي کي کُنديندا آهن، **الله** عَزَّوَجَلَّ توهان مان جاهليت جو تڪبُّر ۽ پنهنجي ابن ڏاڏن تي فخر ڪرڻ ختم فرمائي ڇڏيو آهي، هاڻي ماڻهو متقي ۽ مؤمن هوندو يا بدبخت ۽ بدڪار، سڀ ماڻهو حضرت آدم (عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَام) جي اولاد آهن ۽ حضرت آدم (عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَام) کي مٽي مان پيدا ڪيو ويو آهي." (جامع الترمذي الحديث 3981 ج 5 ص 497)

9 پيڙهيون دوزخ ۾ وينديون

رحمتِ عالميان، سرورِ ذيشان صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن ارشاد فرمايو: "موسيٰ (عَلَيْهِ السَّلَام) جي زماني ۾ ٻن ماڻهن پاڻ ۾ فخر ڪيو، انهن مان هڪ (جيڪو ڪافر هو) چيائين: "مان فُلان جو پُٽ فُلان آهيان" اهڙي طرح هو نوَ پيڙهيون شمار ڪري ويو، **الله** تعاليٰ حضرت سيدنا موسيٰ عَلٰى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَام ڏانهن وحي موڪلي تہ "ان کي فرمائي ڇڏيو تہ اُهي نوَن جون نوَ پيڙهيون (ڪفر جي ڪري) دوزخ ۾ وينديون ۽ تون انهن سان گڏ ڏهون هوندين."

(المعجم الكبير الحديث 285 ج 20 ص 140 ملخصًا)

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

(5) حُسن ۽ جمال

تڪبُّر جو پنجون سبب حسن ۽ جمال آهي جو ڪڏهن ڪڏهن انسان پنهنجي خوبصورتي جي ڪري مغرور ٿي ويندو آهي، ڪنهن جو رنگ گورو آهي ته اهو ڪاري رنگ واري کي، ڪو ڊگهي قد وارو آهي ته اهو ننڍي قد واري کي، ڪنهن جون اکيون وڏيون آهن ته اهو ننڍين اکين واري کي حقير سمجهندو آهي، عام طور تي اها بيماري مردن جي مقابلي ۾ عورتن ۾ وڌيڪ ڏٺي ويندي آهي.

حسن ۽ جمال جي سبب سان پيدا ٿيڻ واري تڪبر جو علاج

(1) حسن ۽ جمال جي سبب پيدا ٿيڻ واري تڪبُّر جو علاج ڪرڻ جي لاءِ پنهنجي ابتداء ۽ انتهاء تي غور ڪريو ته منهنجي شروعات ناپاڪ نطفو (يعني گندو قطرو) ۽ پڇاڙي سڙيل مڙدو آهي. عمر جي هر دؤر ۾ حُسن هڪجهڙو نٿو رهي بلڪ وقت گذرڻ سان گڏوگڏ رونق ختم ٿي ويندي آهي. ڪڏهن ڪو حادثو به ان حُسن جي خاتمي جو سبب بڻجي ويندو آهي، ٻرڪندڙ تيل ته تمام وڏي شيءِ آهي، اُبرندڙ ڪير به سڄي حُسن کي تباهه ڪرڻ جي لاءِ ڪافي آهي. اهو به پيشِ نظر رهي ته انسان جيستائين دنيا ۾ رهندو آهي پنهنجي جسم جي اندر مختلف گندگيون مثلاً پيٽ ۾ پاخانو، پيشاب ۽ بدبودار ريح (بدبودار هوا)، نڪ ۾ سِنگهه، وات ۾ ٿُڪ، ڪَنَن ۾ بدبودار ميرُ، نُنهن ۾ ميرُ، اکين ۾ ڪچرو ۽ پگهر وارا بدبودار بغل هوندا آهن، روزانو ڪَئين ڪَئين دفعا استنجا خاني ۾ پنهنجي هٿ سان پاخانو ۽ پيشاب صاف ڪري ٿو، ڇا انهن سيني شين جي

هوندي صرف گوري رنگت، جسم، قد ڪاٺ ٻيو ڪشادي سيني وغيره تي غرور ڪرڻ سنو لڳي ٿو! يقيناً نہ. حضرت سيدنا اَحْنَف بن قيس رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُ فرمائن ٿا: ”انسان تي حيرت آهي تہ اهو غرور ڪري ٿو باوجود ان جي جو هو ٻہ ڀيرا پيشاب گاهہ مان نڪتو آهي.“ (الزواجر عن اقتراف الکبائر ج 1 ص 149) حضرت سيدنا حسن رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُ فرمائن ٿا: ”انسان تي حيرت آهي تہ هو روزانو هڪ يا ٻہ ڀيرا پنهنجي هٿ سان ناپاڪي ڌوئي ٿو پوءِ بہ زمين ۽ آسمان جي بادشاهہ (يعني الله تعاليٰ) سان مقابلو ڪري ٿو.“ (ايضاً)

حضرت سيدنا لقمان حڪيم رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُ جي نصيحت

حضرت لقمان حڪيم رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُ جن پنهنجي پُٽ کي نصيحت ڪندي ارشاد فرمايو: ”اي منهنجا پُٽ! اُن شخص جو تڪبُّر ڪرڻ ڪهڙي طرح جائز آهي، جنهن جي اصل اها آهي تہ ان کي ڀيرن سان ڪُچليو ويو آهي، يعني ان جو خمير مٽي آهي ۽ تڪبّر ڇو ٿو ڪري، جڏهن تہ ان جو اصل هڪ گندو قطرو آهي.“

(الحديقة الندية ج 1 ص 579)

حضرتِ ابوذر ۽ حضرتِ بلال رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُمَا جو قِصّو

حضرت سيدنا ابوذر رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُ جن هڪ ڀيري حضرت سيدنا بلال رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُ کي ڪاري رنگ تي عار ڏياريو، انهن رسولِ اڪرم صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جن جي خدمت ۾ شڪايت ڪئي تہ پاڻ سڳورن صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جن حضرت ابوذر رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُ کان ان جي اقرار ڪرڻ کان پوءِ ارشاد فرمايو: ”اي ابو ذر (رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُ) تنهنجي دل ۾ اجا تائين جاهليت واري تڪبر مان ڪجهہ باقي آهي.“ اِهو ٻُڌي حضرت سيدنا ابوذر رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُ جن پنهنجو پاڻ کي زمين تي ڪيرائي ڇڏيو ۽ قسم

ڪنيو تہ جيستائين حضرت سيدنا بلال رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنۡہُ پنهنجي پيرن سان سندن ڳِل کي نہ ڪُچليندا تيستائين پنهنجو مٿو مٿي نہ ڪڍندا، اهڙي طرح انهن مٿو نہ ڪنيو ايستائين جو حضرت سيدنا بلال رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنۡہُ جن ان طرح جو عمل ڪيو. (شرح صحيح البخاري لابن بطال ج 1 ص 87)

حُسن وارو ڇوٽڪارو ماڻيندو... پر ڪڏهن؟

(2) حسين ۽ جميل هوندي بہ عاجزي اختيار ڪريو ۽ ان فضيلت جا حقدار بڻجو، شفيعُ المذنبين، انيسُ الغريبين صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلَیۡہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جن جو فرمان دلنشين آهي: ”جيڪو حسين، جميل ۽ شريف الاصل (يعني وڏي خاندان وارو) هئڻ جي باوجود عاجزي ۽ انڪساري واري طبعيت جو هوندو تہ اهو انهن ماڻهن مان هوندو جن کي الله عَزَّوَجَلَّ قيامت جي ڏينهن ڇوٽڪارو عطا فرمائيندو.“

(حلية الاولياء رقم 3777 ج 3 ص 222)

صَلُّوۡا عَلَی الۡحَبِیۡب! صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلٰی مُحَمَّد

(6) ڪاميابيون

انسان جي زندگي ڪاميابي ۽ ناڪامي جو داستان آهي، جڏهن لڳاتار ڪاميابيون ڪجهہ اسلامي ڀائرن جا پير چُمنديون آهن تہ اُهي مسلسل ناڪامين جو شڪار ٿيڻ وارن ڏکوئلن کي حقير سمجهڻ لڳندا آهن، پاڻ کي وڏو تجربي ڪار تسليم ڪندي انهن کي بيوقوف، نادان، گڏهہ ۽ خبر ناهي ڪهڙن ڪهڙن برن لقبن سان پڪاريندا آهن.

ڪاميابين جي ڪري پيدا ٿيڻ واري تڪبر جو علاج

ڪاميابين تي بي انتها خوش ٿي ايڏو مغرور ٿي وڃڻ وارن

ڪي اهو نہ وِسارڻ گهرجي تہ وقت هميشہ ساڳيو ناهي رهندو، بلندين تي پهچڻ وارن کي اڪثر واپس (اونهائي ۾) هيٺ اچڻو پوندو آهي هر ڪمال کي زوال آهي. اوهان کي ڪاميابي ملي ان تي الله تعاليٰ جو شڪر ڪريو نہ ڪي پنهنجو ڪمال تصور ڪري نا شُڪرن جي صف ۾ بيهڻ جي جُرئت! وري جنهن کي اوهان ”ڪاميابي“ سمجهي رهيا آهيو ان جو سفر دنيا کان شروع ٿي ڪري دنيا ئي ۾ ختم ٿي وڃي ٿو، حقيقي ڪامياب تہ اُهو آهي جيڪو قبر ۽ حشر ۾ ڪامياب ٿي رحمتِ الٰهيعَزَّوَجَلَّ جي سايي ۾ جنت ۾ داخل ٿي ويو، جيئن سيپاري 28 سُوْرَۃُالتَّغَابُن جي آيت 9 ۾ ارشادِ الٰهيعَزَّوَجَلَّ آهي:

وَمَنْ يُّؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُّكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّاٰتِهٖ وَيُدْخِلْهُ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ اَبَدًا ؕ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ۝۹

ترجمو ڪنزالايمان: ۽ جيڪو الله تي ايمان آڻي ۽ چڱا ڪم ڪري الله ان جون برائيون مٽائي ڇڏيندو ۽ ان کي باغن ۾ داخل ڪندو جن جي هيٺان نهرون وهن ٿيون جن ۾ اهي هميشہ رهندا، اها وڏي ڪاميابي آهي.

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

(7) طاقت ۽ قوت

غرور جو هڪ سبب طاقت ۽ قوت بہ آهي، جنهن جو قد ڪاٺ هجي ۽ ڪشادي سيني وارو سگهارو هجي تہ اهو اڪثر ڪمزور جسم واري کي حقير سمجهڻ لڳي ٿو.

طاقت ۽ قوت جي ڪري پيدا ٿيڻ واري تڪبر جو علاج

طاقت ۽ قوت سان پيدا ٿيڻ واري تڪبُّر جو علاج ڪرڻ جي لاءِ هن طرح فڪرِ مدينہ ڪريو تہ قوت ۽ ڦڙتي تہ جانورن ۽ حيوانن

۾ بہ هوندي آهي بلڪ انهن ۾ انسان کان وڌيڪ طاقت هوندي آهي تہ پوءِ پنهنجي اندر ۾ جانورن ۾ هڪ جهڙي وصف تي تڪبر ڇو ڪيو وڃي! باوجود ان جي جو اسان جي جسم جي هيٺائي جو اهو حال آهي جو جيڪڏهن هڪ ڏينهن بخار اچي وڃي تہ طاقت ۽ قوت جو سڄو نشو لهي ويندو آهي، معمولي گرمي ۾ ٿورڙو پيادل هلڻو پوي تہ پگهر ۾ شم تي بي حال ٿي ويندا آهيون، ٿڌي هوا لڳي تہ ڏڪڻ لڳندا آهيون، وڏيون بيماريون تہ وڏيون ئي هونديون آهن انسان جي ڏاڍ ۾ جيڪڏهن سُور پئجي وڃي تہ اُن وقت خوب اندازو ٿي ويندو آهي تہ اُن جي طاقت ۽ قوت جي حيثيت ڇا آهي ۽ ڪيتري آهي! وري جڏهن موت ايندو تہ اها سڄي طاقت ۽ قوت ختم ٿي ويندي آهي ۽ ايتري تہ بيوسي هوندي آهي جو پنهنجي مرضي سان هٿ تہ ڇا آڱر بہ نہ چوري سگهنداسين. تنهن ڪري منهنجا مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! اهڙي عارضي قوت تي فخر ڪرڻ اسان کي نٿو جڳائي.

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

(8) عهدو ۽ مرتبو

ڪڏهن عهدي ۽ مرتبي جي ڪري بہ انسان تڪبُّر جو شڪار ٿي ويندو آهي.

عهدي ۽ مرتبي جي ڪري پيدا ٿيڻ واري تڪبر جو علاج

اهڙن اسلامي ڀائرن کي گهرجي تہ پنهنجو ذهن بڻائن تہ فاني تي فخر ناداني آهي، عزت ۽ مرتبو ڪيستائين ساٿ ڏيندو، جنهن

مرتبي جي زور تي اڄ فخر ڪيون ٿا، سپاٽي ڪسجي ويو تہ شايد انهن ئي ماڻهن کان منهن لِڪائڻو پوي جِن سان اڄ حقارت وارو سلوڪ ڪريون ٿا، اڄ جِن تي حڪم هلايون ٿا ريٽائرمنٽ جي ٻئي ڏينهن انهن ئي جي خدمت ۾ حاضر ٿي پينشن ڪيس اڪلائڻو (يعني حساب ڪتاب ڪلئير ڪرڻو) آهي! مطلب تہ فاني شين تي غرور ۽ تڪبر ڇاجي لاءِ ڪيو وڃي! انهي ڪري ڪھڙو ئي مرتبو يا عهدو ملي وڃي پنهنجي اوقات نہ وِسارڻ گهرجي. اعليٰ حضرت امام احمد رضا خان عَلَيْهِ رَحْمَةُ الرَّحْمٰن فرمائن ٿا: ”ماڻهو کي پنهنجي حالت جو لحاظ ضرور رهي، نہ پنهنجي اصل کي وِساري، نہ ئي ماڻهن جي تعريف ڪرڻ تي ڦوڪجي. (ملفوظاتِ اعليٰ حضرت ص 66)

”عاجزي“ جي پنج اکرن جي نسبت سان 5 حڪايتون

(1) پنهنجي اوقات ياد رکندو آهيان

اياز سلطان محمود غزنوي جو هڪ ادنيٰ غلام هو پوءِ ترقي ڪندي اُن جو محبوب ترين وزير بڻجي ويو. اياز جون ڪاميابيون حاسد درٻارين کي بلڪل بہ نہ وڻنديون هيون. اُهي موقعي جي تلاش ۾ رهندا هئا تہ ڪنهن طرح اياز کي محمود جي نظرن ۾ ڪيرائي ڇڏين، آخرڪار انهن کي هڪ موقعو ملي ئي ويو، ٿيو ائين جو اياز جو معمول هوندو هو تہ روزانو مخصوص وقت ۾ هڪ ڪمري ۾ هليو ويندو هو ۽ ڪجھ وقت کان پوءِ واپس اچي ويندو هو. درٻارين محمود جا ڪَن ڀرڻ شروع ڪيا تہ ضرور اياز شاهي خزاني مان خيانت ڪري مال گڏ ڪيو آهي، جنهن کي ڏسڻ جي لاءِ خاص ڪمري ۾ وڃي ٿو، هو ان ڪمري کي تالو لڳائي

رڪندو آهي ۽ ڪنهن ٻئي کي اندر داخل ٿيڻ جي اجازت ناهي ڏيندو. محمود کي باوجود ان جي جو اياز تي مڪمل ڀروسو هو پر درٻارين کي مطمئن ڪرڻ لاءِ هڪ وزير کي چيو ته ان ڪمري جو تالو ٽوڙيو، اُتي جيڪي ڪجهه ملي اهو توهان جو آهي. وزير ۽ ٻيا درٻاري خوشي خوشي اياز جي ڪمري ۾ وڃي گهڙيا، پر هي ڇا! اُتي هڪ پراڻي، ڦاٽل ڦٽيل لباس ۽ چپلن کان سواءِ ڪجهه به نه هو، درٻاري حيران ٿي ويا، محمود اياز کان انهن ڪپڙن ۽ چپلن جي باري ۾ پڇيو ته ان ٻڌايو ته اهي منهنجي غلامي جي دؤر جون نشانيون آهن جن کي ڏسي آئون پنهنجي اصليّت ياد رڪندو آهيان ۽ پاڻ کي موجوده عروج تي تڪبُّر ۾ مبتلا ٿيڻ ناهيان ڏيندو، اِهو ٻُڌي محمود پنهنجي وفادار خادم اياز کان ويتر وڌيڪ متاثر ٿيو ۽ درٻاري ڏاڍو شرمنده ٿيا. (مثنوي مولانا روم، ص 45 ملخصاً)

(2) سڄي سلطنت جي قيمت هڪ گلاس پاڻي

دعوتِ اسلامي جي اشاعتي اداري مڪتبة المدينه جي شايع ٿيل 540 صفحن تي مشتمل ڪتاب "ملفوظاتِ اعليٰ حضرت" صفحي 376 تي آهي: حضرت خليفه هارون رشيد رَحۡمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه علما دوست هئا، درٻار ۾ هر وقت عالمن جو ميڙ هوندو هو، هڪ ڀيري پيئڻ جي لاءِ پاڻي گهرايائون، وات تائين ڪٽي، پيئڻ لڳا ته هڪ عالم صاحب فرمايو: "اميرالمؤمنين! ٿورو ترسو! آئون هڪ ڳالهه پڇڻ چاهيان ٿو." هڪدم خليفي هٿ روڪي ورتو، انهن فرمايو: "جيڪڏهن اوهان جهنگ ۾ هجو ۽ پاڻي ميسر نه هجي ۽ اُڃ جي شدت هجي ته ايترو پاڻي ڪيتري قدر قيمت ڏيئي خريد ڪندا؟ "فرمايائون: "وَاللّٰه! اڌ سلطنت ڏيئي." فرمايائون: "بس پي ونو!" جڏهن خليفي

پاڻي پي ورتو، انهن فرمايو: ”هاڻي جيڪڏهن اهو پاڻي نڪرڻ چاهي ۽ نہ نڪري سگهي (يعني پيشاب ئي بند ٿي وڃي) تہ ڪيتري قدر قيمت ڏيئي ان جو نڪرڻ خريد ڪندا“ چيائون: وَاللّٰه! پوري سلطنت ڏيئي. ارشاد فرمايائون: ”بس اوهان جي سلطنت جي اِها حقيقت آهي جو هڪ دفعي هڪ بُڪ پاڻي تي اڏ وِڪامجي وڃي ۽ بئي پيري پُوري. اِن (حڪومت) تي جيترو چاهي تڪبر ڪري ونو!“

(تاريخ الخلفا ،ص 293 ملخصاً)

(3) لشڪر جي سردار کي نصيحت

حضرت سيدنا مُطَرِّف بن عبدالله رَحْمَةُ اللّٰهِ تَعَالٰی عَلَيْه جن هڪ لشڪر جي سپهہ سالار ”مُهَلَّب“ کي ريشمي جُبّو پائي آڪڙجي هلندي ڏٺو تہ پاڻ رَحْمَةُ اللّٰهِ تَعَالٰی عَلَيْه جن فرمايو: اي الله عَزَّوَجَلَّ جا ٻانها! الله عَزَّوَجَلَّ ۽ اُن جي رسول صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم کي اِها چال پسند ناهي. اُن جواب ۾ چيو: چا تون مون کي سڃاڻين نٿو تہ آئون ڪير آهيان! فرمايائون: ڇو نہ، آئون توکي چڱي طرح سڃاڻان ٿو، تنهنجي شروعات هڪ بدلجڻ وارو نُطفو (يعني گندو قطرو)، آخر بدبودار مڙدو ۽ (سڄي زندگي) پيٽ ۾ گندگي کڻي ڦرندو رهڻ آهي، اهو ٻُڌي ”مُهَلَّب“ (شرمنده ٿي ڪري) هليو ويو ۽ اُن اها چال ڇڏي ڏني.

(احياءُالعلوم ج 3 ص 417)

(4) بلندي چاهڻ واري جي رسوائي

هڪ بزرگ رَحْمَةُ اللّٰهِ تَعَالٰی عَلَيْه فرمائن ٿا: ”مون ڪوهِ صفا جي ويجهو هڪ شخص کي خچر تي سوار ڏٺو، ڪجهہ غلام اُن جي اڳيان کان ماڻهن کي هٽائي رهيا هئا، پوءِ مون اُن کي بغداد ۾ ان حال ۾ ڏٺو جو هو پيرن اگهاڙو ۽ حسرت زده هو، اُن جا وار بہ گهڻا وڌيل هئا، مون ان کان پڇيو: الله عَزَّوَجَلَّ تو سان ڪهڙو معاملو

فرمايو؟ تہ اُن جواب ڏنو: ”مون اهڙي جڳهہ بلندي چاهي جتي ماڻهو عاجزي ڪندا آهن تہ **الله** عَزَّوَجَلَّ مون کي اهڙي جڳهہ رُسوا ڪري ڇڏيو جتي ماڻهو رفعت (يعني بلندي) حاصل ڪندا آهن.“

(الزواجر عن اقتراف الكبائر ج 1 ص 164)

(5) منهنجي مرتبي ۾ ڪا گهٽتائي تہ نہ ٿي!

هڪ رات حضرت سيدنا عمر بن عبدالعزيز رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ وٽ کو مهمان آيو، پاڻ ڪجهہ لِکي رهيا هئا، ڏيئو اُجهامڻ پئي لڳو، مهمان عرض ڪيو: آئون اُٿي صحيح ڪري ڇڏيان تہ پاڻ رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ فرمايو: مهمان کان خدمت وٺڻ سٺي ڳالهہ ناهي، اُن چيو غلام کي جاڳايان؟ فرمايائون: هو هينئر هينئر سُتو آهي. پوءِ پاڻ اُٿيا ۽ ڪُپي کڻي ڏيئي ۾ تيل پري ڇڏيو، مهمان چيو: يا امير المؤمنين! اوهان پاڻ اهو ڪم ڪيو؟ فرمايائون: جڏهن آئون (ان ڪم جي لاءِ) ويس تہ بہ عمر هئس ۽ جڏهن واپس آيس تہ بہ عمر ئي آهيان، منهنجي مرتبي ۾ ڪا گهٽتائي ناهي آئي ۽ بهترين انسان اهو آهي جيڪو **الله** تعاليٰ جي نزديڪ عاجزي ڪرڻ وارو هجي. (احياءُ علوم الدين ج 3 ص 435)

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! ڏٺو اوهان ! اسان جي بزرگانِ دين عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْمُبِين مقام و مرتبي ۽ عهدي و منصب ملڻ جي باوجود ڪيتري قدر عاجزي فرمائيندا هئا! **الله** عَزَّوَجَلَّ **جي انهن تي رحمت هجي ۽ انهن جي صدقي اسان جي بي حساب بخشش ٿئي.** اٰمِين بِجَاهِ النَّبِيِّ الْاَمِين صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم

صَلُّوا عَلَى الْحَبِيب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

تُوبُوا اِلَى الله اَسْتَغْفِرُ الله

صَلُّوا عَلَى الْحَبِيب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

تڪبرُّ جا ڪجھ وڌيڪ علاج

(1) بارگاهِ الٰهي عَزَّوَجَلَّ ۾ حاضري ڪي ياد رکو

هِن طرح فِڪرِ مدينه (يعني پنهنجو محاسبو) ڪريو ته سڀاڻي جڏهن حشر ٿيندو ۽ هر هڪ پنهنجي عملن جو حساب ڏيندو ته مون کي به ربِّ ذوالجلال جي بارگاه ۾ پنهنجي عملن جو حساب ڏيڻو پوندو، اُن وقت آئون انتهائي مسڪيني، ذلت ۽ پستي واري جڳهه تي هوندس. جيڪڏهن منهنجو ربّ عَزَّوَجَلَّ مون کان ناراض ٿيو ته منهنجو ڇا ٿيندو! جيڪڏهن تڪبر جي سبب مون کي جهنم ۾ اُڇلايو ويو ته اهو هيبتناڪ عذاب ڪيئن برداشت ڪري سگھندس؟ اهڙي طرح تصور ۾ ئي عذاب جو خوف ياد ڪرڻ جي ڪري انڪساري پيدا ٿيندي، انهن سيني ڳالهين کي سوچي اِنْ شَآءَالله عَزَّوَجَلَّ تڪبُّر ختم ٿي ويندو ۽ ٻانهو پاڻ کي الله تعاليٰ جي بارگاه ۾ حقير ۽ عاجز خيال ڪندو.

(2) دعا ڪريو

تڪبر کان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ جي لاءِ مومن جي هٿيار يعني دعا کي استعمال ڪريو ۽ بارگاهِ الٰهي عَزَّوَجَلَّ ۾ هِن طرح دعا گھرو: "يا الله عَزَّوَجَلَّ! آئون نيڪ بڻجڻ چاهيان ٿو، تڪبر کان جان ڇڏائڻ چاهيان ٿو پر نفس ۽ شيطان مون کي قابو ۾ رکيو آهي، اي منهنجا مالڪ مون کي انهن جي مقابلي ۾ ڪاميابي عطا فرماءِ مون کي نيڪ بڻائي، عاجزي جو پيڪر بڻائي ڇڏ.

اٰمِين بِجَاهِ النَّبِيِّ الْاَمِين صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم

گناہوں کی عادت چُھڑا یا الٰہی
مجھے نیک انساں بنا یا الٰہی

(3) پنهنجي عيبن تي نظر رکو

تڪبُّر کان بچڻ جي لاءِ پنهنجي عيبن تي نظر رکڻ تمام فائديمند آهي ۽ عيبن ۽ خامين جي سڃاڻپ جي لاءِ پنهنجي عادتن ۽ طور طريقن کي تقويٰ ذريعي پرکڻ گهڻو مددگار آهي. دافعِ رنج و ملال، صاحبِ جود و نوال صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جو فرمان با ڪمال آهي: ”جلد ئي منهنجي اُمت کي گذريل اُمتن جي بيماري لڳندي.“ صحابهٴ ڪرام عَلَيْهِمُ الرِّضْوَان جن عرض ڪيو: ”گذريل امتن جي بيماري ڪهڙي آهي؟“ ته پاڻ ڪريمن صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن ارشاد فرمايو: ”تڪبر ڪرڻ، آڪڙ ڪرڻ، ڪثرت سان مال جمع ڪرڻ ۽ دنيا ۾ هڪ ٻئي تي برتري حاصل ڪرڻ ۽ پاڻ ۾ بُغض و حسد رکڻ، بُخل ڪرڻ، ايستائين جو اهو ظلم ۾ تبديل ٿي وڃي ۽ پوءِ فِتنو فساد ٿي وڃي.“ (المعجم الاوسط، الحديث 9016 ج 6 ص 348)

(4) نقصان نظرن جي سامهون رکو

مُهلِڪات جو هڪ علاج هي به آهي ته جڏهن ڪنهن مهلڪ (عمل) پيدا ٿيڻ جو خطرو هجي ته اُن جي نقصانن ۽ عذابن تي خوب غور ڪري ته جيئن پنهنجي اندر ان مهلڪ (يعني هلاڪ ڪرڻ واري عمل) کان بچڻ جو جذبو پيدا ٿئي.

(5) عاجزي اختيار ڪري وٺو

پنهنجي دل مان تڪبُّر جي گندگي کي صاف ڪرڻ جي لاءِ عاجزي جو پاڻي استعمال ڪرڻ بيحد مفيد آهي، خاتَمُ الْمُرسَلِين،

رَحْمَةٌ لِّلْعٰلَمِین صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جو فرمانِ عاليشان آهي: ”تواضع (يعني عاجزي) اختيار ڪريو ۽ مسڪينن سان گڏ ويهندا ڪريو الله عَزَّوَجَلَّ جا وڏي مرتبي وارا ٻانها بڻجي ويندا ۽ تڪبر کان بہ آزاد ٿي ويندا.“
(كنزالعمال الحديث: 5722 ج 3 ص 49)

خنزير کان بدتر

غرور ۽ تڪبُّر نہ ڪنهن کي خوش اخلاقي بخشي آهي ۽ نہ ڪنهن کي عظمت ۽ سربلندي جي چوٽي تي پهچايو آهي، ها! ذلت جي اونهائي ۾ ضرور ڪِرايو آهي جيئن تہ نبيءِ مُڪَرَّم، نورِ مُجَسَّم صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جو فرمان مُعَظَّم آهي: ”جيڪو الله عَزَّوَجَلَّ جي لاءِ عاجزي اختيار ڪري الله عَزَّوَجَلَّ ان کي بلندي عطا فرمائيندو، بس هو پاڻ کي ڪمزور سمجهندو پر ماڻهن جي نظرن ۾ عظيم هوندو ۽ جيڪو تڪبر ڪري الله عَزَّوَجَلَّ ان کي ذليل ڪري ڇڏيندو، بس اهو ماڻهن جي نظرن ۾ ڪمتر هوندو پر پاڻ کي برتر سمجهندو هوندو ايستائين جو اهو ماڻهن وٽ ڪتي ۽ خنزير کان بہ بدتر ٿي ويندو آهي.“ (كنزالعمال الحديث 5734 ج 3 ص 50)

هر هڪ جي مٿي ۾ لغام

هڪ ٻي جڳهہ فرمانِ عاليشان آهي: ”هر انسان جي مٿي ۾ هڪ لغام هوندو آهي جيڪو هڪ فرشتي جي هٿ ۾ هوندو آهي، جڏهن ٻانهو عاجزي ڪندو آهي تہ اُن لغام جي ذريعي ان کي بلندي عطا ڪئي ويندي آهي ۽ فرشتو چوندو آهي: ”بلند ٿي وڃ! الله عَزَّوَجَلَّ توکي بلند فرماءِ.“ ۽ جيڪڏهن هو پنهنجو پاڻ کي (تڪبّر سان) پاڻ ئي بلند ڪندو آهي تہ هو ان کي زمين جي طرف هيٺ ڪري چوندو آهي: ”هيٺ ٿي وڃ! الله عَزَّوَجَلَّ توکي هيٺ ڪري.“

(ڪنزالعمال، الحديث 5741 ج 3 ص 50)

ڇا هي بہ مون ڪان بهتر ٿي سگهي ٿو!

حضرتِ سيدنا امام حسن بصري عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْقَوِی ايتري قدر عاجزي وارا هئا جو هر ماڻهو کي پاڻ کان بهتر تصور ڪندا هئا، ان جو سبب هي ٿيو جو هڪ ڏينهن دِجلہ دريا تي ڪنهن حبشي کي عورت سان گڏ اهڙي طرح شراب نوشي ۾ مبتلا ڏٺو جو شراب جي بوتل ان جي سامهون هئي، اُن وقت پاڻ جن کي اهو خيال آيو تہ ڇا هي بہ مون کان بهتر ٿي سگهي ٿو؟ ڇو تہ هي شرابي آهي، انهي دوران هڪ ٻيڙي سامهون آئي جنهن ۾ ست ماڻهو هئا اُها غرق ٿي ويئي، اهو ڏسي حبشي پاڻي ۾ ٽپو ڏنو ۽ ڇهن ماڻهن کي هڪ هڪ ڪري ڪڍيائين پوءِ پاڻ رَحْمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيْه سان عرض ڪيائين: اوهان صرف هڪڙي ئي جي جان بچائي ونو، آئون تہ اهو امتحان وٺي رهيو هئس تہ اوهان جي باطني اک کُليل آهي يا نہ! ۽ هي عورت جيڪا مون وٽ آهي اها منهنجي ماءُ آهي ۽ هِن بوتل ۾ سادو پاڻي آهي، اِهو ٻُڌندي ئي پاڻ اِن يقين سان تہ هي ڪو غيبي شخص آهي اُن جي پيرن ۾ ڪِري پيا ۽ حبشي کي چوڻ لڳا تہ جهڙي طرح اوهان ڇهن ماڻهن جي جان بچائي اهڙي ئي طرح تڪبر کان بہ منهنجي جان ڇڏايو، اُن دعا ڪئي تہ الله تعالیٰ اوهان کي نورِ بصيرت عطا فرمائي يعني غرور ۽ تڪبُّر کي دور ڪري، اهڙي طرح ائين ئي ٿيو جو ان کان پوءِ پنهنجو پاڻ کي ڪڏهن بهتر تصور نہ ڪيائون.

(تذڪرة الاولياء فارسي ص 43)

عاجزي جو هڪ پهلو

حضرت سيدنا حسن رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ فرمائن ٿا: ”عاجزي اها آهي تہ

جڏهن توهان پنهنجي گهر کان نڪرو ته جنهن مسلمان سان به ملو اُن کي پنهنجو پاڻ کان افضل ڄاڻو.“ (الزواجر عن اقتراف الکبائر، ج 1 ص 163)

میں سب سے بُرا ہوں نگاہِ کرم ہو مگر آپ کا ہوں نگاہِ کرم ہو

عاجزي ڪهڙي حد تائين ڪئي وڃي؟

ٻين اخلاقي عادتن وانگر عاجزي ۾ به اعتدال رکڻ تمام ضروري آهي ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن عاجزي ۾ بنا ضرورت زيادتي ڪئي ته ذلت، ۽ گهٽتائي ڪئي ته تڪبر ۾ پوڻ جو خطرو آهي. تنهنڪري! ان حد تائين عاجزي ڪئي وڃي جنهن ۾ ذلت ۽ هلڪڙائپ نه هجي. (احیاء العلوم ج 3 ص 451)

(6) سلام ۾ اڳرائي ڪريو

هر مسلمان کي امير هجي يا غريب، وڏو هجي يا ننڍو سلام ۾ اڳرائي ڪريو. اسان جا مدني آقا صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم ته ٻارن کي به سلام ۾ اڳرائي فرمائيندا هئا. حضرت سيدنا انس رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ ڪجهه ڇوڪرن وٽان گذريا ته انهن کي سلام ڪيائون، پوءِ فرمايائون: ”رسول الله صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم به ائين ئي ڪندا هئا.“

(صحيح البخاري، الحديث 6247، ج 4 ص 170)

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! ڏٺو اوهان؟ اسان جا آقا صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم ڪيتري قدر مُنکسرُ المِزاج (عاجزي) وارا آهن جو ننڍن کي به سلام ۾ اڳرائي ڪندا آهن. ڪاش! اسان به جيڪڏهن وڏا آهيون ته ننڍن جي اڳرائي ڪرڻ جو انتظار ڪرڻ کان بغير سرڪار صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن جي عاجزي واري سنت ”پهرين سلام ڪرڻ“ ادا ڪندا ڪريون.

تری سادگی پہ لاکھوں، تری عاجزی پہ لاکھوں
ہوں سلامِ عاجزانہ مدنی مدینے والے

سلام ۾ اڳرائي ڪرڻ وارو تڪبر کان بري آهي

حضرت عبدالله رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنۡهُ نبي ڪريم صَلَّی اللهُ تَعَالٰی عَلَيۡهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم کان روايت ڪن ٿا، فرمايائون: "پهرين سلام ڪرڻ وارو تڪبُّر کان بري آهي." (شعب الايمان، الحديث: 8786 ج 6 ص 433)

قُربِ الٰهي جو حقدار

نور جي پيڪر، تمام نبين جي سروَر، ٻنهي جهانن جي تاجوَر، سلطانِ بحر و بر صَلَّی اللهُ تَعَالٰی عَلَيۡهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن جي بارگاھ ۾ عرض ڪيو ويو: يارسول الله صَلَّی اللهُ تَعَالٰی عَلَيۡهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم! جڏهن ٻه شخص ملاقات ڪن ته پهرين ڪير سلام ڪري؟ فرمايائون: "پهرين سلام ڪرڻ وارو الله عَزَّوَجَلَّ جي وڌيڪ ويجهو هوندو آهي."

(جامع الترمذي الحديث 2703 ج 4 ص 318)

اعليٰ حضرت رَحۡمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه جي سلام ۾ اڳرائي جي مبارڪ عادت

حضرت مولانا سيد ايوب علي عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ اللهِ الۡقَوِی جو بيان آهي ته "ڪوهِ ڀوالي" کان مون کي طلب ڪيو ويو ته، آئون نندي شهزادي (حضور مفتي اعظم هند) حضرت مولانا مولوي شاھ محمد مصطفيٰ رضا خان صاحب مَدَّظِلُّهُ الۡاَقۡدَس سان گڏ، سانجهي کان پوءِ اُتي پهتس، شهزاده جن گهر ۾ اندر ويندي اهو فرمايائون: "اِجهو حضور کي اوهان جي اچڻ جي اطلاع ڪريان ٿو." پر باوجود اِن آگاهي جي جو حضور (يعني امام اهلسنّت شاھ مولانا احمد رضا خان عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ الرَّحۡمٰن) تشريف آڻڻ وارا آهن، سلام ۾ اڳرائي اعليٰ حضرت ئي فرمائي رهيا آهن، هن وقت ڏسان ٿو ته حضور بلڪل مون جي ويجهو جلوه فرما آهن." (حياتِ اعليٰ حضرت ج 1 ص 96)

عاشقِ اعليٰ حضرت، اميرِ اهلسنت جي عادت مبارڪ

اَلْحَمْدُلِلّٰه عَزَّوَجَلَّ اعليٰ حضرت جن جا عاشق، شيخ طريقت امير اهلسنت، حضرتِ علامہ مولانا محمد الياس عطار قادري رضوي مَدَّظِلُّهُ العَالِي بہ حتي الامڪان ملڻ وارن سان سلام ۾ اڳرائي فرمائيندا آهن، هڪ مدني اسلامي ڀاءُ جو بيان آهي تہ مون ڪيئي ڀيرا ڪوشش ڪئي تہ آئون امير اهلسنت دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه کي پهرين سلام ڪريان پر پاڻ دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه جي عادت مبارڪ جي ڪري تمام گهڻ موقعن تي ائين ڪرڻ ۾ ڪامياب تي سگهيس. **الله عَزَّوَجَلَّ جي انهن تي رحمت هجي ۽ انهن جي صدقي اسان جي بي حساب بخشش ٿئي.**

اٰمِين بِجَاهِ النَّبِيِّ الْاَمِين صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

(7) پنهنجو سامان پاڻ کڻو

شهنشاهِ مدينہ، قرارِ قلب و سينہ صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جو فرمانِ باقرينہ آهي: ”جنهن پنهنجو سامان پاڻ کڻي ورتو اهو تڪبُّر کان آزاد ٿي ويو.“ (شعب الايمان، الحديث 8201 ج 6 ص 292)

(8) هِنن عملن کي اختيار ڪريو

محبوبِ ربّ العِزّت، محسنِ انسانيت صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن جو ارشاد آهي: ”اُن جا ڪپڙا پائڻ، مؤمن فقيرن جي صحبت ۾ ويهڻ، گڏهہ تي سواري ڪرڻ ۽ ٻڪري کي رسّي سان ٻڌڻ تڪبُّر کان براءَت (يعني ڇوٽڪاري) جا سبب آهن.“ (شعب الايمان، الحديث 6161 ج 5 ص 153)

ٻڪري جي کَل تي ويهڻ جي برڪت

دعوتِ اسلامي جي اشاعتي اداري مڪتبة المدينہ جي شايع

ٿيل 1250 صفحن تي مشتمل ڪتاب ”بهارِ شريعت“ جلد اول حصو 2 صفحي 403 تي آهي: ”ٻڪري ۽ گهيٽي جي (دباغت ٿيل يعني مخصوص طريقي سان خشڪ ڪيل) کل تي ويهڻ ۽ پائڻ سان طبيعت ۾ نرمي ۽ انڪساري پيدا ٿيندي آهي.“ (بهارِ شريعت جلد اول ص 403)

اَلْحَمْدُللّٰه عَزَّوَجَلَّ **شيخ طريقت امير اهلسنّت**دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه **پنهنجي ويهڻ جي جڳهه تي عام طور تي ٻڪري جي** (خشڪ ٿيل) **کل وڇائڻ جو اهتمام فرمائيندا آهن بلڪ بيان جي دوران به اڪثر پاڻ** دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه **جي فراسي تي ٻڪري جي کل وڇايل هوندي آهي.**

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! اوهان به ڪوشش ڪري پنهنجي ويهڻ جي جڳهه تي ٻڪري يا گهيٽي جي (خشڪ ٿيل) کل وڇائي ويهو ۽ انهن جي برڪتن جو اکين ڏٺو نظارو ڪريو.

(9) صدقو ڏيو

حضرت سيدنا عَمرو بن عوف رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ کان روايت آهي ته حضور پاڪ، صاحبِ لولاڪ، سياحِ افلاڪ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن فرمايو: مسلمان جو صدقو عمر ۾ اضافي جو سبب ۽ بُري موت کان بچائي ٿو ۽ **الله** تعاليٰ ان جي وجهه سان تڪبُّر ۽ فخر کي دور فرمائي ڇڏي ٿو.“ (مجمع الزوائد رقم 4609 ج 3 ص 284)

(10) حق ڳالهه تسليم ڪري وٺو

جڏهن ڪنهن همعصر سان اختلافِ راءِ ٿئي، پوءِ اوهان تي ظاهر ٿئي ته اهو حق تي آهي ته ضد ڪرڻ جي بدران مڃي وٺو، پوءِ اُن جي سامهون اِن ڳالهه جو اعتراف ڪندي حق جي بيان تي اُن جي تعريف به ڪريو ته ”اوهان درست فرمائي رهيا آهيو **الله** تعاليٰ اوهان کي جزاءِ خير عطا فرمائي.“ حق جي اعتراف جو اهو اقرار باوجود

ان جي جو نفس تي تمام گھڻو دشوار آهي، پر لاڳيتو ائين ڪرڻ سان حق جو اعتراف ڪرڻ اوهان جي عادت بڻجي ويندي ۽ ان جي برڪت سان تڪبُّر ڪان بہ جان ڇٽي ويندي.

(11) پنهنجي غلطي مڃي وٺو

انسان خطا ۽ ڀُل جو مرڪب آهي تنهن ڪري جڏهن بہ ڪير اوهان جي ڪنهن غلطي جي خبر ڏئي پنهنجي غلطي مڃڻ گھرجي چاهي هو عمر، تجربي ۽ رُتبي ۾ اوهان ڪان گھٽ ئي ڇو نہ هجي.

غلطي جو اعتراف

جليلُ القدر مُحَدِّث امام دارِقُطني عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْغَنِی جڏهن ننڍي عمر جا شاگرد هئا تہ هڪ ڏينهن حضرت سيدنا امام انباري عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْبَارِی جي درسگاه ۾ حاضر ٿيا، حديث لکرائڻ مهل امام انباري عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْبَارِی جن هڪ راوي جي نالي ۾ غلطي ڪئي، حضرت سيدنا دار قطني عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْغَنِی ادب جي سبب امام انباري عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْبَارِی کي تہ ٽوڪي نہ سگھيا پر انهن جي مُسْتَمْلِي (جيڪو اُنهن جو آواز شاگردن تائين پهچائيندو هو) کي ان غلطي ڪان آگاه ڪري ڇڏيو. جڏهن ٻئي جمعي تي امام دارِ قُطني عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْغَنِی وري مجلسِ درس ۾ ويا تہ امام انباري عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْبَارِی جو حق پسندي جو جوش ۽ بي نفسي جو عالم ڏسو جو انهن پري مجلس جي سامهون اهو اعلان فرمايو تہ اُنهي ڏينهن فُلان نالي ۾ مون ڪان غلطي ٿي هئي تہ هِن نوجوان شاگرد مون کي آگاه ڪيو هو. (تاريخ بغداد ج 3 ص 400)

اميرِ اهلسنت دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه جو مدني انداز

شيخِ طريقت، امير اهلسنت، بانيءِ دعوتِ اسلامي حضرت

علامہ مولانا ابو بلال محمد الياس عطار قادري دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه کي الله تعاليٰ پنهنجي حبيبِ لبيب صَلَّى اللهُ تَعَالٰی عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جي صدقي ۾ اهڙين عظيم الشان خوبين ۽ ڪمالن سان نوازيو آهي جو هِن زماني ۾ ان جو مثال ملڻ مشڪل آهي. ڪڏهن ڪڏهن مختلف جڳهين تي ٿيڻ وارن "مدني مذاڪرن" ۾ اسلامي ڀاءُ مختلف قِسمن جا مثلاً عقيدن ۽ عملن، فضائل ۽ منقبتن، شريعت و طريقت، تاريخ ۽ سيرت، سائنس ۽ طب، اخلاقيات ۽ اسلامي معلومات، معاشي و معاشرتي ۽ تنظيمي معاملن ۽ ٻين گهڻن ئي موضوعن جي باري ۾ سوال ڪندا آهن ۽ شيخِ طريقت امير اهلسنت دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه انهن کي حڪمت سان پريل ۽ عشقِ رسول صَلَّى اللهُ تَعَالٰی عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم ۾ لبريز جوابن سان نوازيندا آهن. علم جو سمنڊ هئڻ جي باوجود پاڻ دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه شروع ۾ مدني مذاڪري ۾ شرڪت ڪندڙن کي ڪجهه هِن طرح عاجزي وارن لفظن ۾ ارشاد فرمائيندا آهن: "اوهان سوال ڪريو پر هر سوال جو جواب اهو بہ بِالصَّواب (يعني درست) ڏيئي سگهان، ضروري ناهي، معلوم هوندو تہ عرض ڪرڻ جي ڪوشش ڪندس، جيڪڏهن مون کي ڀُل ڪندي ڏسو تہ هڪدم منهنجي اصلاح فرمايو، مون کي پنهنجي نقطهِ نظر تي اڙيو ضد ڪندي نہ، اِنْ شَآءَ الله عَزَّوَجَلَّ مهرباني سان گڏ رجوع ڪندي ڏسندا." **الله عَزَّوَجَلَّ جي انهن تي رحمت هجي ۽ انهن جي صدقي اسان جي بي حساب بخشش ٿئي.** اٰمِين بِجَاهِ النَّبِيِّ الْاَمِين صَلَّى اللهُ تَعَالٰی عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰی عَلٰی مُحَمَّد

(12) نمايان حيثيت جا طلبگار نہ بڻجو

پنهنجي ساٿين سان گڏ هجو يا ڪنهن محفل ۾، ڪڏهن بہ

ان خواهش کي دل ۾ جڳهہ نہ ڏيو تہ مون کي نمايان حيثيت ڏني وڃي، مٿانهين جڳهہ تي ويهاريو وڃي، منهنجو آڌر ڀاءُ ڪيو وڃي. ها! ڪنهن از خود اوهان کي نمايان جڳهہ تي ويهڻ جي درخواست ڪئي تہ قبول ڪرڻ ۾ حرج ناهي. اميرالمؤمنين حضرت سيدنا مولٰي عليُّ المرتضٰي كَرَّمَ اللّٰهُ تَعَالٰي وَجْهَهُ الْكَرِيْم ڪِٿي تشريف فرما ٿيا ميزبان سندن لاءِ مسند (يعني تخت) ڪڍي آيو، پاڻ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ ان تي رونق افروز ٿيا ۽ فرمايائون: ڪو ڳڌهہ ئي عزت جي ڳالهہ قبول نہ ڪندو. (فتاوٰي رضويہ ج 23 ص 719)

(13) گهر جا ڪم ڪريو

جيڪڏهن ڪو عذر نہ هجي تہ گهر جا ننڍا وڏا ڪم پاڻ ڪريو، گهر وارن جي ضرورت جو سامان پاڻ پنهنجي هٿ سان بازار مان وٺي اچو.

گهر جا ڪم ڪار ڪرڻ سنت آهي

اُمُّ الْمؤمِنِين حضرت سيّدتُنا عائشہ صِدّيقہ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهَا کان روايت آهي پاڻ فرمائن ٿيون تہ "سلطانِ مڪۂ مڪرمہ، سردارِ مدينۂ منوره صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم پنهنجا ڪپڙا پاڻ سِبي وٺندا هئا ۽ پنهنجن نعلين مبارڪن جي مرمت ڪندا هئا ۽ اُهي سڀ ڪم ڪندا هئا جيڪي مرد پنهنجي گهر ۾ ڪندا آهن." (الجامع الصغير، حديث 7018 ص 433)

صَلُّوْا عَلَی الْحَبِيْب! صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلٰی مُحَمَّد

مالڪ ڪٽڻ جو وڌيڪ حقدار آهي

حضرت سيّدنا ابو هريره رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ فرمائن ٿا تہ آئون سرڪارِ مدينہ، سلطانِ باقرينہ، قرارِ قلب و سينہ، فيضِ گنجينہ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم

جِن سان گڏ بازار ويس، هڪ دوڪان تان پاڻ صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن چئن درهمن جو پاجامو خريد ڪيو، جڏهن واپس موٽياسين ته مون رسولِ ڪريم، رؤفّ رحيم عَلَيْهِ اَفْضَلُ الصَّلٰوةِ وَالتَّسْلِيْم جي پاجامي کي انهيءَ غرض کان ونڻ چاهيو ته جيئن ان کي آئون کڻي ونان، پاڻ صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن مون کي منع فرمائيندي ارشاد فرمايو: ”شيءِ جو مالڪ ان کي کڻڻ جو وڌيڪ حقدار آهي ها جيڪڏهن اهو ڪمزور هجي، ان کي کڻڻ کان لاچار هجي ته ان جو اسلامي ڀاءُ کڻڻ ۾ ان جي مدد ڪري.“ (تاريخ دمشق لابن عساکر ج 4 ص 205 ملتقطا)

ڪاٺين جي ڀري

حضرت سيدنا عبدالله بن سلام رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ جن هڪ دفعي پنهنجي باغ مان نڪتا ته مٿي تي ڪاٺين جي ڀري ڪنيل هئي، ڪنهن پاڻ رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ کان حيرت مان پڇيو: اوهان وٽ ته پُٽ ۽ غلام موجود آهن جيڪي ان ڪم جي لاءِ ڪافي آهن ته پاڻ رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ جن ارشاد فرمايو: ”آئون پنهنجي نفس جي آزمائش ڪري رهيو آهيان ته اهو ان ڪم کان انڪار ته نٿو ڪري.“ (شرح صحيح البخاري لابن بطال ج 10 ص 214) ته پاڻ رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ جن صرف ان ارادي تي بس نه ڪئي بلڪ ان جو عملي تجربو به ڪيو ته ”ڇا! نفس سچو آهي يا ڪوڙو!“

ڪمال ۾ ڪا گهٽتائي ناهي ايندي

اميرُ الْمُؤمِنِين حضرت مولاءِ ڪائنات، عليُّ المُرتَضٰي شيرِ خدا ڪَرَّمَ اللهُ تَعَالٰي وَجْهَهُ الْكَرِيْم فرمائن ٿا: جيڪڏهن ڪو ڪامل شخص پنهنجي گهر وارن جي لاءِ ڪا شيءِ کڻي ڪري وٺي وڃي ته ان سان ان جي ڪمال ۾ ڪا گهٽتائي ناهي ايندي. (احياءُ العلوم ج 3 ص 435)

عيالدار کي پنهنجو سامان پاڻ کڻڻ مناسب آهي

هڪ بزرگ فرمائن ٿا مون اميرُالْمُؤمِنِين حضرت مولاءِ ڪائنات، عليُّ المُرتَضٰي شيرِ خدا كَرَّمَ اللهُ تَعَالٰي وَجْهَهُ الْكَرِيْم کي ڏٺو ته پاڻ كَرَّمَ اللهُ تَعَالٰي وَجْهَهُ الْكَرِيْم جن هڪ درهم جو گوشت خريد ڪيو ۽ ان کي پنهنجي چادر ۾ کڻي ورتو، مون عرض ڪيو: اميرُالْمُؤمِنِين! آئون کڻي وڃان ٿو. فرمايائون: ”نه، عيالدار ماڻهو کي پنهنجو سامان پاڻ کڻڻ مناسب آهي.“ (احياءالعلوم ج 3 ص 435)

گهر جو ڪم پاڻ ڪندا هئا

صدرُالشَّريعه، بدرُالطَّريقه حضرت علامه مولانا مفتي محمد امجد علي اعظمي عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْقَوِی تمام وڏا ديني عالم ۽ فقيه هئڻ جي باوجود عاجزي ۽ انڪساري جا پيڪر هئا، حديث شريف ۾ آهي: ”كَانَ يَكُوْنُ فِيْ مِهْنَةِ أَهْلِهٖ يعني حضور صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم پنهنجي گهر جي ڪم ڪار ۾ مصروف رهندا هئا (يعني گهر وارن جو ڪم ڪندا هئا)“ (صحيح بخاري، حديث 676 ج 1 ص 241) انهيءَ سنت تي عمل ڪندي صدرُالشَّريعه رَحْمَةُ اللهِ تَعَالٰى عَلَيْه گهر جا ڪم ڪار ڪرڻ ۾ عار محسوس نه ڪندا هئا، گهر ۾ سبزيون ميوا چِليندا، ڳٺيندا ۽ ٻيا ڪم به ڪندا هئا.

(ماهنامه اشرفيه، صدرالشريعه نمبر، ص 54 ملخصاً)

اللہ عَزَّوَجَلَّ جي انهن تي رحمت هجي ۽ انهن جي صدقي اسان جي بي حساب بخشش ٿئي. اٰمِين بِجَاهِ النَّبِيِّ الْاَمِين صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

(14) پاڻ ملاقات جي لاءِ وڃو

ٻين کي پاڻ وٽ گهرائڻ جي بدران نفس جي غرور کي

ٿوڙڻ جي لاءِ جيترو ٿي سگھي پاڻ وجي ملاقات ڪريو.

(15) غريبن جي دعوت بہ قبول ڪريو

صرف اميرن سان تعلق وڌائڻ ۽ انهن وٽ دعوتن تي وڃڻ جا عادي نہ بڻجو بلڪ پنهنجي ڄاڻ سُڃاڻ وارن ۾ غريبن کي بہ شامل ڪريو ۽ جڏهن اُهي اوهان کي دعوت ڏين تہ قبول ڪريو.

اهڙي دعوت روز قبول ڪريان

هڪ ننڍي عمر وارا صاحبزاده وڏي بي تڪلفي واري انداز ۾ سادگي سان اعليٰ حضرت، امام اهلسنّت مولانا شاه امام احمد رضا خان عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ الرَّحۡمٰن جي خدمت ۾ حاضر ٿيا ۽ عرض ڪيائون: ”منهنجي اَمڙ سائڻ اوهان جي دعوت ڪئي آهي، سڀاڻي صبح جو گھرايو آهي.“ اعليٰ حضرت عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ ربّ العِزّت ڏاڍي پنهنجائپ ۽ شفقت سان انهن کان پڇيو: ”مون کي دعوت ۾ ڇا کارائيندا؟“ انهيءَ تي اُن صاحبزادي پنهنجي ڪُڙتي جو دامن جيڪو ٻنهي هٿن سان پڪڙيل هو ڦهلائي ڇڏيو، جنهن ۾ ماش جي دال ۽ ٻہ چار مرچ پيا هئا، چوڻ لڳا: ڏسو نہ! هي دال وٺي آيو آهيان. حضور جن انهن جي مٿي تي شفقت سان هٿ ڦيريندي فرمايو: ”نيڪ آئون ۽ (خادمِ خاص حاجي ڪفايت الله صاحب رَحۡمَةُ اللهِ تَعَالٰى عَلَيۡه جي طرف اشارو ڪندي فرمايائون) اِهي سڀاڻي ڏهين وڳي ايندا سين ۽ حاجي صاحب کي فرمايائون گھر جو پتو پُڇي وٺو. مختصر هي تہ صاحبزاده گھر جو پتو ٻُڌائي خوشي ٿيندي هليو ويو.

ٻي ڏينهن جڏهن مقرر وقت تي اعليٰ حضرت عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ ربّ العِزّت عصو مبارڪ هٿ ۾ ڪٽي ٻاهر تشريف وٺي آيا ۽ حاجي صاحب کي

فرمايائون: ”هلو“ انهن عرض ڪيو: ڪيڏانهن؟ فرمايائون: ان صاحبزادي سان دعوت جو جيڪو واعدو ڪيو آهي، اوهان کي گهر جو پتو معلوم ٿي ويو آهي يا نہ؟ عرض ڪيائين: ”ها حضور! ملوڪ پور ۾ آهي“ پوءِ گڏجي نڪتا، جڏهن گهر وٽ پهتا تہ صاحبزادو دروازي تي انتظار ۾ بيٺل هو. اعليٰ حضرت عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ رَبِّ العِزّت کي ڏسندي ئي اِهو چوندي گهر ڏانهن ڀڳو: ”مولوي صاحب اچي ويا“ دروازي جي ٻاهر هڪ ڇپرو نهيل هو، پاڻ عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ رَبِّ العِزّت اُتي ويهي انتظار فرمائڻ لڳا. ڪجهہ دير ڪانپوءِ هڪ پراڻي ٽٽل فراسي وڇائي ۽ ڇٻي ۾ ٿلهيون ٻاجهر جون مانيون ۽ مٽي جي پليٽ ۾ اُٻا ئي ماش جي دال جنهن ۾ مرچن جا ٽڪرا پيا هئا، آڻي اڳيان رکيائون ۽ اُهي صاحبزاده چوڻ لڳا: ”کائو“ اعليٰ حضرت عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ رَبِّ العِزّت جِن فرمايو: ”چڱو! ڪاوان تو، هٿ ڌوئڻ جي لاءِ پاڻي کڻي اچو“ هوڏانهن هو پاڻي کڻڻ لاءِ ويو ۽ هيڏانهن حاجي صاحب چيو تہ حضور! هي گهر نغاري وڄائڻ واري جو آهي. اعليٰ حضرت عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ رَبِّ العِزّت اهو ٻُڌي غمگين ٿيا ۽ طنزاً فرمايائون: ”هينئر چو ٻڌايو، ماني کائڻ کانپوءِ ٻڌايو ها!“ ايتري ۾ اُهي صاحبزاده پاڻي کڻي اچي ويا، پاڻ عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ رَبِّ العِزّت جن پڇيو: اوهان جا والد صاحب ڪِٿي آهن ۽ ڪهڙو ڪم ڪندا آهن؟ ”دروازي تي پردي جي پٺيان کان ان صاحبزادي جي والده صاحبہ جن عرض ڪيو: ”حضور منهنجي گهر واري جو انتقال ٿي ويو، اُهو ڪنهن زماني ۾ نغارو وڄائيندو هو، ان ڪانپوءِ توبهہ ڪري ورتي هئي، هاڻي صرف هي ڇوڪرو آهي جيڪو رازن سان گڏ مزدوري ڪري ٿو.“ اعليٰ حضرت عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ رَبِّ العِزّت اهو ٻڌي خير ۽ برڪت جي دعا فرمائي. حاجي صاحب جن حضور جا هٿ ڌورايا ۽

پاڻ بہ هٿ ڌوئي ماني ۾ شريڪ ٿي ويا پر دل ئي دل ۾ اِهو سوچيندا رهيا تہ اعليٰ حضرت عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ ربِّ العزّت کي ڪاڌي ۾ گهڻي احتياط آهي، غذا ۾ سُوجي جي بسڪٽ جو استعمال آهي، هي ماني ۽ اُها بہ ٻاجهر جي ۽ اُن تي ماش جي دال، ڪيئن کائيندا؟ پر قربان ان اخلاق ۽ دلداري تان جو ميزبان جي خوشي جي لاءِ ڏؤ ڪري کاڌائون. حاجي صاحب جو بيان آهي تہ آئون جيستائين کائيندو رهيس، اعليٰ حضرت عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ ربِّ العزّت بہ اوستائين کائيندا رهيا اُتان کان واپسي ۾ پوليس چوڪي جي ويجهو منهنجي شبهي کي دور ڪرڻ لاءِ ارشاد فرمايائون: جيڪڏهن اهڙي خلوص واري دعوت روز ٿئي تہ آئون روز قبول ڪريان.“ (حيات اعليٰ حضرت ج 1 ص 122، 123)

غريبن تي خصوصي شفقت

مُحَدِّثِ اعظم پاڪستان حضرت علامہ مولانا محمد سردار احمد قادري عَلَيۡهِ رَحۡمَةُ اللهِ القَوِی عام طور تي مالدارن جي دعوت قبول نہ ڪندا هئا پر اُن جي اُبتڙ جيڪڏهن ڪو غريب مسلمان دعوت جي پيشڪش ڪندو هو تہ جيستائين ممڪن هوندو پاڻ رَحۡمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه قبول فرمائي وٺندا هئا ۽ انهن جي معمولي ۽ سادي ڪاڌي تي بہ اُنهن جي تعريف فرمائيندا هئا تہ جيئن انهن کي ڪو دلي ڏک نہ رسي. هڪ ڀيري هڪ غريب ماڻهو جي دعوت تي پاڻ رَحۡمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه ان جي گهر تشريف وٺي ويا، اُتي وڃي خبر پئي تہ ان جو ڪکائون گهر بدبودار علائقي ۾ هو پر پاڻ رَحۡمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه جن اُن جي دلجوئي جي لاءِ ان وٽ ماني کاڌي ۽ پنهنجي ڪنهن عمل سان ان غريب کي محسوس ٿيڻ نہ ڏنو جو پاڻ رَحۡمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه ڏڪ محسوس ڪري رهيا آهن، باوجود ان جي جو عام حالتن ۾ معمولي ڏڪ بہ پاڻ رَحۡمَةُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيۡه جي لاءِ

ناپسنديده هوندي هئي.(حياتِ محدثِ اعظم ص 184 ملخصاً) **اللہ** عَزَّوَجَلَّ **جي انهن تي رحمت هجي ۽ انهن جي صدقي اسان جي بي حساب بخشش ٿئي.**

اٰمِين بِجَاهِ النَّبِيِّ الْاَمِين صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

(16) ڪپڙن ۾ سادگي اختيار ڪريو

ڪپڙن ۾ سادگي اختيار ڪريو، دعوتِ اسلامي جي اشاعتي اداري مڪتبة المدينہ جي شايع ٿيل 312 صفحن تي مشتمل ڪتاب، ”بهارِ شريعت“ حصو 16 صفحي 52 تي صدرُالشَّريعہ، بدرُالطَّريقہ حضرت علامہ مولانا مفتي محمد امجد علي اعظمي عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْقَوِی لکن ٿا: ايترو لباس جنهن سان اوگهڙ ڍڪجي ۽ گرمي سردي جي تڪليف کان بچي فرض آهي ۽ ان کان وڌيڪ جنهن سان مقصد زينت هجي ۽ اهو جو جڏهن ته **اللہ** (عَزَّوَجَلَّ) ڏنو آهي ته ان جي نعمت جو اظهار ڪيو وڃي، اهو مستحب آهي. خاص موقعي تي مثلاً جُمعي يا عيد جي ڏينهن بهترين ڪپڙا پائڻ مُباح آهن. ان قِسم جا ڪپڙا روز نہ پائي ڇاڪاڻ تہ ٿي سگهي ٿو تہ آڪڙجڻ لڳي ۽ غريبن کي جِن وٽ اهڙا ڪپڙا ناهن حقارت ڀري نگاهہ سان نہ ڏسي، تنهنڪري ان کان بچڻ ئي گهرجي ۽ تڪبر جي طور تي جيڪو لباس هجي اهو منع ٿيل آهي، تڪبر آهي يا نہ ان جي سُڃاڻپ ائين ڪري جو انهن ڪپڙن کي پائڻ کان پهرين پنهنجي جيڪا حالت هئي جيڪڏهن پائڻ کان پوءِ بہ اُها ئي حالت آهي تہ خبر پئي تہ انهن ڪپڙن سان تڪبر پيدا نہ ٿيو، جيڪڏهن اها حالت هاڻي باقي نہ رهي تہ تڪبر اچي ويو، تنهنڪري اهڙي ڪپڙي کان بچي جو تڪبر ڏاڍي خراب صفت آهي. (ردالمحتار ج 9 ص 579)

ڪاش! اهي ڪپڙا نرم نہ هجن ها

حضرت سيدنا عمر بن عبدالعزيز رَحْمَةُ اللّٰہِ تَعَالٰی عَلَیْہ جيستائين خليفہ نہ ٿيا هئا سندن لاءِ هڪ هزار دينار ۾ جبو خريد ڪيو ويندو هو پر پاڻ رَحْمَةُ اللّٰہِ تَعَالٰی عَلَیْہ جن فرمائيندا جيڪڏهن هي کُهرو نہ هجي ها (بلڪ وڌيڪ نرم هجي ها) تہ وڌيڪ سنو هو پر جڏهن خلافت جي تخت تي وينا تہ پاڻ رَحْمَةُ اللّٰہِ تَعَالٰی عَلَیْہ جي لاءِ پنجن درهمن جو ڪپڙو خريد ڪيو ويندو هو، پاڻ رَحْمَةُ اللّٰہِ تَعَالٰی عَلَیْہ فرمائيندا جيڪڏهن هي نرم نہ هجي ها (بلڪ کهرو هجي ها) تہ وڌيڪ بهتر هو! پاڻ رَحْمَةُ اللّٰہِ تَعَالٰی عَلَیْہ کان پڇيو ويو: اي اميرُالْمُؤمِنِين! اوهان جو اُهو بهترين لباس، اعليٰ سواري ۽ قيمتي عطر ڪيڏانهن ويو؟ پاڻ رَحْمَةُ اللّٰہِ تَعَالٰی عَلَیْہ جن فرمايو: منهنجو نفس زينت جو شوق رکڻ وارو آهي هو جڏهن ڪنهن دنياوي مرتبي جو مزو چکندو تہ ان کان مٿانهين واري مرتبي جو شوق رکندو، ايستائين جو جڏهن مون خلافت جو مزو چکيو جيڪو سڀ کان بلند مرتبو آهي تہ هاڻي اُن شيءِ جو شوق ٿيو جيڪا الله تعاليٰ وٽ آهي. (يعني جنت) (احياء علوم الدين ،ج 3، ص 436)

اميرِاهلسنت دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه جي سادگي

امير اهلسنّت دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه عام طور تي سادو ۽ سفيد لباس بِنا استري وارو استعمال ڪرڻ پسند فرمائيندا آهن جڏهن تہ مٿي تي هلڪي سائي رنگ جو سادو عمامو ٻڌندا آهن، هڪ مدني مذاڪري ۾ ان جي حڪمت بيان ڪندي ڪجهہ هيئن ارشاد فرمايائون: ”آئون عمدو ۽ مهانگو لباس پائڻ پسند نٿو ڪريان، جيتوڻيڪ آئون الله عَزَّوَجَلَّ جي ڪرم سان بهترين ڪپڙا پائي سگهان ٿو، مون کي تحفي ۾ بہ ماڻهو انتهائي قيمتي ۽ چمڪدار قسم جا ڪپڙا ڏيئي ويندا

آهن پر آءُ پاڻ پائڻ جي بدران ڪنهن بئي کي ڏيئي ڇڏيندو آهيان چاڪاڻ هڪ تہ **اَلْحَمْدُلِلّٰه** عَزَّوَجَلَّ منهنجي مزاج ۾ **الله تعاليٰ** سادگي عطا فرمائي آهي، ٻيو منهنجي پنيان لکين ماڻهو آهن جيڪڏهن آئون مهانگو لباس پائيندس تہ اهي بہ منهنجي پيروي ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا، مالدار اسلامي ڀاءُ تہ شايد پيروي ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي بہ وڃن پر منهنجا غريب اسلامي ڀائر ڪيڏانهن ويندا ان ڪري آئون پنهنجي غريب اسلامي ڀائرن جي محبت ۾ بهترين ڪپڙا پائڻ کان پاسو ڪندو آهيان. **الله** عَزَّوَجَلَّ **جي انهن تي رحمت هجي ۽ انهن جي صدقي اسان جي بي حساب بخشش ٿئي.** اٰمِين بِجَاہِ النَّبِیِّ الاَمِین صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم

صَلُّوْا عَلَی الْحَبِیْب! صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلٰی مُحَمَّد

(17) مدني ماحول اپنائي ونو

تڪبر ۽ ٻين گناهن کان بچڻ جو جذبو حاصل ڪرڻ لاءِ تبليغِ قرآن ۽ سنت جي عالمگير غير سياسي تحريڪ دعوتِ اسلامي جو مدني ماحول اپنائي ونو. **اَلْحَمْدُلِلّٰه** عَزَّوَجَلَّ! ”دعوتِ اسلامي“ لکين مسلمانن خاص طور تي نوجوان اسلامي ڀائرن ۽ ڀينرن جي زندگين ۾ مدني انقلاب برپا ڪري ڇڏيو، ڪيترائي بگڙيل نوجوان توبہ ڪري سِڌي راهہ تي اچي ويا، بي نمازي نہ صرف نمازي بلڪ نمازون پڙهائڻ وارا (يعني مسجد جا امام) بڻجي ويا، ماءُ پيءُ سان بُرو رويو اختيار ڪرڻ وارا با ادب ٿي ويا، ڪفر جي اونداهين ۾ ڀٽڪڻ وارن کي اسلام جو نور نصيب ٿيو، يورپي ملڪن جي رنگينين کي ڏسڻ جا خواهشمند ڪعبۃُ الْمُشَرَّفه ۽ گنبدِ خضرٰي جي زيارت جي لاءِ بيقرار رهڻ لڳا، دنيا جي فضول غمن ۾ ڳرڻ وارا فڪرِ آخرت جي مدني سوچ رکڻ وارا بڻجي ويا، بي حيائي وارا رسالا ۽

واهيات ڊائجسٽن جا شوقين اهلسنت جي عالمن دامَتْ فُيُوْضُهُم جي رسالن ۽ ٻين ديني ڪتابن جو مطالعو ڪرڻ لڳا، گهمڻ ڦرڻ جي خاطر سفر جا عادي مدني قافلن ۾ عاشقانِ رسول سان گڏ راهِ خدا ۾ سفر ڪرڻ وارا ٻڻجي ويا ۽ فقط دنيا جي دولت جمع ڪرڻ کي زندگي جو مقصد سمجهڻ وارن هِن مدني مقصد کي اپنائي ورتو: مون کي پنهنجي ۽ سڄي دنيا جي ماڻهن جي اصلاح جي ڪوشش ڪرڻي آهي.(اِنْ شَآءَالله عَزَّوَجَلَّ) ”دعوتِ اسلامي“ سان وابسته ٿيڻ جي برڪت سان اعليٰ اخلاقي خوبيون اِنْ شَآءَالله عَزَّوَجَلَّ اوهان جي ڪردار جو حصو ٻڻجنديون رهنديون، هر اسلامي ڀاءُ کي گهرجي ته هو پنهنجي شهر ۾ ٿيڻ واري ”دعوتِ اسلامي“ جي هفتيوار سنتن ڀريي اجتماع ۾ شرڪت ڪري ۽ راهِ خدا ۾ سفر ڪرڻ وارن عاشقانِ رسول جي مدني قافلن ۾ سفر ڪري، انهن مدني قافلن ۾ سفر جي برڪت سان اوهان جي زندگي ۾ مدني انقلاب برپا ٿي ويندو، اِنْ شَآءَالله عَزَّوَجَلَّ. اسلامي ڀينرن کي ٻه گهرجي ته پنهنجي شهر ۾ ٿيڻ واري اسلامي ڀينرن جي هفتيوار سنتن ڀريي اجتماع ۾ پابندي سان شرڪت ڪن.

ايمان جي بهار فيضانِ مدينه ۾

دعوتِ اسلامي جي اشاعتي اداري مڪتبة المدينه جي شايع ٿيل ”فيضانِ سنت“ جلد 2 جي 496 صفحن تي مشتمل باب ”غيبت جون تباهه ڪاريون“ صفحو 76 تي شيخ طريقت امير اهلسنّت، بانيءِ دعوتِ اسلامي حضرت علامه مولانا ابو بلال محمد الياس عطار قادري دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه لکن ٿا: سلطان آباد (باب المدينه ڪراچي) جي هڪ اسلامي ڀاءُ جي بيان جو خلاصو آهي ته اسان جي علائقي ۾ هڪ

غير مسلم (عمر تقريبًا 30 سال) **پنهنجي دوستن سان گڏ رهندو هو، جن ۾ ڪي دوست مسلمان بہ هئا، اڄڪلهہ جي اڪثر نوجوانن وانگر اهي بہ ڪيبل تي فلمون ڊراما ڏسندا هئا، جڏهن رمضان المبارڪ** (1429ھ) **۾ مدني چينل جي شروعات ٿي تہ ڪيبل تي ان جا مدني سلسلا جاري ٿيا، اُن غير مسلم جڏهن اهي سلسلا ڏٺا تہ ان کي ڏاڍا سٺا لڳا. پوءِ هو اڪثر ڪري مدني چينل ئي ڏسندو هو. مدني چينل جي برڪت سان آخرِڪار هو ڪفر جي اونداهي کان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ ۽ اسلام جي نور سان پنهنجي دل کي چمڪائڻ جي لاءِ دعوتِ اسلامي جي عالمي مدني مرڪز فيضانِ مدينہ حاضر ٿيو، ۽ ڪلمو پڙهي مسلمان ٿي ويو، پوءِ اهو اسلامي ڀاءُ هفتيوار سنتن ڀريي اجتماع ۾ هزارين اسلامي ڀائرن ۽ مدني چينل جي ناظرين** (ڏسندڙن) **جي سامهون سرڪارِ غوثِ اعظم** عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْاَكْرَم **جو مريد ٿي قادري رضوي بہ بڻجي ويو. جماعت سان گڏ نماز جي پابندي شروع ڪري ڏني، چهري تي ڏاڙهي شريف سجائي ورتي، ڪڏهن ڪڏهن سبز عمامو شريف مٿي تي سجائي، ان جو فيض بہ حاصل ڪرڻ لڳو. دعوتِ اسلامي جي مدرسة المدينه** (بالغان) **۾ قرآن شريف پڙهڻ جو سلسلو بہ شروع ڪري ڇڏيو. صحراءِ مدينہ، مدينة الاولياء ملتان شريف ۾ ٿيڻ واري دعوتِ اسلامي جي ٽن ڏينهن جي بين الاقوامي سنتن ڀريي اجتماع ۾ بہ شريڪ ٿيو، اللّٰه تعاليٰ انهن کي ۽ اسان سڀني کي ايمان تي ثابت قدم رکي.**

اٰمِين بِجَاهِ النَّبِيِّ الْاَمِين صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

ڇا اوهان نيڪ بڻجڻ چاهيو ٿا؟

اَلْحَمْدُلِلّٰه عَزَّوَجَلَّ! شيخِ طريقت امير اهلسنت، بانيءِ دعوتِ اسلامي حضرتِ علامہ مولانا محمد الياس عطار قادري رضوي دَامَتْ بَرَكَاتُهُمُ الْعَالِيَه جن هِن پر فتن دؤر ۾ آساني سان نيڪيون ڪرڻ ۽ گناهن کان بچڻ جي طريقي ڪار تي مشتمل شريعت ۽ طريقت جو جامع مجموعو ”مدني انعامات“ سوالن جي صورت ۾ عطا فرمايو آهي. اسلامي ڀائرن جي لاءِ 72، اسلامي ڀينرن جي لاءِ 63 ۽ علمِ دين جي شاگردن جي لاءِ 92، ديني شاگردياڻين جي لاءِ 83 ۽ مدني مُنّن ۽ مُنيَن جي لاءِ 40 ۽ ”خصوصي اسلامي ڀائرن“ (گونگن ٻوڙن) جي لاءِ 27 مدني انعامات آهن. بيشمار اسلامي ڀائر، اسلامي ڀينرون ۽ شاگرد ”مدني انعامات“ جي مطابق عمل ڪري روزانو سمهڻ کان پهرين ”فڪرِ مدينہ“ يعني پنهنجي عملن جو جائزو وٺي ”مدني انعامات“ جي پاڪٽ سائز رسالي ۾ ڏنل خانا ڀريندا آهن. انهن مدني انعامن تي عمل ڪرڻ کان پوءِ نيڪ بڻجڻ ۽ گناهن کان بچڻ جي راهہ ۾ ايندڙ رڪاوٽون اللّٰه تعاليٰ جي فضل ۽ ڪرم سان آهستي آهستي ختم ٿي وينديون ۽ ان جي برڪت سان اَلْحَمْدُلِلّٰه عَزَّوَجَلَّ سنتن جو پابند بڻجڻ، گناهن کان نفرت ڪرڻ ۽ ايمان جي حفاظت جي لاءِ ڪُڙهڻ جو ذهن بہ بڻجي ٿو، اسان کي گهرجي تہ باڪردار مسلمان بڻجڻ جي لاءِ مڪتبة المدينہ جي ڪنهن بہ شاخ تان ”مدني انعامات جو رسالو“ حاصل ڪريون ۽ روزانو فڪرِ مدينہ (يعني پنهنجو محاسبو ڪندي ان ۾ ڏنل خانا ڀريون ۽ هر مدني يعني قمري مهيني (هجري سن) جي شروعاتي ڏهن ڏينهن جي اندر اندر پنهنجي علائقي جي مدني انعامات جي ذميدار وٽ جمع ڪرائڻ جو معمول بڻائي وٺون.

آقا صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جِن خواب ۾ خوشخبري ڏني

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! مدني انعامات جو رسالو ڀُر ڪرڻ وارا ڪيتري قدر خوش قسمت هوندا آهن، ان جو اندازو هِن مدني بهار مان لڳايو: حيدرآباد (باب الاسلام سنڌ) جي هڪ اسلامي جو ڪجهه هِن طرح حلفيه بيان آهي ته رجبُ المُرَجَّب جي مهيني 1426ھ جي هڪ رات مون کي خواب ۾ مصطفيٰ جانِ رحمت صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جن جي زيارت جي عظيم سعادت ملي. مبارڪ چپ چرڻ لڳا ۽ رحمت جا گل وسڻ لڳا، لفظ ڪجهه ائين ترتيب ۾ آيا: **جيڪو هِن مهيني روزانو پابندي سان مدني انعامات جي باري ۾ فڪرِ مدينه ڪندو، الله عَزَّوَجَلَّ ان جي مغفرت فرمائي ڇڏيندو.**

مَدَنی انعامات کی بھی مرحبا کیا بات ہے

قُربِ حق کے طالبوں کے واسطے سوغات ہے

(فيضانِ سنت، ج 1، باب فيضانِ رمضان، ص 1135)

(18) ست فائديمند وِردَ

پيارا اسلامي ڀائرو! تڪبُّر کان بچڻ جي لاءِ مٿي ذڪر ڪيل عملن سان گڏوگڏ روحاني علاج به ڪريو مثلاً

﴿1﴾ جڏهن به دل ۾ تڪبر محسوس ٿئي "اَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْم" هڪ دفعو پڙهڻ کان پوءِ کابي کلهي جي طرف ٽي دفعا ٿُو ٿُو ڪري ڇڏيو.

﴿2﴾ روزانو ڏهه ڀيرا اَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْم پڙهڻ واري تي شيطان کان حفاظت جي لاءِ الله تعاليٰ هڪ فرشتو مقرر ڪري ڇڏي ٿو.

(مسند ابي يعليٰ، حديث 4100، ج 3، ص 400 ملخصاً)

﴿3﴾ سُورۃُ الاخلاص يارهن ڀيرا صبح (آڌي رات گذرڻ کان سج جي پهرين ڪِرڻي چمڪڻ تائين صُبح آهي) پڙهڻ واري تي جيڪڏهن شيطان پنهنجي لشڪر سميت به هن کان گناهه ڪرائڻ جي ڪوشش ڪري تڏهن به نه ڪرائي سگهندو، جيستائين هي (پڙهڻ وارو) پاڻ نه ڪري. (الوظيفة الكريمة ص 21)

﴿4﴾ سورۃُ النَّاس پڙهڻ سان به وسوسا ختم ٿيندا آهن.

﴿5﴾ جيڪو صبح ۽ شام ايڪيهه دفعا ”لَاحَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِا للّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيْمِ“ پاڻي تي دم ڪري پي وٺندو ڪري ته اِنْ شَآءَاللّٰه عَزَّوَجَلَّ شيطاني وسوسن کان گهڻي حد تائين امن ۾ رهندو. (مرآة المناجيح ج 1 ص 87)

﴿6﴾ هُوَالْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ۝ (پ 27، الحديد 3) چوڻ سان فورًا وسوسو دور ٿي ويندو آهي.

﴿7﴾ سُبْحٰنَ الْمَلِكِ الْخَلَّاقِ ﴿اِنْ يَّشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَاْتِ بِخَلْقٍ جَدِيْدٍ ۝ وَّمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيْزٍ ۝﴾ (پ 13 ابراهيم آيت 19، 20) جي ڪثرت وسوسي کي پاڙان پٽي ڇڏيندي آهي. (فتاويٰ رضويه ج 1 ص 770)

علاج جي باوجود آرام نه ٿئي ته؟

مٺا مٺا اسلامي ڀائرو! جيڪڏهن ڀرپور علاج کان پوءِ به مرض ۾ ڪمي نه اچي ته گهبرايو نه بلڪ علاج جاري رکو جو ”دل کو بهي آرام هو هي جائيگا.“ چاڪاڻ ته جيڪڏهن اسان علاج ڇڏي ڏنو ته جڻ پاڻ کي مڪمل طور تي شيطان جي حوالي ڪري ڇڏيو ۽ اهو اسان کي برباد ڪري ڇڏيندو، تنهنڪري اسان کي گهرجي ته تڪبر کان جان ڇڏائڻ جي ڪوشش جاري رکون. حضرت سيدنا امام محمد غزالي عَلَيْهِ رَحْمَةُ اللهِ الْوَالِي (اَلْمُتَوَفّٰي 505ھ) اسان جهڙن کي سمجهائيندي لکن

ٿا: ”جيڪڏهن توهان محسوس ڪريو تہ شيطان، **اللّٰہ** عَزَّوَجَلَّ کان پناهہ گهرڻ جي باوجود توهان جي جان نٿو ڇڏي ۽ ڪامياب ٿيڻ جي ڪوشش ڪري ٿو تہ ان جو مطلب اِهو آهي تہ **اللّٰہ** عَزَّوَجَلَّ ڪي اسان جي مجاهدي، اسان جي قوت ۽ صبر جو امتحان مقصود آهي يعني **اللّٰہ** تعاليٰ آزمائي ٿو تہ توهان شيطان سان مقابلو ۽ جنگ ڪريو ٿا يا ان کان مغلوب ٿي وڃو ٿا.“ (منهاج العابدين ص 46 ملخصاً)

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

”مدينہ“ جي پنج اکرن جي نسبت سان 5 مختلف مدني گل

﴿1﴾ گهر کي ريشم، چاندي سون سان سجائڻ مثلاً ديوارن، دروازن تي ريشمي پردا ٽنگڻ ۽ جڳهہ جڳهہ سليقي سان سون چاندي جا ٿانوَ ۽ اوزار رکڻ، جنهن سان مقصد فقط سجاوٽ ۽ زينت هجي تہ ڪراهت آهي ۽ جيڪڏهن فخر ۽ غرور سان ائين ڪري ٿو تہ ناجائز آهي. (ردالمحتار ج 9 ص 585) ممڪن آهي تہ ڪراهت جو سبب اِهو هوندو جو اهڙيون شيون جيتوڻيڪ شروع ۾ تڪبر سان نہ هجن، پر آخرڪار عام طور تي انهن سان تڪبر پيدا ٿي ويندو آهي.
(بهارِ شريعت، حصو 16 ، ص 57)

﴿2﴾ ريشم جو رومال، نڪ وغيره اُگهڻ يا وضو کان پوءِ هٿ منهن اُگهڻ جي لاءِ رکڻ جائز آهي يعني جڏهن تہ ان کان اُگهڻ جو ڪم وٺي، رومال وانگر ان کي نہ رکي ۽ تڪبر جي نيّت بہ نہ هجي.
(ردالمحتار ج 9 ص 587، 588)

﴿3﴾ نڪ، مُنهن اُگهڻ جي لاءِ رومال رکڻ يا وضو ڪانپوءِ هٿ منهن اُگهڻ جي لاءِ رومال رکڻ جائز آهي، اهڙي ئي طرح پگهر اُگهڻ جي

لاءِ رومال رکڻ جائز آهي ۽ جيڪڏهن تڪبُّر جي لاءِ هجي تہ منع آهي.“ (الفتاوي الهندية ج 5 ص 333)

﴿4﴾ هي شخص سواري تي آهي ۽ ان سان گڏ ٻيا ماڻهو پيادا هلي رهيا آهن، جيڪڏهن فقط پنهنجي شان ڏيکارڻ ۽ تڪبر جي لاءِ ائين ڪري ٿو تہ منع آهي. (الفتاوي الهندية، ج 5، ص 360) ۽ ضرورت سان هجي تہ حرج ناهي، مثلاً اهو پوڙهو آهي ڪمزور آهي جو هلي نہ سگهندو يا گڏ هلڻ وارا ڪنهن طرح ان جي پيادي هلڻ ڪي پسند ئي نٿا ڪن جيئن تہ ڪڏهن ڪڏهن علماء ۽ مشائخ سان گڏ ٻيا ماڻهو پاڻ پيادا هلندا آهن ۽ انهن کي پيادو هلڻ نہ ڏيندا آهن، ان ۾ ڪراهت ناهي جڏهن تہ پنهنجي دل کي قابو ۾ رکو ۽ تڪبر نہ اچڻ ڏيو ۽ صرف انهن ماڻهن جي دلجوئي منظور هجي. (بهارِ شريعت حصو 16 ص 240)

﴿5﴾ ڪفايت کان ٿورو وڌيڪ انهي لاءِ ڪمائي ٿو جو فقيرن ۽ مسڪينن جي پرگهور ڪري سگهندو يا پنهنجي ويجهي رشتيدارن جي مدد ڪندو اِهو مستحب آهي ۽ اِهو نفلي عبادت کان افضل آهي، ۽ جيڪڏهن انهي لاءِ ڪمائي ٿو تہ مال ۽ دولت وڌيڪ هئڻ سان منهنجي عزت ۽ وقار ۾ اضافو ٿيندو، فخر ۽ غرور جي نيّت نہ هجي تہ اِهو مُباح (جائز) آهي ۽ جيڪڏهن فقط مال جي ڪثرت يا فخر مقصود آهي تہ منع آهي. (الفتاوي الهندية ج 5 ص 349)

صَلُّوْا عَلَى الْحَبِيْب! صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلٰى مُحَمَّد

خبردار: غيبت حرام ۽ جهنم ۾ وٺي وڃڻ وارو ڪم آهي
غيبت جي خلاف اعلان جنگ
”نہ غيبت ڪندا سين نہ ٻڌندا سين“ اِن شآءَالله عَزَّوَجَلَّ

ماخذومراجع

(۱) قرآن مجید	کلامِ باری تعالی مکتبۃ المدینہ باب المدینہ کراچی
(۲) کَنْزُالْاِیْمَانِ فِیْ تَرْجَمَۃِالْقُرْاٰن	اعلیحضرت امام احمد رضا خان متوفّی۱۳۴۰ھ مکتبۃ المدینہ باب المدینہ
(۳) اَلْجَامِعُ لِاَحْکَامِ الْقُراٰن	ابو عبداللہ محمد بن احمد الانصاری قرطبی متوفیّٰ ۶۷۱ھ ---- دار الفکر بیروت
(۴) روح البیان	امام إسماعیل حقّی الحنفی متوفّی۱۱۳۷ھ کوئٹہ
(۵) خزائن العرفان	سید نعیم الدین مرادآبادی متوفّی۱۳۶۷ھ ضیاء القرآن کراچی
(۶) صَحِیْحُ الْبُخَارِی	امام محمد بن اسماعیل بخاری متوفّی۲۵۶ھ دار الکتب العلمیۃ بیروت
(۷) صحیح مسلم	امام مسلم بن حجاج بن مسلم القشیری متوفّی۲۶۱ھ دار ابن حزم بیروت
(۸) جامع الترمذی	امام ابوعیسیٰ محمد بن عیسیٰ الترمذی متوفّی۲۷۹ھ دار الفکر بیروت
(۹) سُنَنُ اَبِیْ دَاوٗد	امام ابو داؤدسلیمان بن اشعث متوفّی۲۷۵ھ دار احیاء التراث العربی
(۱۰) اَلْمُعْجَمُ الْکَبِیْر	امام سلیمان بن احمد طبرانی متوفّی۳۶۰ھ دار احیاء التراث العربی
(۱۱) اَلْمُعْجَمُ الْاَوْسَط	امام سلیمان بن احمد طبرانی متوفّی ۳۶۰ھ دار الکتب العلمیۃ بیروت
(۱۲) شُعَبُ الْاِیْمَان	امام احمد بن حسین بیہقی متوفّی۴۵۸ھ دار الکتب العلمیۃ بیروت
(۱۳) الجامع الصغیر	امام عبدالرحمن جلال الدین السیوطی متوفّی ۹۱۱ھ دار الکتب العلمیۃ بیروت
(۱۴) کَنْزُ الْعُمَّال	علاء الدین علی المتقی الهندی متوفّی۹۷۵ھ دار الکتب العلمیۃبیروت
(۱۵) اَلْمُسْنَدُ للامام احمد	امام احمد بن حنبل متوفّی۲۴۱ھ ---- دار الفکر بیروت
(۱۶) اَلْمُسْنَدُ لِاَبِیْ یَعْلٰی الْمُوْصِلِی	شیخ الاسلام ابویعلیٰ احمد الموصلی متوفّی۳۰۷ھ دارالکتب العلمیہ بیروت
(۱۷) المستدرک عَلَی الصَّحِیْحَیْن	امام ابوعبد اللہ محمد بن عبد اللہ نیشاپوری متوفّی۴۰۵ھ دارالمعرفہ بیروت
(۱۸) مُصَنَّف ابن ابی شَیبة	ابو بکر عبد اللہ بن محمد بن أبی شیبۃ الکوفی متوفّی۲۳۵ھ دارالفکر بیروت
(۱۹) مَجْمَعُ الزَّوَائِد	حافظ نور الدین علی بن ابو بکر ہیثمی متوفّی ۸۰۷ھ ---- دارالفکر بیروت
(۲۰) الزُّھد	امام احمد بن حنبل متوفّی۲۴۱ھ ---- دارالغدالجدید مصر
(۲۱) حِلْیَۃُ الْاَوْلِیَاء	امام ابونعیم احمد بن عبد اللہ اصفہانی متوفّی۴۳۰ھ المکتبۃ العصریہ بیروت
(۲۲) اَلزَّوَاجِرعن اقتراف الکبائر	امام الشیخ ابن حجرمکی متوفّیٰ ۹۷۴ھ دار الحدیث قاھرہ
(۲۳) شرح صحیح البخاری لابن بطّال	ابوالحسن علی بن خلف بن بطال القرطبی متوفّی۸۵۵ھ مکتبۃ الرشد عرب شریف
(۲۴) فیض القدیر	علامہ عبد الرؤف المناوی متوفّیٰ ۱۰۳۱ھ دار الکتب العلمیۃ بیروت
(۲۵) مِرقَاۃ المفاتیح	علامہ ملا علی قاری متوفّی ۱۰۱۴ھ دار الفکر بیروت
(۲۶) مِرْاٰۃُ الْمَنَاجِیْح	مفتی احمد یارخان نعیمی متوفّی۱۳۹۱ھ ضیاء القرآن مرکزالاولیاء لاہور
(۲۷) تاریخ بغداد	الحافظ احمد بن علی الخطیب متوفّی ۴۶۳ھ دار الکتب العلمیۃ بیروت
(۲۸) تاریخ دمشق	امام أبی القاسم علی ابن عساکرمتوفّی۵۷۱ھ ---- دارالفکر بیروت
(۲۹) تاریخ الْخُلَفَا	امام عبدالرحمن جلال الدین السیوطی متوفّی ۹۱۱ھ ---- باب المدینہ کراچی
(۳۰) احیاء العلوم	امام محمد غزالی متوفّی ۵۰۵ھ ---- دار صادر بیروت
(۳۱) اَلْحَدِیقۃُ النَّدِیۃ	علامہ عبدالغنی نابلسی متوفّی۱۱۴۳ھ ---- پشاور
(۳۲) تَذْکِرَۃُ الْاَوْلِیَاء	شیخ فرید الدین عطار متوفّیٰ۶۰۶/۶۱۶ھ ---- انتشارات گنجینہ ایران
(۳۳) مثنوی مولانا روم	مولانا جلال الدین رومی متوفّی۶۷۲ھ خدیجہ پبلی کیشنز مرکز الاولیائلاہور
(۳۴) حیاتِ اعلیٰ حضرت	مولانا ظفر الدین قادری متوفّی۱۳۸۲ھ ---- مکتبۃ المدینہ باب المدینہ کراچی
(۳۵) حیاتِ محدّث اعظم	حافظ محمد عطاء الرحمن قادری ---- رضا فاؤنڈیشن مرکزالاولیاء لاہور
(۳۶) جامع العلوم والحکم	ڈاکٹر محمد بکر اسماعیل متوفّی۷۹۵ھ ---- الفیصلیۃ مکہ مکرمہ
(۳۷) روحانی حکایات	علامہ عبد المصطفی اعظمی متوفّی۱۴۰۶ھ مکتبہ غوثیہ باب المدینہ کراچی
(۳۸) منہاج العابدین	امام محمد غزالی متوفّی ۵۰۵ھ دار الکتب العلمیۃ بیروت

(۳۹) الرسالة القشيرية	امام ا بوالقاسم عبد الكريم القشيری متوفی۴۶۵ھ دار الکتب العلمية بيروت
(۴۰) الابريز	علاّمه عبد العزيز الدباغ متوفّٰی ۱۱۳۲ھ
(۴۱) اَلْقَوْلُ الْبَدِيع	امام حافظ محمدبن عبد الرحمن السخاوی متوفّٰی ۹۰۲ھ مؤسسة الريان بيروت
(۴۲) رَدُّالْمُحتَار	علامه سيد محمد امين بن علی متوفّٰی ۱۲۵۲ھ دار المعرفه بيروت
(۴۳) فَتَاوٰی هِنْدِيه	علامه ملا نظام الدين متوفّٰی ۱۱۶۱ھ کوئٹه
(۴۴) فَتَاوٰی رَضَوِيه	اعلٰيحضرت امام احمد رضامتوفّٰی ۱۳۴۰ھ رضا فاؤنڈيشن مرکز الاولياء لاہور
(۴۵) بَہارِشَرِيعَت	صدرالشريعه مفتی امجد علی اعظمی متوفّٰی ۱۳۶۷ھ مکتبة المدينه کراچی
(۴۶) ملفوظات اعلٰحضرت	اعلٰحضرت امام احمد اضامتوفّٰی ۱۳۴۰ھ مکتبة المدينه باب المدينه کراچی
(۴۷) کفريه کلمات کے بارے ميں سوال جواب	علاّمه محمد الياس عطار قادری مکتبة المدينه باب المدينه
(۴۸) غيبت کی تباه کارياں	علاّمه محمد الياس عطار قادری مکتبة المدينه باب المدينه کراچی
(۴۹) 101 مدنی پھول	علاّمه محمد الياس عطار قادری مکتبة المدينه باب المدينه کراچی
(۵۰) وَظيفة الکريمة	اعلٰيحضرت امام احمد رضامتوفّٰی ۱۳۴۰ھ اداره تحقيقات باب المدينه کراچی
(۵۱) فيضان سنت	علاّمه محمد الياس عطار قادری مکتبة المدينه باب المدينه کراچی
(۵۲) ماہنامه اشرفيه	علمائے اہلسنّت ---- مبارک پوريوپی انڈيا
(۵۳) المُفرَدات للرّاغب	علامه راغب الاصفہانی متوفّٰی ۵۰۲ھ ---- دار الشاميه بيروت

نيڪي جي ترغيب ڏيڻ جو فائدو

سرڪار نامدار، مديني جي تاجدار صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم جن ارشاد فرمايو: ”نيڪي جي راهه ڏيڪارڻ وارو نيڪي ڪرڻ واري جيان آهي.“ (سنن ترمذي ج 4 ص 305 حديث 2679)

مُفسّر شهير، حڪيمُ الاُمّت، حضرت مفتي احمد يار خان عَلَيْهِ رَحْمَةُ الحنّان هن حديث پاڪ جي تحت فرمائن ٿا: يعني نيڪي ڪرڻ وارو، ڪرائڻ وارو، ٻڌائڻ وارو، ۽ مشورو ڏيڻ وارو سڀئي ثواب جا مستحق آهن. (مرأة المناجيح ج 1 ص 183)

نيڪيون حاصل ڪرڻ جو هڪ ذريعو

شادي غمي جي تقريبن، اجتماعن، عرسن ۽ ميلاد جي جلوسن وغيره ۾ مڪتبة المدينه جا شايع ڪيل رسالا تقسيم ڪري ثواب ڪمايو، گراهڪن کي ثواب جي نيت سان تحفي ۾ ڏيڻ جي لاءِ پنهنجي دڪانن تي به رسالا رکڻ جو معمول بڻايو، اخبار جي هاڪرن يا ٻارن جي ذريعي پنهنجي پاڙي جي گهر گهر ۾ وقفي وقفي سان بدلائي ڪري سنّتن ڀريا رسالا پهچائي نيڪي جي دعوت جون ڌومون مچايو.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ اَمَّا بَعْدُ فَاَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

سُنّت جون بهارون

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَزَّوَجَلَّ تبليغِ قرآن ۽ سُنّت جي عالمگير غير سياسي تحريڪ **دعوتِ اسلامي** جي مهڪندڙ مدني ماحول ۾ بڪثرت سُنّتون سکيون ۽ سيکاريون وينديون آهن. اوهان کي به پنهنجي شهر ۾ **دعوتِ اسلامي** جي ٿيندڙ هفتيوار سنتن ڀريي اجتماع ۾ سڄي رات گذارڻ جي مدني التجا آهي. عاشقانِ رسول جي **مَدَني قافلن** ۾ سنتن جي تربيت جي لاءِ سفر ۽ روزانو **فڪرِ مدينه** جي ذريعي **مَدَني انعامات** جو رسالو پري ڪري هر مهيني پنهنجي شهر جي ذميدار کي جمع ڪرائڻ جو معمول بڻايو. اِنْ شَآءَ اللّٰه عَزَّوَجَلَّ ان جي برڪت سان پابندِ سنت بڻجڻ، گناهن کان نفرت ڪرڻ ۽ **ايمان جي حفاظت** جو ذهن بڻجندو، هر اسلامي ڀاءُ پنهنجو هي مدني ذهن بڻائي ته، "**مون کي پنهنجي ۽ سڄي دنيا جي ماڻهن جي اصلاح جي ڪوشش ڪرڻي آهي**" اِنْ شَآءَ اللّٰه عَزَّوَجَلَّ پنهنجي اصلاح جي ڪوشش جي لاءِ **مَدَني انعامات** تي عمل ۽ سڄي دنيا جي ماڻهن جي اصلاح جي ڪوشش جي لاءِ **مَدَني قافلن** ۾ سفر ڪرڻو آهي. اِنْ شَآءَ اللّٰه عَزَّوَجَلَّ

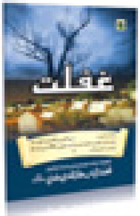

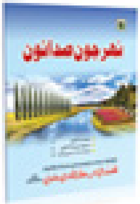

ISBN 978-969-631-064-8
0109423

عالمي مدني مرڪز فيضان مدينه محله سوداگران پراڻي سبزي منڊي
باب المدينه ڪراچي فون نمبر: UAN: +923 111 25 26 92 Ext:1262